

39/9
143
ОСИП НАЗАРУК

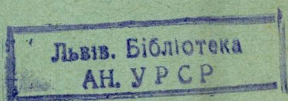
ВЕНЕЦІЯ

37.778.

ОСИП НАЗАРУК

ВЕНЕЦІЯ

КАТЕДРА СВ. МАРКА
ПАЛАТА ДОЖІВ

БІБЛІОТЕКА
Української Народної Обнови (УНО).

11-11-11

11-11-11

06

М. М. М.

ОСИП НАЗАРУК

ВЕНЕЦІЯ

КАТЕДРА СВ. МАРКА

ПАЛАТА ДОЖІВ

6143

*Львів, 08
N 29(17) - 1941
39, 172
ГР. 37*

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~54939/95~~

БІБЛІОТЕКА
НАРОДНОЇ ОБНОВИ

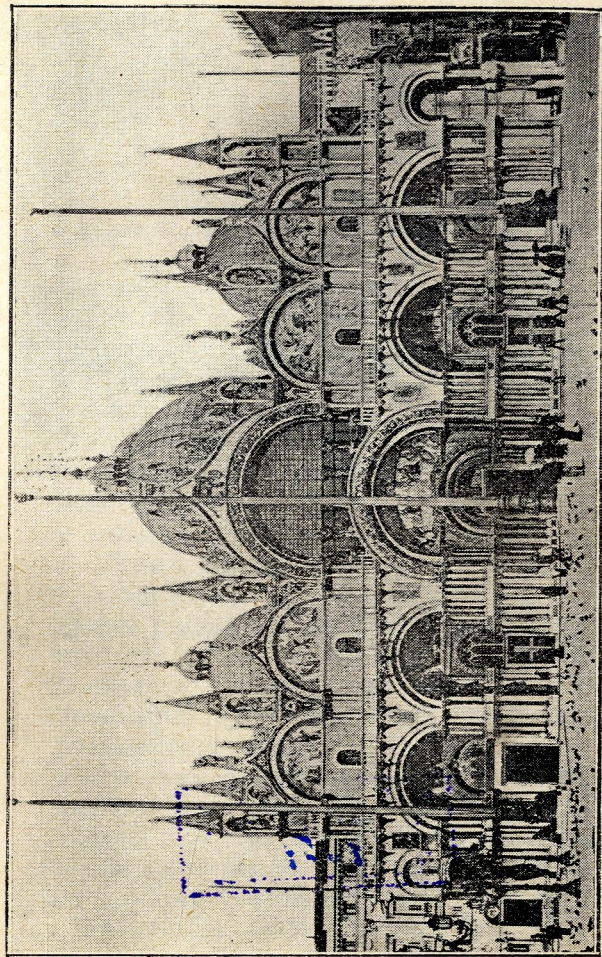
ЛЬВІВ ❖ БІБЛІОТЕКА ❖ 1934
Української Народної Обнови (УНО)

Відбитка з „Пової Зорі“

На сім велиновім папері надруковано 100 прим.

З друкарень Наук. Т-ва Шевченка і „Графії“

КАТЕДРАЛЪНА ЦЕРКВА СВ. МАРКА

КАТЕДРА СВ. МАРКА

Поспішний поїзд трохи спізнився і доходило полудне 12 липня 1933 р., коли я побачив море коло Венеції. Праворуч видніли комини якихсь фабрик, ліворуч гнав поїзд по довгій греблі до одинокого на земній кулі „морського міста“ Венеції. Річ ясна, що та гребля зіпсувала на завше вражіння візду в Венецію: бо що се за місто „серед моря“, коли до него можна доїхати залізницею без пересідання?

Поїзд переїхав довгу греблю і став.

Хоч найменший гріш, який я мав в італійській валюті, виносив 50 лірів, закликав я пакера й казав йому доставити мої два маленькі клуночки до готелю „Германія“, котрого імя вичитав я в провіднику. Мав я надію, що там бодай розмовитися зможу по німецьки. Мій пакер доніс мої річи до місця, де перед двірцем стояв слуга того готелю й зажадав дві ліри. На щастя готелевий слуга міг мені змінити 50 лірів і я розплатився. За коротку хвилину був я вже в готелі „Германія“ недалеко двірця. Там дали

мені малий покій за 18 лірів на день і я зараз зачав переодягатися й митися, бо спека була велика. Перебравшись, я передовсім скоро описав свої вражіння з дотеперішньої дороги. Так раджу робити кожному, хто пише описи, бо кожде спізнення затирає вражіння. О год. пів до другої був я готов з описом і пішов на обід до готелевого ресторану.

По обіді просив я портієра згодити для мене гондолю, котра завезлаб мене на площу св. Марка. Він згодив її за 12 лірів і я поїхав. І Венецію і венецьку гондолю бачив я перший раз в житті. Отже приглядався я їм уважно. Наперед гондолі, на котрій я сидів. Се досить велике човно з острим дзюбом, по панськи внутрі вистелене диваном, з малими лавочками, ціле на чорно помальоване. А на чорно ось чому: з кінцем 15 століття зачав в Венеції ширитися страшний люксус, котрий м. і. проявлявся в тім, що гондолі оббивали правдивим золотом і сріблом, дорогоцінними шовками й іншими блискучими матеріями. Люди руйнувалися на те. Тоді Венеція оповістила закон, котрий приписував, що тільки Дожа, начальник держави, має право прикрасити свою гондолю як хоче як також послі чужих держав, а всі горожани Венеції мають оббивати свої гондолі звичайним чорним сукном або малювати чорною краскою. Від то-

ді аж по нинішній день існують в Венеції чорні гондолі. Такою плив і я, приглядаючись дивному місту. Воно таке дивне, що хвилями здається, немовби се був сон а не дійсне місто. Доми муровані каменем або цеглою, часто прикрашені гарними різьбами, підносяться поверхами просто з води. Часто двері припирають таки до води. Не знаю, як тут виглядає підчас бурі, але хоч тепер ідеальна погода, то філі від човна б'ють порядно в двері таких камяниць. Так пливемо т. зв. Великим Каналом, минаючи багато приватних камяниць, минаючи публичні будівлі, школи і церкви, — а все виростає з води... Є й дуже гарні будівлі, а є опущені, обдрапані, невикористані, занедбані.

Горячо, аж поти б'ють. На щастя гондоля накрита білим полотном і під ним є тінь. Крім того вітрець потягає час від часу. Отже можна видержати. Журюся наперед, як буде в Римі, коли тут над морем така спекота. Та годі, пливу далше. Шкода тільки, що я сам в гондолі і нема з ким поділитися поміччями. А є чим ділитися, хоч описати всего того не можу, вже тому, що дуже горячо. Отже скажу тільки дещо. Камяниці густо виростають з моря, одна попри одну. Разураз зустрічаємо бічні канали. Людей в тих камяницях не видно, може на ферії виїхали, виглядає якби

нікого не було в усіх кам'яницях, і якби тільки тут було людей, що пливали в гондолях. Деякі кам'яниці мали віконниці замкнені. Може люди сплять в обідню пору. Тепер я припадав собі легке здивування портіера, коли я сказав, що хочу зараз виїздити на оглядини міста. Видно в сій порі люди тут ізза горячі сплять або вдома сидять. Та годі, треба вже їхати, коли вибрався.

Отже їду. По боках пересуваються як у сні різнокольорові палати і білі кам'яні мости і знов якісь публичні будинки, навіть щось ніби зелений сад бачив я в однім місці. Вїзджаємо в якийсь бічний канал. Колись читав я, що ті бічні канали бувають брудні. Правда, пливе ним тут і там якась рідко розкинена солома, тут і там навіть головки капусти, але про великий бруд трудно говорити. На прибережжі з якоїсь невеличкої площі скачуть у воду голі діти, хлопчики, літ 10—12. Приглядаюся їм. Переважають бронети, але є також ясні бльондини. Збудовані гарно, рівномірно. Значить, виробляється вже італійська раса з неймовірної мішанини племен і народів, які колись були на сій землі.

Моя гондоля прибила до кам'яних сходів, на котрих стояв якийсь старий чоловік з гаком в руці. Він притягнув гондолю гаком а мене взяв при висіданні

за руку (тут розуміється за все платиться).

Не бачу ні Св. Марка, ні площі, отже питаю, де св. Марко. Зараз, о, показує гондольник рукою.

І знов здивувався я, що він ані не писнув, що йому мало грошей, хоч я виразно читав у провіднику, що вони ніяку таксу не вважають. Очевидно ділає виховання Муссолінія: він вийшов з простого народа і знає, як до нього братися, щоб його змінити.

Перейшов я у вказанім напрямі якісь перехідні сіни й опинився на великій прямокутній площі, приблизно три рази довшій ніж ширшій. Не треба ніякого провідника, щоб відразу відчувати, що се центр сего великого міста. Долівка гладка як в кімнаті, з трох сторін величаві палати з білого каменя, з четвертої церква св. Марка, не більша від тих палат, але бані не має. Біля неї кампанілля з червоної цегли, височезна дзвіниця. На двох кінцях тої великої площі (для докладности: довжина 176 м.) дві хмари темних голубів на долівці, визбирують зерно. Кормлять їх тут на кошт держави (хоч розуміється і від публіки не мають вони кривди). І се триває від 1204 р. Спорий шмат часу! Якраз тоді батько нашого короля Данила, Роман Великий, приготувався до великої війни з Польщею. А в тім році

венецький дожа Дандольо облягав Кандію й голуби принесли йому дуже важну вістку. Тай на ту памятку годують їх тут на кошт держави а потому на кошт міста вже 730 літ. Традиція...

Маємо й ми щось подібне в нашій традиції, а саме історію нашої княгині Ольги з Деревлянами й голубами. Історію значно старшу від венецької традиції з голубами. Та хто в нас займався коли такими „дурницями“? Хто в нас дбав про збереження з уряду якоїсь традиції? А тепер допуст Божий післав нам навіть такий уряд, що найстаршу з відомих улиць всего нашого краю і найбільш памятну зі всіх — Хрещатик — переіменував на вулицю Воровського! „Ворувать“ значить по московськи красти. Не зле переіменували. Не можна сказати, щоб не мали своєрідного гумору. А голубців на нашій Україні так поїли, що ледви чи де ще хоч оден буде.

Та правду сказавши, коли пригадаю собі як усякі Володимири Вікторовичі скривалися в Галичині за плечима то галицького то потому польського війська, коли там кипів бій за Україну і які вони „гарні“ а все соціалдемократичні резолюції проти „мілітаризму“ весь час ухвалювали і як їх за те суспільність шанувала тай власне тому за „поступових“ мала, — то їй Богу думаю, що справедливо московські большевики заняли

Україну, справедливо назвали Хрещатик вулицею Воровського (бо Воровський боровся за їх справу) і справедливо поїли на Україні все, що знайшли, розуміється не виключаючи голубів. А Володимири Вікторовичі нехай далі мають великий писок і виписують в „національнім“, аякже, органі, що має робити „кождий чесний чоловік“. Чудове й одиноке й поезія в тім є, але розуміється зі „Страхопуда“. Не злий то орган колись був, хоч москвофільський.

Година три чверти на третю. Спека така, що на площі св. Марка мало кого видно, а на мені сорочка мокріська. Та йду оглядати церкву св. Марка. Бо наш брат селянин тоді їсть курку, коли або він умирає або вона вмирає, а наш брат письменник також тоді може описати Кольонію або Венецію, коли вже має вмирати і його вивезуть за границю на лічення. Така ми вже нація. Та здається, що слушно нам так поводитьсь, якби аптичною вагою відважив.

Безліч є описів старої церкви св. Марка в Венеції. Та я, письменник нації, котра їсть курку тоді, коли курка вмирає або коли нація вмирає, хочу дати тій нації на правду свій опис, зовсім не звертаючи уваги на те, що другі пишуть. Нехай собі пишуть. Отже: буду старатися не садитися на оригіналь-

ність, але по правді висказати свою думку.

Став я перед тим св. Марком і рішучо не можу сказати, до чого та церква подібна. Бо зверху до ніякої церкви вона не подібна, бодай з тих, які я бачив в дійсности або на образку. Щось з азійської гарної пагоди, але не пагода. Щось з театру, але не театр. Щось з американського кіна, але не кіно. Може ще найбільше подібна та будівля до прекрасної і дуже дорогої диточої забавки, розуміється сильно побільшеної. Гадаю, що ся будівля мусіла повстати приблизно так: Коли вже венецькі купці стали дуже багаті, постановили вони збудувати церкву, але таку, аби можна було нею похвалитися перед купцями кожної іншої нації. Отже закликали що найдорожих і в тім часі найліпших майстрів тай сказали до них:

— Хочемо, аби ви збудували нам церкву на імя св. евангелиста Марка, того, що з львом його малюють, і на хвалу Богу, але знаєте таку...

Тут замнялися. Та мистці не в тім биті, бо інакше не моглиб бути мистцями. Отже вмент додумалися й оден з них, троха злобніший, докінчив:

— Розуміємо, каже, таку, аби й ваш гріх головний не дуже був прини-

жений, себто виразніше кажучи, гордість.

Настала трохи ніякова мовчанка. Але що кращого означення на те, чого властиво хотіли найбагатші купці тодішнього світа, не було, — отже не було над чим сперечатися, тільки оден з них докинув:

— Гордість Венеції.

— Певно, певно, що не поодиноких людей, бо кождий з нас може свою особисту гордість показати на своїм домі, докинув другий артист „примирительно“. І додав: Але то буде коштувати!...

— Знаємо, відповіли гуртом найбагатші купці світа. І потрясли золотом в кишенях.

— Того буде замало, замітив котрийсь мистець сміючись.

— Не думайте, що ми лише те маємо, з чим тут прийшли.

І зачалися докладніші розмови, передовсім про те, що має бути збудоване.

Я при тім не був, але мені здається, просто маю якусь внутрішню певність, що розмова відбувалася в такому порядку: наперед говорили про матеріял. І погодилися дуже скоро на тім, що має бути головню золото, мармор і мозаїка не так тому, що воно найкраще, але тому, що найдорожче. Потому, так мені

здається, розбилися на три головні групи: то значить, три групи купців оточили три групи мистців і розпалені мистці толкували. Одна група пояснювала, як виглядатиме п'ять входів до тої церкви, друга група пояснювала, як виглядатимуть передсінки церкви а третя група пояснювала, як виглядатимуть золотисті вежі на церкві. Про бані, які венецькі купці бачили в Царгороді й які хотіли мати в себе, як також про нутро тої дивної церкви не могли в першій розмові зговоритися і — не зговорилися вже до самого кінця. Тай тому хоч видали на те все суми суменні золота й інших дорогоцінностей, бані їм зовсім не вдалися а нутро вийшло таке, — але нащо говорити наперед, яке. Хто хоче, нехай уважно читає, то в свій час довідається.

Тепер зачинаймо описувати.

*

Ага: Загальна „інструкція“, яку від венецьких купців одержали мистці, мусіла звучати приблизно так: Хочемо такої церкви, аби була подібна до візантійських, але аби нам ніхто з візантійських послів не мав права сказати, що ми їх наслідували й аби ті драбуги лиш роти роззявили, як побачать нашу церкву.

Артисти усміхнулися, хто тихіше, хто голосніше, і відповіли:

— Добре, роззявлять роти.

І зробили ось яку річ:

Коли стати перед тою церквою, то ні бань на ній (а є їх п'ять), ні навіть хреста на ній не видно. Все закриває фронтон з п'ятьма входами, з котрих оден замурований. Чому, трудно сказати: мабуть на те, аби той, що дивиться, рота роззявив. А раз його роззявивши, вже рідко коли буде його з диву замикати, тільки диспропорцій, очевидно нарочних, і всяких інших див побачить зовні і внутрі тої дивної святині. Ще стрункі і ярко золотисті вежі мініатюри стоять мені перед очима, але вже починаю оглядати п'ять входів.

Зачинаю від лівого, північного, відки я приїхав. Не можу сказати, що лише дивуюся, але можу сказати, що лише люблюся ними. Над головним входом страшний суд, праворуч представлено, як мощі св. Марка забирають з Александрії та як ті мощі висаджують в Венеції, ліворуч як венецька влада приймає ті мощі та як їх доставляє до старої церкви св. Марка. А висше воскресення Христове й інші образи з побуту Спасителя на землі. Перший з образів над входом чиста візантійка, в четвертім духовенство у західних рогатих шапках, але краски і їх добір

скрізь візантійські, в п'ятих образах над тими дверми, що замуrowані, шість по-статей в турецьких завоях, словом є чо-го рот роззявляти.

Спека страшна, отже входжу до пе-редсінка скорше ніж можна основно оглянути образи, які є зовні. Тут го-ловні три вражіння: маса золота, мар-мурові лавки і холод. Ті золоті візан-тійські образи звертають на себе ува-гу так, що рішучо не можна їх помину-ти. Тут все візантійка, тільки надписи латинські, але є і грецькі, нпр. „Метер Теоу“. Сідаю на одній з мармурових лавок, бо ревматизм мене в хребті ха-пає мов рукою: слушно перестерігає пе-ред ним німецький провідник у Венеції. На силу держуся, сидячи на мармуровій лаві. Але нема злого, що не вийшлоб на добре: якби я був тут примусово не сів під впливом сильного болю в хреб-ті, бувби не зауважав дійсно прекра-сного візантійського образу: як Соло-мон судить дві мами, що сперечаються над тим, чия дитина. Дійсно величавий образ. Золота в тім образі дуже небо-гато, лиш у яскраво золотій короні Со-ломона, в його скиптрі та в одній оди-нокій точці одягу, там, де аграфка зі-пняла верхній одяг на нім. Соломон має молоде, спокійне обличча. Його жовнір, виконуючи вирок царя, схопив уже дитинку за ніжку й вона толовою

повисла вділ, а жовнір якраз збирається розрубати дитинку. А правдива мати на коліна припала перед царем і суддею та руки як до Бога складає і благає його, щоби присудив її дитинку тій фальшивій матері, що стоїть перед царем гнучка як гадина і каже до царя, що він добре розсудив справу: „Нехай не буде ні мені, ні її!“ Словом, принціпіялістка!...

Признаюся, що той величавий образ витиснув мені слези з очей. Мені пригадалися наші принціпіялісти, котрі постійно домагалися і кричали: Нехай буде все, або не хочемо нічого! А були й такі, що правдиво любили свій нарід і ті кликали голосом розпуки, нехай уже радше в ворожі руки йде, аби тільки не вбивати його...

Я встав на силу і вступив у церкву св. Марка. На вступі надпис, що тут можна висповідатися в мовах французькій, англійській, німецькій, еспанській. Входжу. Темно. Тільки ліворуч бачу в темряві як світять дискретним світлом тоненькі, білі свічки. Рахую. Є їх шість. Бачу срібні вота біля них. Помалу відріжняю в темряві образ Богоматери. Коли очі ще більше освоїлися з темрявою, побачив я камяну долівку в десені, побачив мармор і золото, золото, золото! Побачив, що церква має три нави. І що вона невелика. Я зачав її по-

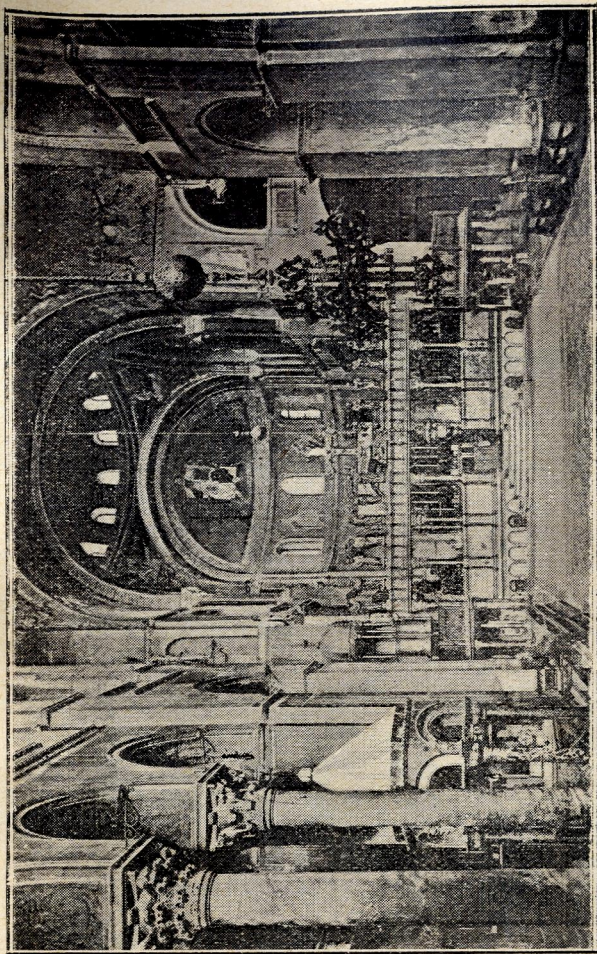
малу міряти моїми кроками і нарахував, що обидві бічні нави мають по 12 моїх кроків, а середина 24. Колюмни з мармору відділюють ті нави. Каміння в долівці нерівне, повигинане і вже потріскане.

Вертаю знов на лівий бік церкви і починаю докладніше оглядати її.

По дорозі запримічую дві великі хрестильниці з чорного мармору, розуміється непропорціональні. Одна плитка, друга глибока.

Сповідальниці кепські. Нехайби подивилися на прекрасні сповідальниці, які має парохіяльна церква в маленькім німецькім місточку Філях в Каринтії. Там напrawdę сповідатися хочеться на вид тих сповідальниць. Не дивуюся, що в „патріяршій катедрі св. Марка євангелиста“ мимо заохочуючих вказівок, що тут сповідають у кількох мовах, нема буквально ні одної людини до сповіди: прецінь кожному немило знати, що всякий переходячий може його підслухати.

Ліворуч бачу капличку з мармору. Дивна: має різні колюмни. Чи то на те, аби скрізь видержати раз поставлену засаду про роззявлювання рота, чи може причина тої різности в тім, що фундаторам було потому таки за дорого давати грубі гроші на одностайний мармор, чи може та капличка походить

НУТРО КАТЕДРИ СВ. МАРКА

з матеріалу якоїсь пам'ятної будівлі, — не знаю. Йду далше в півтемряві, до котрої вже трохи привикли мої очі, й бачу в лівій (від входу рахуючи, а не від вівтаря) наві ще кілька капличок, бачу якісь галерії, — а все те темне, все золотисте, все мармурне, все повне мозаїки. Не можу освободитися від якогось почування дивности. Воно весь час іде за мною, іде в мені, а я не знаю, чому. Де його головне жерело? Бо що до викликування почуття дивности є тут багато спеціальних жерел, окремих для кожної річи, се ясне. Та маса золота, той мармур найрізніших красок, та мозаїка, мозаїка, мозаїка, та непропорційність в кождім майже погляді, та масивність нефальшованих дорогоцінностей, та неймовірно величезна маса прикрас і вложеної у них праці, — все те очевидно причини до викликування здивування. Ба, але тут чується, що є ще одна, головна причина, — і не можна її збагнути. Відчуваю навіть те, що та причина се головне тло всіх дивних вражінь, які мається в сій незвичайній церкві. І напевно знаю, що мистці, котрі тут працювали, свідомо й нарочно поставили ту дивну причину в основу всіх вражінь, — немов виконуючи бажання фундаторів, „щоб було так як в Царгороді й не було так як в Царгороді“...

Все те відчуваю так виразно, — що сміло можу сказати: знаю. А не знаю, що властиво знаю. О, порядні майстри тут робили. Та не трачу надії, що такі додумаюся до того, чого досі не можу збагнути.

Знов якісь аркади виринають в темряві і девять великих срібних лямпад перед ними звисають на довгих ланцюгах, розуміється кожда інакшої форми. Се вже знаю чому: аби рота роззявити. А тої причини, про котру я висше згадав, ані руш додуматися не можу. Тільки ходить довкруги мене і таки в мені те почуття дивности й розпирає мене, немов висуває мені очі з орбіт, експресіонує мою думку в такій силі, що вона рішучо непропорціональна до моєї втоми ні до того, що тут властиво бачу. І ні руш не можу зрозуміти, що се таке!

Глибоко сягає в бік крило лівої ніші. Ага, се тому, бо ся церква має в своїй основі грецький хрест (адже мало так бути як в Царгороді), а грецький хрест як відомо має всі рамена рівні. Обійшов я ліву наву аж до найглибшого її місця, все шукаючи відкриття моєї тайни дивности вражінь у сій святині.

Вертаю ще раз: може за другим разом збагну. Іду й відкриваю нові річи, деякі навіть дуже великі й дивуюся, що я їх за першим разом не запримітив, нпр. деякі кольосальні філяри, зовсім

неподібні до інших. І де в мене очі були за першим разом? Та я не за тим шукаю. Нехай собі і сто таких філярів буде. Мені треба основи і підстави дивности всіх моїх вражінь у сій церкві. Бо я вже за багато бачив в житті золота, марморів і мозаїк, щоб мене можна було здивувати хочби не знати яким накопиченням дорогоцінностей. Тай артизму я бачив досить в ріжних церквах і музеях на обидвох півкулях землі, отже й сим мене не здивує. А тут ходжу й дивуюся постійно тай не знаю чому. Диво тай тільки.

Нема ради. Не годен відкрити, отже треба йти дальше.

Посуваюся звільна до середини святині й уже запримічую вгорі три бані, а знаю, що є їх більше. В тих банях малесенькі віконця, а ті малесенькі віконця мають шибки також в малесенькі колісцятка. Очевидно, темряву, яка панує в сій церкві, викликали нарочно й ужили до того не тільки темних кольорів, але й тих малесеньких вікон у банях. Що з тою нарочно викликуваною темрявою вяжеться моє постійне почуття здивування, се певне, — але як і чому, се треба відкрити. А се не так легко як здається, бо прецінь в катедрі св. Стефана у Відні не менше темно як тут, а там нема такого почуття здивування, постійного здивування!

Вівтарі і вівтарики. Не буду їх описувати ні навіть докладніше усвідомляти собі поки не відкрию тої таємниці вражіння, котра мене так займає. А як взагалі не відкрию? То піду. Щож іншого можу зробити?

Доходжу до проповідниці. Зграбна. Але спочиває на 9 (девятьох) стовпах з різного мarmору. Тут така сорокатиість може мати бодай символічне значіння, бо всякіж проповідники бувають, почавши від того, котрий взивав бідний нарід, аби змовити Отченаш і Богородице Діво за душу Ісуса Христа...

Праворуч бачу одно більше округле вікно. А ліворуч нема ніякого. Аби рота роззявити. Такими штуками мене не здурить. Знаю вже їх. А те, чого не знаю, з голови не вилазить.

Доходжу до головного вівтаря.

Перше, що тут впадає в очі, се ніби Царські Врата. До них провадить п'ять кам'яних сходів в великий півокруг. А ніби Царські Врата говорю з отсих причин: прошу собі уявити по 4 мармурні колумни по обидвох боках головного й одинокого входу, на тих вісьмох мармурних колумнах сперта рівна вузка камяна приспа, розуміється з мarmору (тут здається все з мarmору), таких красок і десенів, що дуже пригадують вироби нашого Шкрібляка. А на тій приспі на горі стоїть рядом 14

рівних величиною різьблених подобо. То все.

Чи се можна назвати царськими вратами, не знаю.

Все в якихсь цеглястотемних кольорах.

Тут містяться мощі св. Марка. Як Венеціяни прийшли в їх посідання?

В досить цікавий спосіб, щоб делікатно говорити. Було се так. Патроном міста був зразу св. Теодор. Та коли з міста почала виростати могутна держава, повстало в ній бажання посісти якийсь символ державности в розумінні висшої моральної сили. Інакше кажучи: треба було відкись реліквій якогось славнішого святого. Довго за тим шукали венецькі купці і мореплавці, аж в р. 828 несподівано одна з їх фльот загнана бурею до Єгипту просто зрабувала в Александрії мощі св. евангелиста Марка і привезла до дому. Серед величавих парад богате місто приняло ті мощі й опісля побудовало для них власне ту богату церкву, котру тут описую. Властиво три рази її будували, аж поки їм до смаку припала. Перша будівля стояла 130 літ, не згоріла, тільки перебудували її на кращу: мала вона в собі і византійський блиск і моряцьку простоту. Та незабаром Венеція здобуває друге побережжя Адрійського моря, себто Дальматію, в р. 998. Значить, стає в ряди тодішніх великодер-

жав. Тепер уже за всяку ціну треба було поставитися супроти Візантії. Отже друга церква св. Марка хоч іще довго могла стояти, мусіла бути знесена. Та видно любили її Венеціяни, бо 50 літ ще простояла від хвилі коли вони стали панами Адрійського моря. Аж коло р. 1050 зачали нову будову, власне ту, котра тепер стоїть.

Се мав бути символ ривалізації, суперництва Венеції не тільки з Візантією але також з Римом.

Гріб св. Євангелиста Марка мав суперничати з гробом св. Петра і Павла. Без знання сего замислу Венеціян не можна зрозуміти ні їх історії, ні їх вкладу в сю церкву, ні всеї дивности її. Тому сей храм має в собі східні і західні мотиви, відти походить його грецький хрест, відти його п'ять плоских візантійських бань, відти його марковані емпори, відти засада, що в цілій церкві не сміє ніде бути ні навіть найменший шматочок вапном забіленої стіни: все тут має бути з мармору, з золота, з металю або дорогого скла, — бо інакше не можна суперничати ні з величавою святинєю Юстиніяна в Царгороді, ні з церквою над гробом св. Петра в Римі. І тому так у темряві іскриться мозаїка і золота мозаїка, тому такий золотистий півсумерок заляг усю святиню Марка, тому тут так блистять мармори, бронзи й оникси, тому

так блимає гранатна червень з вічних
лямпад, тому до одної тільки роботи,
що приміщена за головним вівтарем,
ужито 2.000 дорогих каменів, тому так
блистять вони відусіль, блистять фіо-
летно й ультрамаринно, блистять золо-
тисто і срібليсто, блистять всіми мож-
ливими красками, а все отінене таємни-
чою темрявою так, якби батьки найбо-
гатшого міста тодішнього світа хотіли
в тіни закрити бодай трохи свій вла-
стивий замір, — гордість свою...

Pax Tibi Marce, Evangelista Meus!

Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте!...
Такий надпис часто можна подибати в
сій дивній святині гордості і на полу-
ченій з нею рівно дивній палаті дожів...
Дивний надпис! Бо хоч купецька держа-
ва дійсно потребувала мира, та вона рід-
ко коли мала його: все безпокоїли її
зовнішні або внутрішні війни й різні
інші події. О, не мала спокою могутна
республіка св. Марка, не мала його ні
від сходу, ні від заходу, ні від півночі,
ні від полудня, ні від моря, ні від суші,
ні від свого власного нутра. І тому мов
гірка іронія звучать ті милі слова Спа-
сителя:

Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте...

Чого тут нема! Чого не роздобули
купці венецькі! Онде за головним вівта-
рем другий вівтар з чотирма колюмна-

ми зі святині Соломона, два з них з алябастру, два з мармору.

А може хочете бачити брилу з граніту, на котрій сидів сам Христос Спаситель на горі, коли виголошував Нагірну Проповідь... З неї зробили вівтар у бічній наві церкви. А привезли ту овіяну легендами брилу граніту, коли здобули Тир, в р. 1124. І віють від неї слова Спасителя:

Блаженні убогі духом, бо їх є царство небесне...

І мимохіть приходить на думку, що не належали до убогих духом можуть купці венецькі, ні в золото й пиху одягнені дожі їх. А прецінь, а прецінь, а прецінь з серця і з уст злинає коротка молитва і за них. Відки вона береться? Очевидно з вдячності за те, що при всіх своїх мірських, о якже часто нечистих ділах, знайшли вони час і охоту присвятити й висшій, релігійній думці ті безмірні скарби й богацтва, що зібрані тут. Сумніваюся, чи багато тут чужинців зітхнуло до Бога в молитві за душі дожив, страшних володарів сего „міста серед води“. Я зітхнув, — може більше з сорому, бо й ми мали довго державу серед філь Дніпрових, але вона не будувала ні одного кусника муру, ні для нас на землі, ні для Господа Бога на небі... Приходять думки, які хочу здавити в собі й тому йдучи даліше, раз-

ураз повторяю: „Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте“...

І мимохіть пригадується не Марко евангелист, а Марко проклятий, той, що несє в торбі голову рідної матери, котру сам зарізав і по коліна западається в землю під тягарем її... Але він іще не був найгірший з тих, яких видавала наша медом і молоком пливуча земля, де вишневі сади як сніг цвітуть... Не був найгірший, бо бодай не брехав, що задля „високої ідеї“ зарізав матір свою. А кількож тепер таких ходить по нашій землі, й рідну матір зарізали і кажуть до сеї пори, що зробили се „задля високої ідеї“, розуміється соціялістичної, аби мовляв всім народам на світі було добре, — лиш їм ні, такі ідеалісти! І ювилеї гвавт як хочуть мати! Коли вже не для себе, то бодай для своїх знайомих. І рахунок же дають до тих „ювилеїв“, Господи! А редактори 40-міліонного народу як барани все друкують...

Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте...

Шкода, що плюнути не вільно. Ходім далі.

Чого тут нема! Онде камінь, на котрім стояв св. Йоан Хреститель у хвилі, коли йому голову стинали... А онде скарбниця церкви сеї, сорому повна, хоч ті, що її заповняли, думали, що велике діло зробили тим: пишається овоч рабунку в церквах Царгороду памятно-

го року 1204, коли могутна республіка венецька скермувала хрестоносний похід не до боротьби за святий гріб Христовий а на грабіж Візантії, скермувала і привезла відтам зрабовані скарби в церквах її, золотий і срібний модель св. Софії, і великі дорогоцінні топази і старинні скла й емалії й гірські криштали, які ціни не мають, і безцінні чаші і хрести і всяке церковне знаряддя. Грабунок на братові своєму, зроблений в імени Христа... Йду скоро попри соромний скарб церкви св. Марка й дивитися на нього не хочу, а на уста глумливо тиснуться солодкі слова:

Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте...

В холодній церкві св. Марка серед вод Адрійського моря так відзивається ревматизм, що мушу сісти. Хребет зовсім зігнуло. І кожний рух болить. А то буде скандал, як треба буде мене виносити з катедри св. Марка в Венеції!... Посидів я, посидів і трохи відійшло. З боєм іду далше.

Бічний вітар, вже не памятаю котрий з ряду. Перед ним чотири лямпади, біля нього якісь сходи, що ведуть до пивниці. Навіть вони з мармору. Я мимохіть усміхнувся, бо пригадалася гуцульська сміховинка: „Оттут мому синові на калитку!“ Та сміховинка про гуцула-богатира загально

знана, отже переповідати її не буду. Зрештою трохи ніяково...

Праворуч друга проповідальниця, на 6-тих розуміється мармурових стовпах. Зовсім інакша від першої. Знов відпочиваю, бо не годен іти. З болю замкнув я очі. І стала переді мною наша Волоська церква у Львові, а саме її прекрасна трибанна каплиця, так мало знана нашим людям в краю, що знаю з досвіду, бо не одному нашому інтелігентови вперше звертав я на неї увагу. А прецінь — вона під мистецьким оглядом благородніша від катедри св. Марка в Венеції. Власне тому, що не переладована так богацтвом, а мистецтво її може видержати конкуренцію з чим завгодно. Тільки хто в нас знає, що ми взагалі маємо?

Відпочавши йду далше.

Знов якийсь вітвар, сим разом пропорціональний у всім: 4 сходи, 4 колумни, 4 лампади перед ним. І ще два вітварі: перед одним ні одної лампади, перед другим 9 (девять) лампад і ще одна по середині, дуже велика.

На стіні портрет св. Теклі. Що тут малюнків, малюнків! А різьб, різьб! А золочень, золочень! А емалії, емалії! А праці, праці! Всего того стало б на 10 величавих церков і може було б далеко краще якби розділив надмір того, що тут вложено.

Про скількість праці вложеної в

сю церкву можна собі виробити деяке поняття на підставі отсего факту: над одними тільки бронзовими дверми до захристії працював великий артист Сансовіно 20 (двацять) літ... На тих дверях представлено, як кладуть у гріб Спасителя і Воскресення Його, а по боках голови євангелістів, пророків і святих — з обличчями венецьких артистів. Глянувши ще на плоскорізьбу Богоматери з Ісусом на руці, на вота і горючі свічки біля Неї, вийшов я зі святині Марка, змірявши кроками довжину її від сходів головного вівтаря аж до виходу: вона має 60 моїх кроків. Невелика, а що в ній є!

А її таємниці таки не збагнув.

Я вернув ще по полудні. А покищо виїхав я віндою на кампанілю (високу дзвіницю) біля катедри св. Марка. На ній є п'ять дзвонів. Вид цікавий. Всю Венецію видно з неї як на долоні, тільки малі канали в місті закриті домами так, що виглядає якби се було звичайне місто, не порізане водою, тільки оточене нею довкруги.

Вернувши до готелю вже свого рода водним трамваем (цїна їзди одна ліра) й відпочавши трохи та пообідавши, приїхав я по полудні вдруге до церкви св. Марка. Оглянув я її ще раз зверху, оглянув ще раз з середини і передсінок і саму церкву тай не можу ні трохи змінити свого погляду на ту

вицяцькану і всім, особливож богацтвом, переладовану святиню, котра зрештою має в собі безліч прекрасних творів великого артизму. З захристії зачали виходити каноніки на відправу, була година четверта. Засіли по обидвох боках головного вівтаря й зачали голосні молитви. Публики було менше ніж їх. А все таки зробилося якось веселіше на душі, що беться ще жива молитва в тій церкві, котра виглядає як театр, така надмірно блискотлива, надмірно золота, надмірно мозаїкова. Публика сидить за описаними вище Царськими Вратами, то значить не в головній часті церкви, а коло вівтаря, відгороджена від церкви власне „Царськими Вратами“. Сів там і я й побув до кінця богослуження. Тут я й відкрив нарешті таємницю сеї святині, яку в неї вложили мистці: коли візантійський будівничий стиль репрезентований головно банею, символом неба, найкраще показує всі свої прикмети власне тоді коли найкраще показує їх і небесна баня, то значить в повнім світлі дня або ясної ночі, то мистці, котрі будували святиню св. Марка так, аби була подібна до візантійської і не була подібна, — вложили всю її візантійку в темряву... І тим та святиня подібна й неподібна до візантійської... Тим вона власне дивна... Вона не східна й не західна. Вона напіворієнтальна,

— символ того, що виходить з получения обидвох сил. Мимо всеї критики, на яку вона заслугує, до неї вертається, навіть потому радо. Мистецьке виконання р'яжних робіт робить своє: іскра Божа світить і гріє.

Як та Божа іскра проявилася в найбільшій і найкрасній пам'ятнику світського будівництва Венеції, про те окремо.

А тут покищо треба витягнути науку з того, що я бачив досі. Так, треба, бо оглядання таких творів вчить. Чогож мене вчило оглядання патріяршої церкви св. Марка євангелиста в Венеції? Нарочно не кажу: Що мені дало оглянення тої церкви, бо твір мистецтва дає далеко більше ніж учить. Мені тут виключно ходить про науку, яку мені давала церква, збудована в самій центрі середновіччя під оглядом часу і місця, збудована на переломі впливів блискучого Сходу й ініціативного Заходу.

Та чи взагалі можна перелити на папір ту безліч думок різного рода, яку викликає оглянення церкви св. Марка в Венеції, особливо в Українця?...

Спробую передати бодай деякі.

Наперед думки політичні, такі близькі дітям сего століття. Я досі ніде не відчув так глибоко всеї правди слів Спасителя: Шукайте царства божого, а

все інше дасться вам, — як у церкві св. Марка в Венеції. Передовсім застановило мене моє внутрішнє відношення до політично-державних представників сего міста, котре я висше представив. Я-кесь зразу мені самому дивнє внутрішнє поважання й пошана, котрі бють від них через століття й переходять в молитву навіть у чужого їм чоловіка. І все те діється мимо того, що ніде в цілій Венеції так сильно не відчувається гордість її політичного представництва як у катедрі св. Марка, повній надписів: „Мир тобі, Марку, Мій Євангелисте...“. І мимохить пригадуються слова одного з найглибших письменників католицької Церкви, котрий каже: „Як тільки в людині озветься недоладне бажання, відразу почує вона в собі тривогу. Гордий та скупий ніколи спокою не мають“.... Той брак спокою се властива причина всюди подибуваного надпису: „Мир тобі, Марку, Мій Євангелисте“... А прецінь політичні представники сего міста, котре майже не знало мира, шукали царства божого. Доказ — отся святиня. Бо гордість гордістю (котре політичне представництво людей не мало її в собі тай ще до того нераз з далеко слабшою підставою ніж Венеція!), а все таки треба признати, що представництво Венеції при всіх його блудах мало аж до

початків свого упадку глибоку віру в Бога і щиро бажало звеличання царства Його. Доказ: все, що найдорожше мало політичне представництво міста сего і весь нарід його, жертвували на величаву святиню божу. Се безперечно вказує, що й нутро їх зверталося до Бога і шукало царства Його. Тому й управа міста сего і справ його була знаменита в часах, коли такий був напрям думки і серця їх. „Богато вчинив той, хто велику любов в собі виховав. Богато вчинив, хто працю свою добре виконує“. Політичні представники Венеції довго виконували добре свою працю. І тоді власне вони будували такі святині як отся. І з тим всім злучена в нашім нутрі пошана для них, пошана для їх морального здоров'я, котрого овочем була їх здібність будовання. І коли з сеї точки погляду кинути оком на історію України, то побачимо, що наша внутрішня щира пошана йде всліді тільки за тими її діячами, котрі будували: тому княжу добу цінимо висше й дивимосся на неї з більшим пієтизмом ніж на добу козацьку, а з козацької доби маємо дійсну пошану тільки для тих діячів, котрі щось збудували.

*Стоїть в селі Суботові
На горі високій*

*Домовина України
Широка, глибока.
Отто церква Богданова,
Там то він молився,
Щоб москаль добром і михом
З козаком ділився...*

Здається, недалекий вже час, коли в нас загально признають, що гетьман Богдан не мав іншого виходу як зробити те, що зробив. То був будівничий України.

Подібно як Іван Степанович Мазепа, хоч той ішов зовсім інакшими стежками.

*Собор Мазепи
Сяє-біліє...*

Одинокий з гетьманів, що міцно укріпив столицю свою, так міцно, що тільки при допомозі чорної зради можна було взяти її. Розуміється, так її і взяли.

На думку приходить найбільш незрозумілий для українських руїників гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, уроженець Галичини, з Самбірщини родом, котрий кровю своєю і козаків своїх уратував Польщу під Хотином. Чому він се зробив, хоч міг не зробити? Бо очима душі своєї бачив дикий танець, який бувби наступив на великих просторах України, коли він,

Гетьман її, бувби поступив інакше. Се той культурний Гетьман, що поставив першу друкарню на Великій Україні.

Отже виходить таке, що й ті Гетьмани добре робили, котрі йшли з московськими царями і ті, що йшли з польськими королями? — запитає глумливо український руїник. А я відповім йому з міста св. Марка, з величавої святині його, де пишаться надписи: „Мир тобі, Марку, Мій Евангелисте“.

Відповім:

— Мир тобі, Марку Проклятий! Розуміється, що добре робили, бо мали в собі почуття відповідальности за лад і порядок у великій країні, за конечно потрібний лад, який ти все нівечив, Марку Проклятий. Перечитай собі, Марку Проклятий, твір очевидно геніяльного письменника України Шульгина, того, що заїло заперечує існування української нації, б. редактора „Кієвлянина“, твір під заголовком „Три столиці“. Шульгин робить зле, що перечить існування того, що існує або по крайній мірі існує в потенції, але через те він не перестає бути геніяльний, бо іскру геніяльности дав йому Бог а він сам розпалив з неї вогонь великий своєю працею. В тім його дуже цікавим творі, котрий виріс з дотепу, який над його автором зробили большевики, є одно надзвичайно поучаюче

місце. А саме те, де Шульгин з пошаною згадує і Руриковичів і Ягайлонів і Романових — за те, що вони по силам своїм, по можності своїй поряdkували Україною й будову творили на степах її. Тої подяки очевидно ніколи не зрозуміє Донцов ні жаден інший Чорний Клобук і руїнник, ні вся та руїницька струя, що пливе по землях України і нищить її. Бо щоб се зрозуміти, треба мати в душі своїй первень будуючий а не руйнуючий. Той сам, котрий у св. Письмі виписав натхнені й до самого ґрунту проймаючі слова: Нема влади як тільки від Бога...

Розуміється, одна в надгороду, а друга за кару.

Хто з коренем знищить свою добру владу, тому очевидно належиться чужа і для нього кепська. Та все ще вона лучша від повного безголов'я й анархії, серед котрих живцем здирають шкіри з людей і сушать ті шкіри на їх власних тинах і штахетах, як се вже нераз було в історії.

О, з якоюж радістю заревуть трубадури руїни, що се пропаганда „вічного“ послуху всякій чужій владі, навіть найгіршій, тай ще до того пропаганда в згоді з Шульгином... А я вам скажу, руїнники, що ніхто так не помагав і не помагає чужим найгіршим владам на Україні як ви і що то ваше поведіння

витворює масово Шульгинів, з котрими я зовсім не годжуся, але котрим не можу відмовити слушности там, де вони її мають. А що до послуху владі, якаб вона не була, то розумний слухає її по розумі своїм, а дурний не слухає її по дурноті своїй. А кожда влада триває поки сама в нутрі своїм на стільки не ослабиться, що може її звалити буря, в нових часах тільки зовнішня буря, або така внутрішня, яка має допомогу зовні. Хто вірить в можливість інакшого повалення чужої влади, той очевидно сліпий і туманкуватий.

Мимо появи такого велиття працьовитости як Михайло Грушевський і таких надзвичайно бистрих умів як пок. С. Томашівський і В. Липинський — синтеза історії України щойно жде на свого властивого історика. Се мабуть найтрудніша історія з історій усіх народів Європи, котра вимагає не тільки великанського знання але й ще більшої сили уяви, щоб наперед уявити собі й потому представити своєму народови всі надзвичайно ріжноманітні чинники, котрі бушували на великій сарматській рівнині, біля найбільшої „Брами Народів“, яку взагалі знає історія.

Як золотистий і мозаїковий фронтон церкви св. Марка в Венеції так блистить далеко поза нами княжий період нашої історії з великими постатями на-

ших князів Рурикового Роду, з їх великанським завойовницьким і будівничим розмахом. А ті їх „міжусобиці“, про котрі ми тільки наслухалися й начиталися, сеж були дрібниці, котрі за весь час княжої епохи не коштували наш нарід мабуть навіть тільки крови, що одно потягнення пером Леніна або Постишева. Зрештою де, в котрім краю і в котрім народі не було в давних часах княжих міжусобиць? Таж нпр. Німці мали княжі міжусобиці аж до 1866 року, до битви під Садовою (Кеніггрец). Але наш „поступовий політик“ буде плювати на всю прекрасну княжу епоху тому, що в ній були „міжусобиці“. Наш руїник навіть не здає собі справи з того, що по сей день булаб своя держава, якби він не убив останнього князя Рурикового Роду ще заки той вспів оставити по собі своє потомство. І то такого роду, що давав собі раду з масами руїників на величезних просторах, давав собі раду без залізниць і без телефонів, без радія і навіть без добрих доріг. Роду розумного і хороброго, котрого представника так описує нам старий літописець-очевидець:

„Князь Данил виїха наперед, бодену бившу з перси младства ради і буести не чуюши ран бивших на тілеси його: бі бо дерз і храбр а от глави і до ног у его не бі на нем порока“.

І такий рід з коренем вимордували ми самі!

Во істину, не лише до одного народу відносяться слова знаменитого поета:

*Miałość, chacie, złoty róg,
Miałość, chacie, czapkę z piór,
Ostał ci się jeno sznur...*

Так, дійсно так! А тепер наші руїники наробивши страшної шкоди на спілку з наїздниками, стріляються оден по другім, замість боротися з ворогом, котрий використав їх злочинну глупоту. І се наша „патріотична преса“ величає як „найлучший протест“, який буцімто „поцілить червону Москву!“... Чи не до решти здурніли? Таж червона Москва рішучо нічого проти того не має, аби ми всі вистрілялися до ноги. Та який се протест? Сеж дезертирство, якого світ не видів. Наробили небувалої шкоди своєму рідному народови, а побачивши, до чого довели, пострілялися. А другі тумани кажуть, що се „найлучший протест“.*)

*) Вже по скінченні сего опису довелось мені перечитати серію статей в „Новім Часі“ п. з. Радіофільство в Галичині, підписану криптонімом Д. П. В четв́ртій статті тої серії є така реклама для Донцова: „Є один чоловік, який бореться завзято з zalивом політичного москвофільства Це Донцов. Він виповідає безоглядну війну тому хаосові поглядів, який внесла в наше життя большевицька „Церзецунгспропаганда“,

Та — сонце світить, до площі св. Марка біють філі Адрійського моря. І пощо глибоко запускатися в нетри української душі й історії?

Хто не варт жити, той жити не буде. Так діється з одиницями, так діється з цілими народами. Кілько їх вже минулося!

і — це треба підкреслити для історії — в першу чергу завдяки йому отрясається від радянськості спершу студентство, а згодом широкі круги громадянства "...—Отже та рекляма цілковито не відповідає кепському товарови, який продукував Донцов. По перше Донцов органічно не міг протиділати ніякому хаосови, бо нема в нас взагалі аж такого хаотика, як він, котрий мігби в одній і тій самій праці вмістити таку масу противорічних поглядів, не кажучи вже про „погляди“ цілком беззмістні, просто пусте викрикування менше і більше незрозумілих слів без зв'язку („ріс-соджіменто“!). По друге, якраз на таким підложжі, яке витворював Донцов, виростають типи абсолютно пусті, які стають жертвами якої завгодно пропаганди. По третє, більшовизм рішучо менше розкладовий ніж донцівський націоналістичний хаос, бо донцівщина має в собі всі без винятку шкідливі складники більшовизму і ні одного позитивного. І коли захоплення нашої соціалістичної молоді більшовизмом допомогло більшовикам страшно знищити більшість нашої народу над Дніпром, то захоплення нашої молоді донцівщиною знищилоби психічно завязок нашої нації в Галичині, в останній її кріпости. Бо Донцов се нігіліст і руїник, а не провідник і не ідеолог. Котра нація і котра молодь хоче зійти на п'єсу, та біжить за такими „ідеологами“.

Та ще не весь наш нарід вигубив себе „на знак протесту“. Отже крім вище наведених розважань можуть йому придатися колись ще й інші. Нпр. якби то добре було, якби ті, що в нас будують церкви, запитували тих, що будують:

— А були ви, братчики, в Італії? А оглядали ви тамошні твори мистецького будівництва? Ні? То асигнуємо вам наперед нпр. по три тисячі зол. і будьте ласкаві поїхати та подивитися, яка чудесна ріжноманітність форм можлива в будівництві! Там побачите, що церква не мусить бути подібна до гаргари або „райтшулі“. Коли церкви стануть у нас творами мистецтва, тоді й поведення народа в тих церквах буде інакше: люди не будуть гримати чобітьми так що аж відгомін лунає. А про молитву в церкві де так ходять очевидно трудно думати.

Правда, за три тисячі зол. і за час одної поїздки по Італії навіть здібний чоловік ледви чи встигне настільки перенятися італійським мистецтвом, щоб опісля використати се на своїй землі. Та все таки з таких поїздок щось мистецького остало б кожному. І так помалу можнаби згодом вплинути на зміну того, що в нас, (на щастя не всюди) бачимо.

В подорожі по Італії ні оден наш мистець не повинен поминути Венеції й

церкви св. Марка в ній, вже тому, що там спробовано розв'язати під мистецьким оглядом проблему синтезу сходу й заходу, яка в нас становить головне завдання нашого мистецтва — тай не тільки мистецтва.

*

Вже трицять літ минає від часу коли я слухав викладів про Венецію в віденському університеті. Тоді я й не припускав, що колись побачу се місто. З тих лекцій остали мені в пам'яті тільки відірвані факти, які моя думка получила в синтезу аж тепер, на вид того міста. Вже й ім'я професора тих лекцій я забув і немов у сні мерехтить переді мною викладава саля, в котрій він говорив і писав на таблиці наголовки жерел до історії міста того. І памятаю ще як сміявся б'ля мене мій товариш у хвили коли професор написав на таблиці: „Монумента Германіє, 105 томів“... — „Гарна порція“, сказав мій товариш і душився від сміху, додаючи: „Колиж ми їх перечитаємо?“... Від того часу тих томів очевидно вже є більше, бо Німці люди пильні тай Італійці зовсім не стоять позаду них. Від того часу мені тільки спорадично доводилось займатися прегарною наукою історії. Сьогодні стоїть передімною Венеція як найбільший і найкращий доказ того, що навіть найбільше багатство і найбільший сприт не помо-

жуть осягнути ціли, коли до тої ціли
вживається релігії як средства. В душі
звенить уривок поеми нашого буковин-
ського поета, котрого я дуже любив в
молодости моїй:

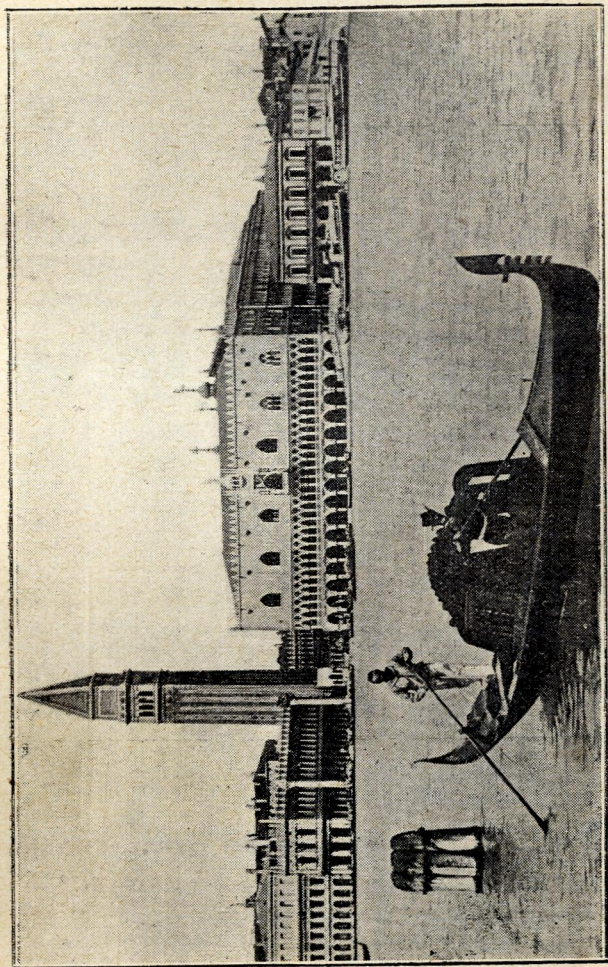
Запустів той млин старий,

Колесо зігнило

І дуплаві верби вниз

Лоском повалило...

Так. Дійсно, запустів той млин ста-
рий, мабуть найкрасший зі всіх млинів,
що мололи історію людства. Велика
культурність Італійців не допустила до
того, щоби усе в тім млині „лоском по-
валилося“. Навпаки, тут усе збережене
і чудово блистить і очі манить, що по-
бачимо ще при огляданні палати дожив.
Але таки — запустів той млин старий,
колесо зігнило і дуплаві пальми вниз
лоском повалило. А довкруги у блиску
сонця стоять мов мертві мармурові па-
лати Венеції, одного з найбільших чудес
на земній кулі.

ПАЛАТА ДОЖІВ І КАМΠΑНІЛІЯ (ДЗВІНИЦЯ)

ПАЛАТА ДОЖІВ

Дня 13 липня 1933 р. о год. три чверти на 10 рано вийшов я з Богослуження в катедрі св. Марка і став перед палатою венецьких дожів, володарів найбагатшого міста середньовічної Європи. День заповідався дуже горячий, але треба його було використати, бо се мав бути мій другий і останний день побуту в тім місті.

Отже зачинаю оглядати славу палату дожів. Наперед зовні. Та палата лучиться безпосередно з катедрою св. Марка. Палату дожів зачали будувати в р. 1301 (отже ще тоді, коли стояла Галицька Держава), а скінчили в 1577. Зачали будову в венецько-готійським стилі, скінчили в ренесансовім. Властиво вперше скінчили ту будову в р. 1404. Тоді між церквою і палатою був перехід. І під карою заборонила тодішня влада Венеції щонебудь добудовувати в тім місці. Одначе незабаром, бо вже в 1422 р. не хто інший тільки сам дожа

Моченіго виняв з кишені грубший гріш, заплатив приписану законом кару і — добудував палату в забороненім місци аж до самої церкви св. Марка так, що вони зовсім лучаться з собою. Отже вже в історії будування тої будівлі є щось дивне. Ще дивніша сама будівля.

Якби комусь бракувало доказу, що геніяльно здібний чоловік се людина очевидно і безсумнівно ненормальна, то сей доказ мавби на палаті дожів у Венеції. Бо уявіть собі тільки такий помисл того, що той плян задумав: здовж долом легкі аркади, тільки подвійно лекші і подвійно зграбніші, а над тими дуже легкими аркадами (одні і другі аркади біленькі) — масивний мур, такий тяжкий, що під ним здається ось-ось розсунуться ті два ряди положених на собі легких аркад і буде нещастя і то порядне. А в тім масивнім мурі кілька незугарних вікон, але як на збитки так тих вікон в порівнанні до масивности того муру не багато, щоб не тратилося вражіння з масивности того одностайного муру. На добавок усього той масивний мур червоний як кров: так якби будівничому залежало на тім, аби дальше страшити людей з делікатними нервами, що як то все зачне валитися, то буде червоно і на горі і на долині.

Дивлюся я на ту першу зі світ-

ських будівель Венеції й питаю сам себе: І де були глузди тих, що такий плян будови, наскрізь нелогічний і навіть страшний, одобрили, прийняли і на його здійснення висунули неймовірну кількість грошей? Про глузди того, що таке диво предложив, вже не говорю, бо всякі варіанти бувають, а між інжинірами, котрі не від сьогодні шукають за „перпетуум мобіле“, варіанти особливо різноманітні.

Гм, оглянув я ту будівлю зверху ще раз і ще раз. І не можу змінити своєї думки про неї. Досить вже будівля церкви св. Марка вимагала роззавлювання рота, але отся ще перейшла її дивоглядністю. І до того все-го це собі в зарисі проста скринка, подібнісенька до пачки сірників, тільки більша. Хоч сядь тай плач над собою, бо як не напишеш правди про те, що ти бачив, то все життя матимеш погорду до себе, а як напишеш правду, то що про тебе будуть думати?

Треба ще раз обійти зверху той дивогляд. Обійшов я ще раз. Ніщо не змінилося: стоїть собі величезна простокутна коробка на сірники, червонобілого кольору, немов на множестві курячих лабок масивний мур поставив. Тай се та славна палата дожив! Все в ній проти логіки — тай тільки. Беруся я оглядати інші недалекі будівлі:

гарні як цацка, всі льогічно збудовані, те що в них тяжше, на споді, що лекше, на верху, словом — так як повинно бути. І гарні. Ще й які гарні! Ба, коли ні до одної з тих гарних і льогічних будівель не вертає ні око, ні думка, ні серце з такою сердечністю як вертає до тої великої простокутної скринки на сірники, котра має на долині те, що легке, на горі те, що тяжке, а по середині те, що найлекше! Диво тай годі!

І тепер подумайте тільки, де розв'язка сеї загадки? Чому до тих будівель, котрим ні розум, ні льогіка, ні теорія краси не можуть нічогоісенько закинути, не вертає ні око, ні думка, ні серце, а вертають вони всі до тої простої скринки, котрій тільки можна закинути? Чому? Може вдасться сяк так наблизитися до розв'язки сеї загадки пізніше, а покищо порядок річей вимагає, щоб описати ту будівлю. Підчеркну перед описом тільки те, що очі, думка і серце вертають раз-у-раз до палати дожив як предмету мистецтва, вертають не в цілях критичних, тільки на те, щоб налюбуватися тою „простою скринкою“.

А докладніший вигляд тої простої скринки такий: Наперед зовні. Крім вже сказаного впадають в очі чотири річи: На трьох рогах палати три досить незугарні різьби, а саме присуд

Соломона, Адам і Ева та п'яний Ной. Четверта річ страшна, хоч виглядає дуже невинно. В горішних, дуже делікатних аркадах, де є 71 струнких стовпів, 69 з тих стовпів біленькі, а два червоні: між тими червоними стовпами ставав суддя, що зібраний вдоли товпі народу проголошував присуд смерти на злочинця, котрого внутрі палати судив трибунал. Бо треба знати, що в палаті дожив містилося не тільки помешкання дожив, але й головна часть великої і складної машини венецької держави, про що далі. Згадані висше червоні стовпи стали з ходом часу вже немов рожевали, якби полиняли, але ще виразно різняться від своїх біленьких сусідів. Цікаво, що й тут будівничий ні трохи не числився з симетрією, бо ті два стовпи з червоного мармору не на середині аркад, вони 9-й і 10-й з черги.

Входжу до середини. Через т. зв. „Браму Карти“. Назва та походить відти, що біля сеї брами прибивали оповістки венецького правительства й тут сиділи ріжні писарі, котрі людям укладали всякі письма. Стель брами — пізний готик з впливом ренесансу. На горі скульптури: Справедливість, Сила, Умірковання, Надія і Співчуття. Над вікном св. Марко, а над дверми клячить дожа Франческо Фоскарі перед львом св. Марка. Різьби. І розумієть-

ся надпис: Мир Тобі Марку Мій Евангелисте...

Коли вже увійдеться в браму, замічується два коридори: просто себе і праворуч. В тім коридорі, що провадить на право, видно кімнати для портієра. В коридорі прямо перед нами видно ліворуч в стіні старий невеликий образ Богоматери з Ісусом на руці. І відси видно внутрішнє подвіря палати дожив, велике, соняшне, звичайним каменем мощене, тільки білокамяні листви потягнені впоперек, відмежовують. І дві металеві студні видніють на подвірю палати. Підходжу до них близько. Ще вода є в обидвох. Вона в глибині накрита залізною кратною і залізною сіткою.

Довкруги галерії та різьби, все з білого мармору, а вгорі червень того масивного муру, про який я згадував висше. Чи той червоний мур з цегли чи з мармору, не можу бачити здолу, бо то високо, але знаю, що з мармору. Внутрі багато надписів на камені та спижу, на різних таблицях, великих і малих. Є надписи старі, вже постирані, а є новіші й найновіші аж до 1918 р. включно.

Ніщо мене так не болить і не іритує в часі моїх подорожей, як те, коли бачу на різних будівлях різних народів різні надписи — і рівночасно при-

гадую собі, як наші люди завзято і систематично уникають утривалювання подій зі своєї історії. Що се таке, трудно сказати. Таж не всі ми поголовно неграмотні. Здається, що причина тої нашої німости коріниться в лінивстві: думки і тупій гордості, нероздільно сплетених з собою. Наш чоловік підсвідомо певний того, що коли він щось про себе знає, то „повинні“ се знати також всі інші тепер і потому і на віки вічні. Така вже порода! Здається, що історія не знає аж такого численного народу, котрий за такий розмірно довгий час оставивби так мало писаного про себе і свої справи.

Попід внутрішні аркади переходжу помалу раз і другий. За кожним разом „відкриваю“ нові таблиці, то значить такі, яких я відразу не зауважив. І все з думки не сходить: То дожі могутної Венеції уважали вказаним записати в камени одну чи другу подію, а в нас ніхто нічого не пише. І стоять часом і величаві нпр. наші церкви, але ніхто не знає, коли вони збудовані, за кого, ким. Буває наш священик і вік свій звікує при такій церкві, а не знає, хто ту церкву поставив і коли. Таксамо буває нераз зі школою, таксамо з організацією і т. д.

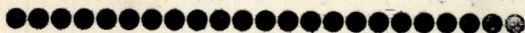
Спека робиться щораз більша, хоч до моря відси крок землі. Тим приємні-

ше спочиває око на зелені та квітах, котрі видніють високо на поверсі, немоз останній спомин тих монастирських садів, що тут стояли на морській лягуні, заки дожа Партечіпаціо зачав тут будувати сю палату. Давно се було, бо в 812 році, отже від того часу вже одинацять століть минуло. Так давно-давно зачали тут будувати нову палату дожів, в садах монастиря св. Захарії. А в 16 літ опісля, серед зими, приїхала з Єгипту та венецька фльота, що зрабувала там мощі св. Марка евангелиста. І дожа наказав уложити ті мощі в одній з веж нової палати своєї, а потому збудовано для них окрему церкву „в розі палати дожів“... І як казку пристроєно церкву і палату.

То був час, коли безповоротно й остаточно ломалася стара, землю та сушу обіймаюча влада Риму та коли нею ділилися два царі і папа на суші, а Венеція на морі. Та хоч достоїнство дожів було на яких сто літ старше ніж достоїнство цісаря німецької народности римської держави, бо достоїнство дожів датується вже від 697 року, то дожа ще довго підписувався скромно „покірний вожд провінції Венецької“. Щойно коли до Венеції привезли кости Христового евангелиста, почувся венецький дожа рівним — суверенним монархам, о бом царям і папі. І зачав одягатися в такі самі ризи як цісар Візантії.

Та венецьке купецтво, хоч уже було доволі багате, ще жило розмірно скромно. Ще коли в 11 столітті оден з дожів оженився зі своячкою візантійського цисаря Теофаною та впровадив її в золотом мерехтячу палату дожів, наступила така подія. Молода Теофана, що приїхала з окремими євнухами своїми, наказала приготувати собі купіль з пахучих олійків, що зараз виконано. А по купелі молода жінка дожі зажадала їсти. І служба вкροїла їй мяса і хліба та предложила інші добірні потрави. Одначе жінка дожі відмовилася діткнути поживи поки їй не принесли вилок зі щирого золота. А коли вістка про се рознеслася по місті, викликала найвище обурення і згіршення серед народа Венеції. Так зачала входити розкіш у палату дожів і в місто на лягунах...

Долішними аркадами дійшов я до місця, відки розлягається приємний вид на море. Вже годину оглядаю палату дожів тільки зовні. А спека постійно росте. Треба йти до середини кімнат.

СХОДИ В ПАЛАТІ ДОЖІВ

Ступаю на т. зв. Сходи Гігантів (велитнів). Ся очевидно популярна назва походить від двох великих подоб, Нептуна і Марса, репрезентантів сили Венеції на морі і на суші. Обі подоби з половини 16 століття, творець їх Сансовіно.

Ті Сходи Велитнів мають по мойому обчислені 15 ступенів (тут слідує рівна плита) і 14 ступенів (знов рівна плита) і 4 ступені. Перейшовши Сходи Велитнів, треба заплатити за карти вступу до палати дожів. А саме платиться за оглядання самої палати 10 лірів, за оглядання палати і вязниці 12 лірів, а за оглядання ще до того Музею Коррера, Галерії міжнародної модерної штуки і Пінакотеки разом 15 лір. Розуміється, я заплатив 15 лір, бо платити окремо і клопіт і здається дороще виносить. Хоч 15 лір за вступ видається трохи за багато, то зараз на ліво отвирається вид на такі сходи, що мимохіть приходить думка: Варт було заплатити. Щож се за такі сходи?

Се т. зв. золоті сходи (Скали д'оро), стрімкі, білі, над ними на повалі

богато золочена, величава штукатура з 1575 р. Назва тих сходів походить не тільки від тої дуже багато золоченої штукатурки, але головню від того, що колись сими сходами вільно було входити до нутра палати дожів тільки чужим послам і тим горожанам Венеції, котрих роди були записані в „Золотій Книзі“ міста. Сходи прикрашені великими камяними подобами Геракла, що вбиває гидру, й Атляса, що двигав на собі земну кулю. Не на одні сходи входив уже чоловік, одначе признаюся, що Золоті Сходи в палаті дожів зробили на мене найбільше вражіння. Очевидно не тому, що вони золоті і не тому, що ними мали право входити тільки члени найвисших родів Венеції та послы чужих держав і не тому, що обстановка тих сходів виконана дуже по мистецьки. Тут на тих сходах ділає ще щось і то ділає найсильніше: відчувається, що тут найсильніше пульсувала історія сего дивного міста і його психіки та всеї держави. Може хто вірити або не вірити, але те, що зараз подам з історії Венеції, перечитав я у звязку з Золотими Сходами щойно в пару днів після опущення Венеції. І мимо того я відчув на Золотих Сходах, що не їх богацтво і не їх краса і не їх вигляд взагалі становить про їх надзвичайність. А що саме?

Тут на тих сходах (Золоті Сходи се тільки продовження Сходів Велитнів,

хоч вони інакші), вродилася, жила й померла вся історія присяги дожів. Тяжка і кривава історія, глибоко звязана з людською вдачею взагалі. Було се так. Коли в р. 1268 нововибраний дожа Льоренцо Тієпольо сходив сими сходами з прапором в руках до церкви св. Марка, щоб послухати співу на свою честь, задержався припадково. І тоді хтось з його оточення предложив йому таки на сходах формулу присяги, мабуть запитуючи, чи він одобрить її. А новий дожа таки зараз на сходах заприсяг. І від тоді стало звичаєм, що кождий його наслідник присягав на вірність венецькій республіці на тім самім місці. Та ще століт не минуло як сюди на силу зволікли дожу Маріна Фалієрі, котрому відрубали голову на тім самім місці, де складав присягу, котру зламав, бажаючи владі монарха. Се була не тільки найбільш пам'ятна і найтрагічніша хвиля в історії Венеції, але й одна з найбільш поучаючих хвиль в історії людства взагалі. На Сходах, з блеском золота в очах і над собою, клячить на камені розумний 80-літний старець Маріно Фалієрі, дожа Венеції, з білим як молоко волоссям, в золотім одязі дожів, а кат мечем стинає йому голову й вона паде на щкарлатно червоне сукно, розстелене — і приготоване на його голову. Сталося се дня 18. квітня 1355 року, коли чудова весна цвила в огородах Венеції. А краплини

крови „зрадника Маріна Фалієрі“ ще довго потому показували на вівтарнім накривалі в церкві св. Марка, зробленім з білого як сніг дамасту...

Маріно Фалієрі змагав до влади монарха... Вічне змагання кожного, хто опиниться при владі в республіці й має очі, щоби бачити, яка та влада крихка і коштовна і має в собі досить сили, щоб почуватися до обов'язку, укріпити її.

Трагедія дожі Фалієрія не була найстрашніша, бо її перевищила трагедія дожі Франческа Фескарі: тут на тих самих сходах замучено на його очах його сина, котрого посуджувано в змаганні до єдиновладства. Старий дожа з прокляттям на устах опустив палату дожив і замкнувся в своїм домі, з котрого вже не вийшов. Було се в році 1457. По трох і пів століттях сповнилося його прокляття. Палата дожив на віки запустіла й нема в ній ніякої влади.

Та кривава палата дивна тим, що в ній дуже багато символів дійсної побожності. Вони й витворюють той настрій, котрий колись дозволяв дожам благословити нарід, хоч дожі були світські володарі.

Крім побожних символів представлені на капітелях палати ще й ін., з котрих дещо треба бодай згадати, заки займемося описом внутрішніх кімнат. Іменно один символ представляє гріх:

гарну жінку на-пів обнажену, другий символ представляє чесноту — в формі венецького купця (не злий дотеп), інший першу любовну розмову, що кінчиться чесним подружжям і т. д.

Думка разураз вертає на сходи величної палати. Який же білий їх мarmor! Яка філігранова робота! Знавці кажуть, що ніде і ніколи не було й нема красшого добору матеріялу й роботи, бо нічого красшого дібрати не можна. Алежбо й коштували ті сходи! В перших 12 літах праці над ними спотребовано величезну на ті часи суму: 97.000 дукатів (треба брати під увагу вартість тодішнього гроша). Коли се вийшло на яву, посуджено начальника робіт Антонія Річчія, що він спроневірив поверх 10.000 дукатів. Після всякої правдоподібности те посудження було безпідставне, — одначе Річчі мимо того втік з Венеції: здається, що не сподівався оправдатися з дійсно величезних видатків, хоч рахунки мав в порядку.

Яка величезна була сума 97.000 дукатів, котру видано на будову сходів палати дожив тільки в перших 12 літах праці над ними, можна вносити на підставі даних, котрі на смертнім ложі подав до відома сенаторам дожа Тома Моченіго про все майно Венеції в р. 1432. А саме венецька держава мала тоді 6 міліонів дукатів довгу, її торговельний оборот виносив 10 міл. дукатів

а дохід 4 міліони, річний дохід держави 1 міліон дукатів. Венеція мала 3.000 торговельних кораблів, з того 300 великих, 45 воєнних галер, 19.000 моряків і 16.000 корабельних теслів. Оціночна вартість всіх домів Венеції виносила тоді 7 (сім) міліонів дукатів, річний чинш пів міліона. Всіх мешканців мала тоді Венеція 190.000, в тім всего 1.000 таких шляхтичів, котрі мали до 4.000 дукатів доходу. Посілости Венеції на суші виносили тоді 2.000 квадр. миль. При тім не вільно забувати, що вартість тодішнього гроша була значно більша ніж тепер, навіть перерахування його формальної вартости в порівнанні з теперішньою не дає про те докладного поняття, бо гріш був взагалі рідший і не підлягав таким ваганням як тепер. Вартість тодішнього венецького дуката можна прийняти приблизно рівною вартости 15 передвоєнним австрійським коронам а в відношенні до купної сили гроша вартости приблизно 50 зл. під теперішню пору. В світлі тих цифр видаток 97.000 дукатів на ще далеко недокінчені сходи одної палати представиться нам приблизно в належнім світлі. Щож, добре мистецтво коштує. А хто побачить як виглядають величезні сходи в палаті дожів, той мусить признати, що вони дійсно величаві — тай тільки. Такі сходи очевидно не могли бути дешеві.

Я мігби повиписувати з різних провідників і підручників докладно, хто будував і хто прикрашував і Сходи Велитнів і Сходи Золоті. Та кому се потрібне в часах, коли навіть інтелігентні люди не знають, кому мають завдячувати винахід залізниці, якою так часто й вигідно їздять. А що ж доперва говорити про сходи в якійсь палаті далекої країни, котрі мало хто бачив!

Скажу про ті сходи ще хіба те, що особливо Золоті Сходи доволі прикрі, бо довгі і стрімкі. Ними виходиться відразу аж на третій поверх і відтам починається оглядання властивого нутра палати. Навіть чоловік в силі віку мусить втомитися, коли не йде помалу тими сходами. А старі сенатори Венеції певно томилися навіть тоді, коли йшли дуже помалу. Вінд (лфтів) тоді не було. Та як сказав якийсь дотепний, заступали їх дійсно по мистецьки виконані різьби й малюнки. Старі достойники вдивлялися в тії прекрасні твори мистецтва, порівнювали їх з рівно гарними геммами своїх власних перстенів і так незамітно для себе самих виходили до високих кімнат Сіньорії, правительства Венеції, де довгі століття рішались або співвирішувалися найважливіші справи культурного людства. А потому так привикали до тих творів мистецтва і до тих сходів, що не довго переживали свій відхід з уряду, ізза якого мусіли ходити тими прикрими але дуже гарними сходами, може самотніми в світі...

КВАДРАТОВИЙ ПЕРЕДПОКІЙ

СІНЬОРІЇ

Серед таких обсервацій і думок перейшов і я $20+18+17+17$ сходів білих як сніг, під золотистим склепінням, й опинився в квадратів передпокою правительства Венеції. На чотирох стінах того передпокою чотири образи на темнім тлі, а на стелі п'ятий. Тут у сій кімнаті вперве відпочивали ті, що сюди вийшли по високих сходах. Тут настав також поділ людей: на право йшли члени сіньорії й сенату, посли й усі ті, що просили авдієнції, — праві двері стояли отвором, — а двері на ліво були замкнені і ще до того при них стояла сторожа. Бо на ліво був вхід до кімнат Великого Канцлера держави св. Марка, де він зі своїми нотарями й писарями виготовляв і переховував таємні акти й документи, котрі тепер знаходяться в великім Архіві дель Фрарі і становлять невичерпані жерела до історії Венеції.

Великий Канцлер був першим по дожі урядником держави, не мусів проходити зі шляхти, мав право носити пурпур і чорний бірет. Його станови-

ще було певніше ніж становище дожі, бо Великого Канцлера вибрано на ціле життя. Річ ясна, що чоловіка, котрий має обов'язок переховувати таємні акти й орієнтуватися в них, не можна змінити що року, ні навіть що кілька літ, бо се викликалоб нестемений хаос в найважливіших актах і про вдержання їх в тайні не моглоб бути мови: бо нема таємниці там, де як у калейдоскопі змінюються ті, що мають її берегти.

Ну, добре, подумає може дехто, а якже можна спуститися на дискретність нотарів і писарів, коли не можна полагати на дискретности відповідалних шефів, коли їх змінюється?

Річ в тім, що коли шеф такого відділу незмінний і на все своє життя зв'язаний з такою інституцією як таємний архів, тоді він знає, що за всяке і кожне виявлення таємниці відповідає він і ніхто інший. І тому він по перше підбирає дуже старанно відповідних людей, по друге при особливо таємних актах не потребує і їм довіряти, але може списування й переписування таких актів або сам виконати або переводити се так, що під його особистим наглядом його урядники пишуть кождий по стрічці чи навіть по слові в ріжних часах так, що ніхто з них не зорієнтується, в чім річ. Зрештою коли голова відповідно дібраний, то він уже знайде способи, як зберегти тайну. Такі річи

особливо потрібно знати Українцям, котрі в публичних справах надзвичайно балакучі.

Чотири висше згадані образи на стінах походять з новіших часів, старі перенесено деінде. Зате п'ятий образ, той на стелі, се архитвір Тінторетта, котрий представляє дожу Джіроляма Приулі (16 століття), як він від алегоричних постатей, Венеції та Справедливости, приймає меч і вагу в ціли відповідного виконання своїх обов'язків. Інші пишуть, що ті алегоричні постаті представляють Справедливість і Мир. Довкруги того головного образу в осмикутній багато прикрашеній рамі такі чудові релієфні роботи, що не знати, що цінніше, чи головна річ, чи „дрібниці“.

САЛЯ ЧОТИРЬОХ ДВЕРЕЙ

З передпокою входиться до гарної Салі Чотирох Дверей. А я ска-
завби: і чотирох великих вікон. Ті вік-
на в одній стіні. З першого вікна ліво-
руч видно подвіря палати дожів і цвіт-
ник на поверсі її, від подвіря. А напро-
ти видніє море дахів Венеції.

Саля Чотирох Дверей се одинока
склеплена салья в цілій палаті дожів.
Згадані двері мають дійсно величаві
мармурові одвірки з мармуровими ко-
люмнами і подобами на верху. Творець
тих чотирох дверей Андреа Паллядіо,
великий майстер. Він бувби великий,
якби не оставив по собі нічого іншого
крім тих дверей.

Стіни й повала сеї салі буквально
покриті прекрасними й величавими
штукатуріями й малюнками найлучших
майстрів: Паллядія, Бомбарда, Тінто-
ретта, Вінцентіна, Карлетта Каліярія, Ти-
ціяна й улюбленого маляра дожі Марі-
на Гріманія (1596—1605), Джіованнія
Контарінія (1540—1605).

Кошти виконання сеї величавої
салі мусіли бути величезні, але й вра-
жіння з неї не якебудь. Тут чужі послі-

навіть якби нічого не знали про багатство й могутність Венеції одержували перше поняття про те, до якої сили прибули. З малюнків, річ природна, звертають на себе увагу передовсім ті, що представляють звязки Венеції з чужими державами: прийняття короля Гайнріха III (малював Вічентіно), прийняття перського посольства (малював Карлетто Каліярі), дорогоцінні перські дивани й інші дарунки привезені тим посольством досі є у скарбниці св. Марка. Далі представлено, як німецькі посли з Нирнберга приймають статuti Венеції, дальше представлено заняття Верони і і.

Прийшовши до себе після першого вражіння від того, щоби висказатися „добре“ по українськи, „баєчного перепаху“, — змірив я ту салью вздовж і вшир: вона має вздовж 44 моїх кроків, вшир 16. Отже це саль велика. А так прегарно прибрана й украшена, що виходити з неї не хочеться.

Став я під одною з її стін і думаю. Про що думаю? А про щоби інше як не про наші справи! І як се пояснити, що Венеціяни, ті втікачі перед ордами Аттіли на маленькі острівці серед моря, котрих доля була в початках подібнісенька до долі наших утікачів на Запоріжжя й Дніпрові Острови, розвинули свою громаду в таку високо культурну державу,

а наші „славні Запорожці“ що засіли на головнім торговельнім шляху Східної Європи, сиділи в будах критих шуваром, сотки літ так сиділи, пили горілку, скакали в бочки з дегтем, посипували голови сміттям своїм отаманам, писали „листи до султана“ й робили інші кепські дотепи, якими по сей день кормлять нашу молодь різні придурковаті „письменники 40-мільйонного народу...”

Річ ясна, що Венеціани, як всі Італійці дуже рухливі, мусіли не раз висилати своїх послів на наше Запоріжжя, все одно чи в офіційальнім характері чи в шпійонським. Можна собі уявити вражіння тих людей, котрі привикли бачити свою владу оточену такими чудами правдивого мистецтва як тут, коли вони побачили, як з діравих шоп, критих стухлим шуваром, виводили наші Запорожці вимазаного дегтем батька „отамана“ й зачинали йому на майдані сипати болото, грязюку і сміття на його отаманську голову!...

Припускаю, що в таємних архівах Венеції будуть звіти венецьких послів або шпійонів про звичаї й обичаї нашого Запоріжжя. Ті архіви ще далеко не досліджені. А якби там не було звітів про нас, то се бувби нехибний доказ не того, що Венеціани не бували на Запоріжжі, тільки мабуть того, що кождий їх звідун просто боявся, щоб його не ува-

жали чоловіком несповна розуму, колиб він описав своїй владі таку „коронацію“ нашого отамана на Запоріжжі...

Що таке діялося на Запоріжжі, се може дивувати, бож туди спливали не тільки всякі гольтіпаки родства непомнящі але й такі культурні люди як Петро Конашевич Сагайдачний тай навіть люди з високих аристократичних родів, як пр. князь Вишневецький, званий Байдою. Чому не такі культурні люди брали верх на Запоріжжі постійно, се не легке питання.

І так „коронують“ в нас провідників по сей день, тільки ще „лучшою“ грязюкою: безнастанною клеветою, очорнюванням, найдурнішими видумками і т. п., — а ніяких вияснень ні спростувань добровільно не печатають. Отже хто не має часу, щоби з такими драбами волочитися по судах, той мусить бути постійно запоріжським отаманом. Так нема нічого й нікого неоплюгавленого, крім тих, котрі плюгавлять, але й то до якогось часу, поки не підростуть нові „виборці запоріжських отаманів“. І так продовжується в нас стан, в яким було Запоріжжа, аж по нинішній день.

В часі коли ще Венеція була самостійною державою, в Салі Чотирох Дверей трое з тих дверей все було під замком або під острою сторожею, бо одними дверми йшлося до Антиколегії й від-

ти до Колегії, де найвисші урядники (т. зв. „Великі Мудрці“) правили державою, другими дверми до сенату, третими до страшної Ради Десятьох, предтечі теперішньої чрезвычайки, за впровадження котрої на більшість земель України згнуло багато нашої молоді, що далася задурманити „прекрасним ідеям Карла Маркса“. Отже могутна й розумна влада Держави св. Марка євангелиста навіть одвірки дверей, котрими входилося до кімнат, де засідали її представники, казала неймовірно прикрасити. Брате Іване, запам'ятай собі це, бо інакше як свого вуха, так не побачиш влади своєї: вона виростає тільки в такій атмосфері, в якій панує пошана для проводу. А ти, брате Іване, не то що шанувати свого провідника не вмієш але ще навіть не вмієш відрізнити драба від провідника, ідіота й тумана від думаючої людини. І хочеш своєї держави?

Доконче поїдь Іване подивитися на одвірки дверей влади Венеції й більше вже на ніщо не дивися, бо все одно не зрозумієш. Але як зрозумієш значіння тільки тих одвірків, то можеш здобути державу, бо ти Іване сильний і великий. А в Салі Чотирох Дверей є не тільки чотири пари дійсно величавих одвірків. Там є й інші ще більше величаві річи. Про деякі з них треба щось сказати.

І так:

Передовсім на стелі — такий хоро- від чи радше вир постатей, що втомлені очі так можуть серед них загубитися як люди серед пустині, на котрій танцюють урагани. Во істину, мається вра- жіння, що майстри, котрі виконали ті роботи, мали в собі виїмкові урагани си- ли: бо треба мати дуже велику силу, щоби здобути знання потрібне до ви- конання таких робіт і технічну вправу до виконання їх.

Тут мабуть весь Олімп оточує але- горії Венеції та її вазальних міст. Тут видно персоніфікації (уособнення, оли- цетворення) Тревіза з мечем, держаним за острій кінець, і Фріавлю з мечем у похві і „Матери зброї“ Бреції і „Мате- ри вчености“ Падви й Істрії з зеленим вінком свободи і інші і інші. Треба зна- ти історію й геральдику всіх тих міст, щоби створити такі твори алегоричного мистецтва.

А над згадуваними вже двер- ми прегарні подоби, також ріж- них майстрів, хоч духовий батько всіх тих подоб славний Франческо Са- нсовіні. Стоїш і мимо того що маєш коментар у руках не розумієш, чому та або ся алегорія заосмотрена якраз у та- кі знаки а не в інакші. Бо коли мовча- ливість легко пізнати по тім, що має за- слонені уста, то вже трудніше сказати, чому Вірність окрім щита (се зрозуміле)

одержала ще два флети або чому за Працьовитістю, котра пише, гальопує кінь. На головах, на руках, на ногах, на одягах, словом скрізь мають ті подоби різні преріжні таємничі символи: що тут праці вложено в кожду подобу, се може уявити собі тільки той, хто їм добре придивиться.

Такі взірці виховують очевидно зовсім інакше людей ніж скоки в бочку з дегтем або „благородні“ пісні про козака, котрий все життя возився з барилкою алькоголю і тим подібна „література“. Для прикладу:

*Гей на славній Україні
Козак Торба жив,
Він не збрю козацькую
З собою носив,
А барилку тисовую
З добрим вишняком:
Хто з ним випив нараз десять,
Той був козаком...*

Щож, вчіться діти!

На всякий випадок свої і чужі мали тут що оглядати й навіть студіювати заки діждалися своєї черги в часі авдієнції. Знаємо зі свідоцтв очевидців, що в палаті дожив навіть посли чужих держав мусіли довго ждати на авдієнцію, та се було їм очевидно лекше стравити в таким мистецьким оточенні ніж тепер, коли в різних бюрах люди мусять жда-

ти годинами серед нагих і нудних стін та рівночасно дивитися, як не раз урядник чи урядничка полагоджує справи, які можна сміло полагодити по відправленні інтересента.

Розуміється, короновані голови не потребували ждати на авдієнцію в республіці св. Марка як зрештою в ніякій республіці. Тут по них навіть виїздили напрооти: з великою парадом впроваджували їх у місто й то від сторони, з котрої Венеція найкраще представляється, а саме від моря, від сторони острова Лідо.

Якраз у сій салі є величавий образ, котрий представляє візд до Венеції короля Гайнріха III, напрооти котрого виїхав сам дожа разом з кардиналом, кузином тодішнього папи. А було се 18. липня 1574 р. Я лекше відітхнув, коли побачив, що в таку спеку відвідували Венецію також люди, котрі могли собі дозволити на відвідини в більше відповідній порі року. Така вже людська вдача...

Тут молоденький 20-літний монарх залюбився в Вікторії деї Джельозі й вона дивилася в скромній гондолі на весь той блеск, серед котрого прибув молсдечий Гайнріх, що вже передтим був потайки в Венеції — задля неї.

Та найбільшу увагу звертає на себе в сій салі образ такого змісту: Вели-

канський хрест оточений хмарою ангелів. Той хрест держить лівою рукою обіймаючи жінка, що персоніфікує Вірність. В правій руці тої жінки чаша терпіння. А перед хрестом клячить старець худий як аскет, в зелізнім, блискучім панцирі вожда і в величавім одязі дожі; білесенька гладенька шапка прилягає до голови його, на його рамена закинений і під шиєю тричі спятий дорогий плащ з золотистим відтінком, за ним його зброєносці, оден в шоломі, другий без, і малий хлопець-чура держить корону дожив: то славний дожа Венеції, Антоніо Грімані, котрий заки став дожею довго сидів у вязниці. А було се так: В р. 1499 вплив він зі знаменито озброєною воєнною фльоотою Венеції проти Турків, вплив як „Капітано дженерале дель маре“, то значить як головний командант на морі. І зустрівся з воєнною фльоотою Турків і як кажуть акти тої справи „не треба було вже нічого тільки прапор піднести і вдарити на ворога“... Тимчасом несподівано обернулися вітрила і стягнуено прапор Венеції на кораблі самого „Капітано дженерале дель маре“ і корабель його відплив. І не можна було потому ніяким чином ствердити, чи се сталося на його приказ, чи зробила се залога без його волі, чи може вітер проти волі його і залоги, — досить, що опущена в той спосіб го-

ловним вождом своїм воєнна фльота Венеції програла битву і соромно розбіглася на всі боки гнана Турками, а обидва підкомандні начальники головного вождя Грімані, Армеріо і Льоредан, погибли в бою геройською смертю. Тодішні жерела подають, що вся Венеція шаліла з болю на вістку про той погром її величавої фльоти і коли вожд її Грімані прибув до дому, йому звязали руки й ноги та кинули у в'язницю. А мав він тоді 65 літ життя. Його сини і приятелі підняли крик великий, бо Грімані був високо заслужений як побідник грізного султана Баязеда, і почесно відзначався також в інших війнах Венеції. Та ніщо не помагало. Вже п'ять місяців сидів Грімані в тяжкій в'язниці й Велика Рада Венеції булаб його засудила на смерть, якби врешті не перемогли опінії великі гроші в золоті й найлучші адвокати. Грімані вийшов з тої справи збесчещений і з примусовим побутом там, де йому казали. Ніхто не знає досі, чи він був винен чи ні. Колиж він був невинен, то біль його серця мусів бути великий. І мимо того Грімані спокійно двигав свій хрест і остав вірний своїй батьківщині. Колиж незабаром велика ліга держав кинулася на Венецію, Грімані при помочи сина свого, котрий був кардиналом, примирив папу Юлія II. зі своїм рідним мі-

стом і вратував його зі страшної біди. Вдячна Вененція привернула йому всі його достоїнства і в р. 1521 вибрала дожею в 86 році його життя. На сьм величавім образі звеличав його Тіціян, а властиво звеличав його вірність Батьківщині. Цікаво, що великий маляр Тіціян намалював власноручно тільки самого дожу й вірність а все інше на тім образі лиш нашкіцував і так той образ стояв аж до р. 1600, коли дожею став Маріно Грімані, котрий наказав звеличати предка свого докінченням образу.

Якже багато вчить той образ в Салі Чотирох Дверей! Той образ передовсім завдає брехню глупому твердженню „крилатого слова“, котре „вчить“, що „горе народам вдячним“. Бо правда виглядає якраз навпаки. А та брехня виринула вперше в часі руїнницького божевілля французької революції. Дальше, той образ вчить, що виховати покоління до патріотизму можна тільки тоді, коли мистці не забувають свого обовязку утривалювати в пам'яті народа найлучші прикмети його синів. І ще вчить той образ не попадати в розпуку — навіть по утраті чести.

Нарешті є в Салі Чотирох Дверей може ще більше поучаючий образ. Се образ кисти Тієполя, котрий представляє апотеозу Венеції.

То вже було в часі перед упадком Венеції, в 18 столітті, в часі, котрий так характеризують її офіційні представники: „Грошей мало, оборот бідний, кождий стан зубожів, вичерпана велика морська торговля...“. В тім часі над вікнами Салі Чотирох Дверей затерлися немов символічно фрески славного Тінторетта. І тоді правитель-ство зубожілої Венеції поручило м. і. Тієпольови намалювати щось на тім місці. А той намалював таку річ: Жінка, що персоніфікує Венецію, напів лежить сперта на льві. В лівій руці держить берло влади, вся в дорогих соболях, з короною на голові, прибрана в найдорожші клейноди. А перед нею бог моря Позейдон. Ізза плечей його видно острій тризуб, а він сам, старий і патлатий, широкогрудий і могутний висипає перед Венецією з великого рога обильности блискучі скарби моря... Венеція представлена в середнім віці, трохи немов зажурена на обличчі, майже дотикає пальцем своєї витягненої правої руки старого Позейдона і вдивляється в нього.

Весь образ такий повний блиску якби був мальований в найліпших часах Венеції...

Що се? може запитати здивований видець. А — се вічний закон людського упадку говорить з мистецького тво-

ру Тієполя подібно як говорить з життя. Кажу: подібно. Бо звичайно в житті упадаючих народів буває так, що чим глибше вони летять у пропасть, тим більший блиск зіссуття розточують довкруги себе, тим більше безжурно бавляться, тим більше гордо виступають. Коли старий поганський Рим догнивав у крайній деморалізації, тоді ті, що мали обов'язок дбати про лад і порядок в нім і про безпеченство для нього, не турбувалися буквально нічим, лиш займалися лінивством і розпустою. Жили в нездоровім блиску як нетлі безпосередно перед опаленням крил своїх. Зовсім подібно було перед знищенням царської Росії, котра падала на наших очах.

Влада, котра чується зовсім безпечна серед людського горя і біди, певний і нехибний знак зіссуття: така влада вже не вдержиться довго і то напевно не вдержиться. Та се ще не значить, що вдержиться влада, котра бачить до чого йде, але не має ні потрібного розуму, ні сили, щоб запобігти тому. Сей другий випадок якраз бачимо на Венеції, котрої представники коротко й добре характеризували стан, в яким знайшлася їх держава, але вже не мали сили змінити його. І може тому освічений маляр, котрий на короткий час перед повним упадком Венеції

вичарував її колишній блиск, представив обличча Венеції в зажуренім виді...

Все йде, все минає. І блиск могутних і недоля бідних. Тому будьмо спокійні всі. „Мир Тобі Марку, Мій Євангелисте...“.

Так виглядає перехідна Саля Чотирьох Дверей в Палаті Дожів.

АНТИКОЛЕГІЯ АБО ЖДАЛЬНЯ ПОСЛІВ

Через двері положені напроти дверей, котрими вступалося до Салі Чотирих Дверей, входить до салі т. зв. Антиколегії. Се невелика, але вся різьблена й золотиста почекальня для чужих послів. Має лише два вузьенькі вікна. Мабуть на цілій кулі земній нема подібної почекальні, від її входових дверей почавши. Тут пишаться алегоричні подоби Вимови й Сторожко-сти, таких потрібних кожному послови. І — се вже очевидна іронія, хоч може зразу не було се іронією — алегорична подоба „Легкости Вислухання“. Річ у тім, що послы навіть наймогутніших держав жалувалися, що влада Венеції, визначивши їм годину прийняття, каже їм тут опісля ще довго ждати заки їх дійсно прийме.

З р. 1680 маємо інтересний звіт в книжці Сен-Дісдієра про те, як дотепно відповідала венецька влада тим чужим послам, котрі жалувалися на надто довге чекання. А саме з огляду на стрімкі сходи світла Сіньорія мусить чужим

послам дати час потрібний на те, аби знов прийшли до правильного віддиху і зібрали думки!... Мовляв, раз лучилося таке, що посол Еспанії вбіг просто на авдієнцію ну й показалося, що він перед маєстатом дожі ізза недостачі віддиху не міг говорити...

Та жарт жартом, але здається ніякий посол ніколи не жалувався, коли йому сказав ждати коронований монарх: се один з численних доказів, що правдивий респект перед владою виховує в цілім світі тільки монархічна влада. Та вона власне рідко коли надживає точности. І тому не потребує викручуватися дотепами.

А згадана висше алегорія „Легкості вислухання“ се гарна жінка з колесом.

Та правду сказавши, нудитися тут, у сій кімнаті, ніякий освічений посол не міг, бо мав на що дивитися, тільки освіту мусів мати клясичну, бо інакше виглядав приблизно так як вовк замкнений в кругольни, де його тільки дразнять круглі і кулі. Боюся, чи незабаром не будуть власне так виглядати майже всі європейські інтелігенти, бо скрізь по школах щораз більше обмежують жерела клясичної освіти та весь в той спосіб „заощаджений час“ присвячують одичінню молоді в формі

фиркання ногами й вибивання собі зубів. Я розуміється не виступаю проти фізичного виховання, але все повинно мати свою міру, бо інакше „повиховуємо“ щось таке, що будемо того самі стидатися й боятися, а культура Європи так нестримно покотиться вниз як віз з бараболями, котрих уже в пропасти ніхто не позбирає.

Саля Антиколегії, звана також почекальною послів, повна клясичних мотивів, головно мітольоґічних. Є й релігійні, зі св. Письма: Яков вертає з Ханаану. Та не вони переважають. Переважає клясична мітольоґія. Передовсім впадає в очі дуже гарна картина кисти Якова Тінторетта, на котрій є тільки три особи: богиня краси Венус, коло бедр муслином закрита, летить розпостерта над морем, обличчя її не видно, лиш чоло й ніс, на волоссі незначний діядем, правою рукою держить діядем з зір над головою Аріядни (котра тут має символізувати Венецію), а лівою провадить руку Аріядни до руки молодого бога вина Вакха. Всі три постаті нагі, але прилично закриті. Кольорит на сій картині такий живий і розкішний, що хто дивиться на неї, той забуває невзгодини життя. Про Вакха й Аріядну пише Сімонс так: „Богато з моїх читачів, котрі бачили сю картину згодяться, що коли се не най-

лучша, то найпрелесніша зі всіх істнующих на світі картин, мальованих олійними красками. В Тінторетті мусіло ще жити щось з дару творення мітів і воно натхнуло його передати грецьку легенду, повну такого острого й живого почування прекрасного...”

Крім сеї є ще три інші картини Тінторетта: кузня Вулькана, Меркурій з Граціями (одна з них робить вражіння християнської святої), Мінерва проганяє Марса.

Зберігся дуже інтересний документ, лист автора тих чотирох праць з проханням, щоб йому за них заплатили. Лист той цікавий особливо твердженням Тінторетта, що теми до тих чотирох картин приписали йому панове з Ради Десятьох. Кінець кінців се річ можлива, але дуже неправдоподібна, бо Тінторетто належав до тих мистців, що не терплять ніяких „приписувань“ і весь зміст тих картин вказує на те, що ледви чи панам зі страшної Ради Десятьох могли бути в голові такі теми. Хіба що Тінторетто наперед сам їм ті теми піддав і потому вони йому їх „приписали“. Опісляж він, щоби скорше видобути свою належитість, уражав вказаним покликатися на Раду Десятьох, котрої імя жахом проймало не тільки звичайних людей, але й найвисших урядни-

ків, не виключаючи тих, що асигнували гроші.

А кілька тих грошей мав дістати Тінторетто за ті чотири картини? Двіста дукатів, то значить по 50 дукатів за картину. Коли ті гроші порівнати з сумою виданою на будову висше описаних сходів і то в перших роках їх будови, то гонорару Тінторетта за ті праці не можна назвати високим. І ще цікава річ, що той гонорар устійнювали покликані в тій цілі два річознавці: Павло Веронезе і Пальма. З того виходить, що або був спір між Тінтореттом і правительством Венеції в справі того гонорару, або такий був тоді звичай. Коли то був звичай, то був розумний звичай, бо увільняв мистців, звичайно людей дуже чутких і дразливих, від надзвичайно неприємної для них річі: говорити про заплату за свою роботу з людьми, котрі звичайно не мають найменшого поняття про скільки праці, яку мистець мусів вложити в підготовку й у виконання свого твору.

І ще є в тій салі оден з найголосніших творів європейського малярства: Схоплення Європи кисти Павла Веронеза. Се той сам твір, котрий Наполеон вимовив собі як добучу при підписуванні мира в Кампоформію. Отже той образ вивезено в Париж, опісля

назад привезено, кілька разів його реставровано, аж вкінці він утратив свою славу свіжість красок. Той образ так свого часу подобався, що сам його творець і його ученики робили з нього добрі копії, які сьогодні є в музеях у Римі, Відні, Дрезні й Лондоні. Рід Контарініх, котрий свого часу був в посіданні того образу, не хотів його продати навіть за дуже велику суму. Вкінці оден з Контарініх подарував його на початку 18 століття Венеції, вважаючи той образ такою дорогоцінністю, що тільки держава може його відповідно берегти.

Не знаю, як виглядав той славний образ заки утратив свіжість своїх красок. Та признаюся, що він мені менше сподобався ніж висше описані картини Тінторетта в тій самій салі. Та ціла Європа, одягнена як дама з часів автора того образу, той репрезентативний бик, що лиже її чемно в ногу, — ні, смак очевидно змінюється, бодай мені все те не конче до смаку.

Все йде, все минає. Навіть венецька мітольоґія в Венеції. Минає всяка діяльність і всяка творчість людська, з виїмком одної, а саме тої, що сперта на глупоті. Та очевидно вічна. Старинні Греки говорили, що навіть боги безуспішно борються з нею. Сі рефлексії

викликав у мені перегляд пачки преси
одного 40-мільйонного народу, яку я
щойно відложив, перервавши свій опис.

В почекальні послів збереглися ще
старі деревляні двері та старі засуви
й замки в них... Я дотикав їх пальцями,
признаюся — з якимсь дивним дрожан-
ням мовби я дотикав таємниці століть...

САЛЯ КОЛЕГІЇ — ТРОНОВА САЛЯ ДОЖІВ

Коли нарешті перед чужим послом отворилися двері, на що він, як уже відомо, мусів довго чекати, хоч прийшов у призначеній йому порі, — перед його здивованими очима показувався весь блиск першої тронової салі влади Держави св. Марка. В сій салі Колерія давала авдієнції чужим послам й опрацьовувала проекти для ухвал Сенату. Колерію становили: Дожа і 25 радних. Тут була найважливіша точка стичности Дожі та Сіньорії (правительства Венеції).

Признаюся, що зі всіх саль, не виключаючи саль які я бачив у трох величавих палатах династії Габсбургів, двох у Відні й одної в Будапешті, саля Колерії в палаті дожів зробила на мені найбільше вражіння. Підчеркую: зі всіх, які я до тої хвилі бачив (бо незабаром побачив я ще більше імпонуючу салю, про що дальше). Саля послів імпонує не своїм урядженням, бо воно доволі звичайне, я навіть сказавби: скромне, хоч

се тронова саяла влади Венеції, котра була призначена на те, аби імпонувати. Заки скажу, чим вона імпонувала, опишу її.

Вікна в сій салі є тільки в одній стіні, ліворуч від входу: три великі, три малі. По тій стороні й величавий комин, в котрім зимою горіли великі дубові пні, привожені з Істрії (я забув висше згадати подібно гарний комин в почекальніх послів, де в зимі також топили дубиною).

Відтак звертає увагу трон. Він зовсім неподібний до монарших тронів і виглядає так, що його навіть трудно називати троном, хоч всі називають. Уявіть собі в однім кінці досить великої подовгастої салі пять простих і звичайних сходів з дерева, котрі одначе не займають цілої ширини салі, бо по обидвох їх сторонах від стін є немов невеликі галерії на долівці, на підвисшенні. Від одної з тих галерій до другої простягнений тепер кольоровий мотуз: се знак, що туди не вільно йти. Але очима можна добре бачити, що хто вийшов тими 5 деревляними сходами, той мав під ногами рівну деревляну плattformу немов малу сцену. На самій середині й під самою стіною є те, що називають „тронем“ венецького дожі: се очевидно не вигідний і низький фотель,

котрий ні шириною, ні висотою, ні прибранням не різниться від трох таких саміських неvigідних фотелів праворуч і трох таких саміських неvigідних фотелів ліворуч. Тільки тафля, до якої дожа міг сперти свої плечі, виглядає на око трохи ширша від шістьох тафель за плечима достойників, котрі разом з ним тут сиділи. І над тафлею, котра є за плечима дожі, є різьблений трикутник, а всі інші тафлі рівні прямокутники. Все те в рівній лінії здовж вузшої стіни. То все.

Ага, в моїх записках, які я при кождім описі роблю таки зараз на місци олівцем, маю ще записане таке: „Місце дожі може на який сантиметер висше від інших місць а може ні“. Та се тільки моє перше вражіння. Придивившися лучше, думаю, що не висше, тільки моя уява вимагала від моєї льогіки, щоб те місце було висше бодай на один цм. Отже я вписав те своє вражіння але зараз таки піддав його в сумнів.

По обидвох боках в напрямі до середини салі видно вздовж двох довших стін ще по шість подібних сиджень на тім підвисшенні але їх плечні тафлі вже менші. Здовж попід стіни цілої салі одностайна, низька, деревляна лава, на котрій і я собі сів. В салі є якесь товариство з товмачем.

Розглядаюся докладніше. І бачу, що середина салі зовсім пуста і порожня. На стіні бачу ще великий золотистий годинник з чорним тлом. І бачу, що до жа сидячи на своїм місці міг через вікно видіти церкву св. Марка. На тім і кінчаться мої записки про урядження тої салі та замітки в справі її що так скажу ужитковости.

Кожний бачить, що ті мої записки очевидно невистарчаючі на те, щоби про сю салю писати, що вона заімпонувала мені так сильно як до тої пори ні одна саля на кулі земній. Отже чому я так вгорі написав про сю салю?

Річ в тім, що коли я про якусь описувану річ маю так мало записок то та річ так мене захопила своїм виглядом, що я просто не міг зробити більше записок, бо вся моя енергія перекинулася в очи. Се блуд описувача, від якого треба всіма силами освободжуватися, що я також стараюся робити. Та коли моя втома за велика або коли вражіння за сильні, що на одно виходить, тоді я не в силі довго боротися з тим своїм блудом: перестаю взагалі робити записки на місци й тільки вдивляюся. Щойно наситившись, вертаю до обовязкової праці описувача, але вона вже тоді виглядає приблизно так як відгріваний сир, про котрий люди кажуть що він добрий а я в нім доброти не знаходжу.

Отже кінець кінців коли та саля така звичайна своїм урядженням, то що в ній так імпонує?

Ось тут можна пізнати силу мистецтва, якраз тут. Думаю, що урядження не-одної салі, нпр. в цісарських палатах Габсбургів, далеко багатше й цікавіше, одначе щодо вражіння вони не можуть рівнатися з сею: бо тут ділає к у л ь т и в о в а н а іскра Божа, котра по віках праці розгоряється в куш біблійний, серед якого Мойсей бачив Бога, творця всіх річей, в цілий ряд таких кушів, що горять і світять і мистецтвом душу підносять.

А що таке мистецтво?

Господи! Якже багато дефініцій пробували давати мистці й філософи, всякі учені та різні-преріжні мислителі й історики мистецтва. Пробували надармо, бо до сеї пори нема вдоволяючого означення не тільки того, що таке мистецтво, але навіть ніхто не виконав далеко лекшої роботи: не пояснив як слід, чому властиво оден твір мистецтва чи то в літературі чи в будівництві чи в малярстві захоплює, пориває, підносить, а другий ні, хоч має в собі на перший погляд всі потрібні дані до того.

Що таке суть мистецтва? Велика льогіка? Велика пропорціональність?

Глибокий зміст? Все те разом? І що крім того?

Omnis definitio periculosa... Та...

Дають інші різні дефініції мистецтва, спробую дати і я. Отже мені здається що мистецтво се культивований й дух людини так втілений у предмет праці, щоби подобався, все одно, чи тим предметом праці буде голос співака, хочби він взагалі не співав ніякої пісні, тільки своїм виробленим голосом витягав якусь мелодію, котра за хвилинку на віки пропаде, чи се буде піраміда Хеопса, при котрій десятками літ працювали сотки інженерів і сотки тисяч робітників і котра перестойть тисячеліття, все викликаючи подив людей, все одно, чи се буде малесенька розміром народня пісня, чи великанська старогрецька поема звана Іліадою, в котрій так пливуть уритмізовані слова й образи як безконечні філі на океані, все одно чи се буде маленька шкатулка Шкріблякова, чи кольосальний Мур Китайський, найбільший розміром твір людського ума і рук, котрий могутно веться тисячі кілометрів по високих горах і глибоких долах та голосить надписами на своїх брамах різні вісти про річи і справи, про які ми без нього нічого не зналиб, все одно, чи се буде мініатюрна гемма чи Пантеон в Атенах, все одно, чи се буде оригіналь-

Артемі

ний твір думки і письма, чи добрий переклад, котрий далеко трудніше дати ніж думають навіть інтелігентні люди.

Та в кождім без виїмку творі мистецтва мусять бути дві річи, чи радше дві області: іскра Божя, звана ріжними іменами, як: здібність, талант, хист, кєбєта — і велика праця. Нєма твору мистецтва без тих обидвох річей. Сє помилка думати, що без великої праці можливий твір мистецтва. Навіть коли власними очима бачимо, як добрий маляр з легкістю немов граючись виводить перед нами картину або як добрий промовець виголошує змістовну й цікаву промову на щойно одержану тему, то не вільно забувати, яку масу праці вложили вони перед тим в опанування самої техніки свого предмету, не кажучи вже про працю, конєчну до здобуття загальної та спеціальної освіти й вироблення обсервації та системи підходу до своєї роботи.

Відчуваю, що при кождїй з Божих іскор, які світять в сїй салі, при цілих снопах тих іскор, при горіючих кущах їх, серед тої пожежі, в якій я тут опинився, не буду в силі висказатися за кожним разом про саму суть того, що тут так імпонує, притягає увагу й напружує та скріплює думку обсерватора. Отже спробую як описувач того, що тут бачу, дати читачеві бодай сурогат то-

го, чого він від мене сподівається по такому представленні описуваної салі. Сурогат з зовсім іншої області, далекої від салі в венецькій палаті, але близької українському читачеві.

Особливож потребую згаданого сурогату для загального вияснення тої маси алегорій, яка вже на перший погляд кидається в очи в салі Колегії. В разі колиб я не ужив сурогату, мусів би я задля самого поняття алегорії в мистецтві писати наперед окремий трактат, бо інакше трудно булоб дальше описувати тронову салю дожив.

Як птиця добичі так думка шукає того сурогату. Вже є, вже є! Часом найлегше таки можна прокормити не тільки своє тіло, але й свій ум на рідній ниві. Перед очима моєї уяви стали картини невеличкої народньої пісні, з трох дивних строф, котрі живо пригадують три складові часті палати дожив: тої легкої, що на долі і тої ще лекшої, що в середині й тої найтяжчої, що на самій горі, на кінці...

Іскра Божа лучить мистця з абсолютом, з Богом, з непояснимим пражерелом сили, розуму й логіки, а особиста праця, якої ніколи ніде й ніщо заступити не може, не допускає до змарнування тої іскри Божої, до знівечення таланту, який дав Бог. І тільки ту другу область, область праці, ми можемо

збагнути й сяк-так оцінити в кождім творі мистецтва без виїмку. Можемо ту обласгь змірити своєю думкою в ріжних напрямх, хоч маємо перед собою тільки маленький уривок праці думки й відчуття мистця, нпр. маємо перед собою малу народню пісню:

*Ой копав я керниченьку,
Ой копав я дві:
Ой любив я дівчиноньку - -
Людам, не собі!*

*Тай вже з тої керниченьки
Орли воду пють,*) —
Тай вже мою дівчиноньку
До шлюбу ведуть!*

*Оден веде за рученьку,
Другий за рукав, —
А мені ся серце крає,
Що любив, не взяв...*

Твір мистецтва невідомого автора з незнаного часу, що потонув в товпі. Спробуймо збагнути в сім дрібнім творі те, що в нім дасться збагнути й оцінити.

1) Сей невеличкий твір мистецтва такий простий у своїй зовнішній конструкції як нпр. піраміда Хеопса: тому він може перетривати тисячеліття. То

*) Є також варіант: „Тай вже з тої керниченьки — Люди воду пють“. Про се дальше.

значить, може жити в устах народа так довго, як довго житиме сам нарід і як довго триватиме його мова, в котрій уложена ся пісенька. Що се значить і коли се станеться, яке це свідоцтво сили становитиме для сего твору, розуміє тільки той, хто знає з історії літератур, як скоро проминає слава нераз дуже голосних і розміром дуже великих творів.

2) Одначе сей твір мистецтва тільки зовнішно такий простий, а в його нутро зовсім подібно як в піраміду Хеопса або в нутро Палати Дожів вложені зовсім не прості але дуже скомпліковані справи і річи, котрі тут здебільша зарисую.

3) Як відомо, початкова строфа має приблизно ту ролю що фундамент. І що далі, те відповідає в поезії чи в літературнім творі приблизно тому, що становлять дальші, горішні части в будівлях. Отже в першій фундаментальній строфі сеї поезійки, дуже багатой в зміст, маємо подані два факти, получені з собою немов архітектонічним склепінням, глибшим відношенням тих фактів до себе. Буквально кожда стрічка тої строфи має свій зміст, який маляр мігби намалювати, а остання з тих чотирох стрічок висказує нам трагедію, на підставі котрої вистрілює вгору чудова архітектоніка другої строфи, ко-

тра розливається в цілий ряд образів у третій строфі, щоб закінчитися коротким але кріпким описом, що діється на малесенькій області того, що люди звикли називати серцем і щоб над тим всім поставити прозору як серпанок науку про вислід непослідовності й обов'язок консеквенції в житті. Розберу по порядку те, що я успів зауважити в сій невеличкій народній пісні, підчеркуючи, що в ній може бути далеко більше ніж я успів збагнути, бо се річ очевидна, що автор тої пісоньки — творець і мистець дуже великої міри.

4) В першій стрічці першої строфи маємо поданий до відома факт, що автор того мистецького твору „копав керниченьку“, а в другій стрічці, що копав їх більше. Я особисто думаю на підставі цілості сего надзвичайно інтересного твору, що його автор дійсно займався копанням керниць. Та се річ вповні байдужа для оцінки сего мистецького твору, чи моє додумування в сій точці правдиве чи ні. Знаємо, що копання керниць належить до праць трудних але дуже культурних, бо від тої праці залежить і здоровля цілих племен і можливість культивування землі. Отже се, щоб так сказати, підставова, основна праця для суспільности. І з тою основною, нелегкою працею кладе оригінальний автор в оден ряд любовне від-

ношення до дівчини. О, якже слушно! Що любов мущини до дівчини се відношення повне не тільки запаху цвітів але й для молодого чоловіка дуже тяжких потрясень, прикрих колючок, розривів і різного рода важких болів, — се знає кождий, хто переходив правди-ву молодечу любов. Не легка се річ. Така не легка, як копання керниці. Але й така підставова для творення суспільности як заосмотрення її в здорову воду. Подружжа! Се вязання суспільної будівлі, від котрих залежить вся будівля, приблизно так як від здобуття води. Отже не знаю лучшего порівняння серйозної та щирої любови молодого мущини до дівчини, любови, котра мала довести до подружжа, як те, котрого вжив автор сеї пісні. Коли він сам не копав керниць, то ужиття того порівняння свідчить про його великий обсерваційний змисл, про Божу іскру в нім, котра проявляється в острім спостереженні й ужитті того спостереження. А коли він сам займався копанням керниць, то се його порівняння свідчить, що він основно збагнув психічне відношення трудностей в любови.

Але любов має в собі не тільки трудности і не тільки приємности. Вона має ще оден чинник, зовсім подібно як велика наука: дає нам не раз несподівані відкриття, роблені в душі тої лю-

дини, котру любимо, і відкриття роблені в нашій власній душі. Всякі відкриття, від дуже гарних почавши, на поганих скінчивши, коли зависть і підозріння зачнуть як їдовите гаддя входити в серце й переменяють любов в ненависть. Як вона тоді виглядає і які овочі видає! Дійсно, ті відкриття в душі і серці людей в часі перебігу любови трудно лучше порівняти з чимсь як з несподіваними нераз верстами землі і каміння всякого рода, котрі знаходимо при копанні криниці.

5) Остання стрічка першої строфи („Людам, не собі!“) не тільки влучно і гарно лучить зміст дотеперішньої частини пісні і двох фактів, поданих у тім дотеперішнім змісті, але ще в тих двох словах („Людам, не собі!“) подає нам аж до подробиць подібну, я сказавби тотожну, ролю копання керниці й люблення дівчини в серйознім замірі подружжя, коли тої керниці не копалося для себе і коли не звязалося замірене подружжя. Як не пропала праця коло керниці, відданої для ужитку іншим людям, так не пропала й тортюра розбитої любови, бо вона укультивувала — обидві сторони, отже й дівчину, котра дістанеться в інші руки. Се прекрасне значіння слів глибокої правди: „Людам, не собі!“...

6) Не можу відмовити собі приєм-

ности навести ще раз другу строфку сеї пісні, бо та друга строфка така величаво гарна, що у всій світовій літературі не багато знайдеться поезій, в котрих булиб місця, що дорівнувалиб їй. А не перевисшує її ні одна, бодай з тих, які я знаю, бо перевисшити неможливо.

Тай вже з тої керниченьки
Орли воду пють, —
Тай вже мою дівчиноньку
До шлюбу ведуть!

Величава краса сеї строфки полягає на тім, що тут в 4 стрічках маємо змальовані дві події, які для маляра моглиб бути темою до цілого ряду оригінальних і кольоритних образів. Кажу: оригінальних тому, бо хоч в поезії всіх народів дуже часто згадують орлів, то я ще не зустрічав такого поетичного малюнку, щоб орли, представники надхмарних висот, пили воду з керниці. Се картина першої оригінальності вже сама по собі. А щож доперва говорити про той вир вражінь і думок, який викликають перші дві стрічки (рівно сім слів, то є рівно половина слів цілої строфи), коли їх порівнати зі змістом двох других стрічок тої строфи (також сім слів). Колиж прийняти за правильний другий варіант („Тай вже з тої керниченьки люди воду пють...“), то ряд образів, який тут насувається буде не менше кольористичний, та ще більше

поучаючий, а під алегоричним оглядом ще глибший ніж перший варіант. Бо ся алегорія відноситься і до рільника, котрий працює над управою збіжжа, яке споживають інші люди, і до будівничого домів і до ремісників усякого рода і до поетів та письменників і до всіх без виїмку творців і мистців, котрі працюючи для себе, працюють для людей. Одиниця так сплетена зі своїм загалом, що навіть в найінтимніших своїх справах працює властиво для інших. І тут видно, якою малою кількістю слів і як основно говорить про се алегорія. І нема іншого способу, щоб так основно висказати подібну думку, як алегорія. Тому малярі так залюбки її вживають.

Получення мущини й жінки в подружжя, в звязок нерозривний! Бо „розривні подружжя“ се очевидно не подружжя. Хто з мущин думає, що заключення подружжя „взагалі влекшить“ йому тягар життя, той або не має поняття про життя або що ще гірше: не є мущина. Бо подружжя вимагає від мущин такої смілости і сили, яку народна уява приписує орлам. Сеж не шутка, пускати у пропасть століть своє потомство, свій образ і свою подобу на невідомі подвиги й евентуальні злочини, за котрі співодвічає батько, співодвічає мати, коли невідповідним життям і при-

кладом своїм ослабили волю й енергію своїх дітей.

Ой так! З керниці любови управлені пити властиво тільки сильні. Вони тоді мусять знизити свій лет, до землі... Он вони ширяють високо в воздухах і бистрими очима розглядають терен, на котрий мають спуститися. Он вони роблять круги в воздуху, щораз менші і менші, аж нарешті мов стріли падають вниз і могутними сірими крилами припадають до землі — незвичайно рідкий вид — і пють воду. Символ і дійсність!.. Якіж вони близькі собі тут! І що за оригінальний цикл величних образів міг би з того зробити добрий маляр.

А онде другий цикл образів, ще більше барвистих красками в дослівнім і переноснім значінні тих слів: весільний хорівід іде! Кілько болю він несе з собою, болю тих, що завелися і тих, що бояться наслідків злуки на віки. І кілька надій родить той хорівід, більше змістовний від царського походу. О, якже часто він більше змістовний, хоч дотичить простих людей! І яка глибина трагедії міститься в словах: „Тай вже мою дівчиноньку до шлюбу ведуть!...“ В очах того, чию дівчиноньку до шлюбу ведуть, миготить море мук. І хоч є такі малярі, котрі вміють у ряді картин представити навіть найбільш різноманітний весільний похід-хорівід, то нема ні такого маляра, ні такого по-

ета, ні такого вченого психолога, котрий мігби красками або словами представити дійсно все, що діється в душі того, чию дівчиноньку до шлюбу ведуть, та не для нього ведуть... Бо тут ступаємо на ту другу область, на область душі, сотвореної на образ і подобу Божу. Її терпіння не піддаються ні описам, ні малюнкам, або піддаються тільки в дуже мінімальній мірі, яка делікатнішим натурам обсерваторів дає можливість уявити собі деякі сторони того безмежного терпіння.

7) Автор наведеної пісні символізує нам величину того терпіння в третій і останній строфі, символізує надзвичайно просто і при тім дивно влучно: коли дві перші строфи зложені так, що дві перші стрічки кожної з них відповідають двом другим стрічкам кожної з них як відповідає алегорія дійсності, то в третій строфі наступає острє заломання тої системи. Воно очевидно нарочне. В перших двох стрічках останньої строфи маємо не алегорію але дві обсервації дійсності, двох різних людських типів, як вони поводяться з „чужим скарбом“, повіреним їм на дрібну часинку: оден веде за рученьку, другий за рукав. Того, котрий той свій скарб утратив на завше, болить уже й рух, що сягає до рукава його любки, а що ж до перва говорити про рух, котрий сягнув

до її руки! А про свого суперника, котрий забрав йому дівчину на завше, автор дискретно — навіть не згадує. Апосіопезис, промовчання — надзвичайно оригінальне.

Є річи тим сильніші, що їх нема.

А згадані два факти з тяжкої дійсності немов важким камінням навантажують цілу будову сеї поезії, зовсім подібно як горішна масивна частина будови палати дожив навантажує дві лекші долішні. Кінцевий акорд останньої строфи передає коротко образ болю серця і — причину цілої трагедії: вина по стороні автора, бо він „любив, а не взяв“...

Кілько в тім правди! Якже часто розходяться люди самі не знаючи, чому. Просто розходяться так, як тут власне сказано: любив а не взяв — і вже. Чи брак відваги рішив, чи якесь хвилеве знеохочення, чи привичка до особи зробила її вже не так ціненою і бажаною, — часто сам пошкодований не може сказати, бо не знає. Аж коли побачить наслідок, коли дівчину возьме другий, щойно тоді будиться в нім великий біль: та нема на кого ні вини звалити, ні нарікати, бо сам собі винен, що любив, не взяв. А що дівчата се такий цвіт, який довго ждати не може, отже розумна дівчина вийшла за між за іншого. Тоді вона в очах свого першого любка

стала подвійно гарна. Народ має цікаві приповідки на означення стану думки і серця муштини, котрий з власної вини не оженився з тою, котру любив: іронізуючи з нього, каже, що гарна кожда дівчина, котру другий возьме.

Неконсеквенція поведення, зазначена тут пару словами, се найстрашніше зло людського життя так одиничного як і збірнього. Вдумайтеся хоч на хвилинку в якунебудь з численних неконсеквенцій свого власного життя й поведення! Спробуйте, воно нераз гірке але все хосенне, — таке роздумування.

Вдумуючись в образовість, прозору ясність, психічну глибіню і незрівнану вмілість, вкладати багато змісту в малу скількість слів, я довгий час не міг погодитися з думкою, щоб автор такої пісні міг походити з простого народу, то значить був без систематичної освіти, спертої на старій культурі. Однак тепер думаю, що се можливе, бо розроблення Божої іскри не залежить від систематичної школи, тільки від систематичної праці, хоч добра школа се велика річ...

Я скінчив умом і чуттям розбирати народну пісню про керниченьку, а в мозку мов хрущі забреніли ритмічні як народна пісня стрічки Тараса:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугаторі з поля ідуть,
Співають ідучи дівчата...

Я нервозно встав зі старої довжезної лави, на котрій колись сиділи гості Сіньорії, встав так, якби підо мною заметушилися гусениці. І сперся я на стіну в троновій салі дожив, а біля мене немов закричав Азазель, страшний демон руїни (відвідав знакового, аякже):

„Нема вже там над Дніпром садків вишневих коло хат, бо вирубали їх разом з корінням, і хрущі вже над вишнями не гудуть, бо навіть хрущів з голоду поїли, га-га-га! — і ніякі плугаторі з поля вже там не йдуть, бо й плугів нема й поля бурянами покриті тай на чорта ті поля орати, коли все до чиста видруть-заберуть і ще смертю за укриття зерна покарають, — га-га-га! — І не співають ідучи дівчата, бо се вже не дівчата, а напів людські ества, висохлі або напухлі від голоду, котрі виють і скавулять, хліба благаючи, — а хліба довкруги вже ніхто не бачить, га-га-га! А що, дав я вам школу? І до того вашими власними руками! Ти думав, що належиш до здібного й розумного племені, правда? Тимчасом твоє плем'я в дійсності таке умово слабе, що подібного нема на цілій кулі земній. А докази маєш там, в садках вишневих, коло хати...

А здібне воно дуже: ніхто так як воно не вміє майстерно і міцно сплітати мотузів на власну шию. Га-га-га!

„Ти підсуваєш молоді племена свого незлу алегорію, щоб вона зрозуміла тих венецьких богомазів, котрих повикидають в море ті самі, що повирубували садки вишневі коло хати. Та чому не вияснюєш тої алегорії до кінця? Га? Я тобі поможу. Слова: „Ой копав я керниченьку, ой копав я дві“ відносяться до твого народу, котрий нараз пробував будувати дві держави. Дівчинонька се Україна, котру він очевидно любив і любить. І міг її навіть взяти, але не взяв. А тепер нехай собі заспіває:

Москаль веде за рученьку,

Поляк за рукав, —

А мені ся серце крає,

Що любив, не взяв...

І то знаєш, Москаль так її веде за рученьку, що як іще трохи так поведе, то напевно кости їй поломить в тій рученці, ну й вона калікою остане. Вони вже раз так вели її, в 1667 р. А потому чудові річи діялися. На тім місци, де колись був край медом і молоком пливучий, зявилася пустиня. Ну а потому Москаль таксамо повів за рученьку Польщу, а ще потому міжнародні волоцюги і бандити таксамо повели за рученьку його потомків. Тепер все те по-

вториться, тільки ще страшніше і на ще більшу міру, повториться головню через глупоту провідної верстви твого племені.“

„Покищо для мене ведуть ті два дружби твою Україну. Я жених її, я, Азазель, темний демон руїни! Та прийде час, коли я стану женихом також тих, що не сподіваються того. І вдруге наступить те, що так безпримірно описав їх великий поет, здібністю рідний брат того, що створив пісню про любов і керниченьку:

Wezwanie przysłał mu szpieg nieznamy,
Walkę z nim stoczy sąd krzywoprzysięzny,
A placem boju będzie dół kryjomy,
A wyrok o nim wyda wróg potężny.
Zwyciężonemu za pomnik grobowy
Zostaną suche drewna szubienicy,
Za całą sławę krótki płacz kobiecy —
I długie nocne rodaków rozmowy...

І бачив я в троновій салі дожив жахливі сцени нових тортур природної союзниці України. І сміявся біля мене Азазель, темний демон руїни. Сміявся й говорив: „Тільки все те, що бачив їх поет, сповниться на таку велику міру, якої ще не було. Памятаеш те місце в його творах — тиж учився в їх школах і повинен знати їх — де він описує, як

Kapitan Ryków wcale nie prosił pardonu;
Zebrawszy koło siebie pół batalionu,
Krzyknął: „Za broń!“ Wnet szereg karabiny chwyta,
Chrzęsneła broń, a była już dawno nabita;
Krzyknął: „Cel!“ rury rzędem zabłysnęły długim;
Krzyknął: „Ognia kolejaj!“ — grzmiały jeden po drugim.
Ten strzela, ten nabija, ten chwyta do ręki
Słychać świsty kul, zamków chrzęsty, stęplów dźwięki
Cały szereg zdaje się być ruchomym płazem,
Który tysiąc błyszczących nóg wywija razem..

„Тільки то не буде пів баталіону,
але буде пів світа йти на сусідку вашу
і перейде по ній рухомий полоз так, як
перейшов тепер по землях до Збруча.
А се, що тепер переживаєте, то хвиля
перед бурею, котру — памятаєш? —
так описує поет:

Przed burzą bywa chwila cicha i ponura,
Kiedy, nad głowy ludzi przeleciawszy, chmura
Stanie i grożąc twarzą dech wiatrów zatrzyma —
Mileczy, obiega ziemię błyskawic oczyma,
Znacząc te miejsca, gdzie wnet ciśnie grom po gromie...
Myślałbyś, że przeczucie nadzwyczajnych zdarzeń
Ścięło usta i wzniosło duchy w kraje marzeń...

„Га-га-га! Ти думаєш, пощо я тобі
говорю про се наперед, таж ти можеш
перестерегти всіх людей доброї волі
перед тим, що їх жде... Правда, що так
думаєш? Га-га-га! А я гадав, що ти
розумніший! Таж ні оден з них не по-
слухавби перестороги навіть свого вла-
сного рідного батька, якби він з гро-
бу встав, не то тебе!... Нікого не послу-
хають! Чуєш? Нікого. Шкода писка
і паперу. Капітан Риков таки прийде,
але такий, що тамтой, котрий вже раз
приходив, то був ангел в порівнанні з
тим, що прийде...

„А як капітан Риков вже перетан-
цює останній танець свій, тоді я зачну
танцювати, — я, Азазель, темний де-
мон руїни! Я вже раз танцював здовж
великого сибірського шляху, коли білі
Рикови втікали перед червоними. Тоді
на тім шляху щораз частіше зустрічав

я голодуючих дітей, зовсім зівялих і по старечому поморщених. Вони вигидали не десятками, а сотками тисяч. У шпиталях при тім шляху і на самім шляху лежали тяжко ранені без ніякого заосмотрення, на гнилій соломі або на землі. Офіцери без очей, селяни з вирваними язиками: вони були в руках червоних. Га-га-га! Рани їх були затроєні, ложа їх сукровицею покриті. Лежали покотом молоденькі хлопці з військових шкіл, в ранах і болізнях. Всіх їх вимордував їх власний народ. Га-га-га! А як сибірська зима надійшла, зачорнілася велика рівнина коло Омська від їх розбитих відділів і величезних таборів утікачів. І тоді надійшли перші кольони розбитої армії Колчака. Останки кінних полків, батареї запряжені в половину коней, гармати покриті жовтим, замерзлим шлямом, коні ледви волочили копита, їздці висіли в сідлах. Піхота йшла купами і не держала ні кроку, ні порядку. Поруч останків різних частин ішли офіцери поранені, обдерті, руки на брудних, напівзогнутих перев'язках. Всю ніч тривав такий похід. А над ранком надтягнули нові купи втікачів. Сотки людей ішли спираючись на березових палицях, тисячі йшли в легких літніх блузах, без ніякого провіянту, з синіми від морозу пальцями, котрі вилазили з по-

дертої обуви. На хлопських возах сиділи бліді жінки з дітьми, що з голоду шукали зогнилих зерен у вогкій соломі... По одягах тих жінок було видно, що вони належали до найвисшої кляси. Дорогами йшли пішки ряди смертельно блідих молодих дівчат з найлучших царських пенсіонатів. Коло міліона їх всіх розстріляно в тім часі по рахунку, а кілька вбито без рахунку, ніхто не знає, оден я... Га-га-га! Спухлі від морозу воліклися далше, а сибірські вовки живцем їх рвали, а сніговія свистіла... свистіла... Га-га-га!... А знаєш, хто так пальнув по лобі армію білих Рикових? Розуміється, що українська частина, котра перейшла до червоних. Без того хто знає, що булоб...

„Так кінчили Рикови. Правда, страшно? А я тобі кажу, вір або не вір, що те, чого доживуть їх потомки, буде далеко страшніше, без усякого порівняння страшніше. Га-га-га!“

На мить я здивувався, яким чином міг моїй уяві з'явитися темний демон руїни, якраз тут, у найкращій салі найкращої палати середновічча й епохи відродження, найбільше budouчих періодів історії найбільше конструктивної частини західного людства. По хвилі прийшло на думку, як я міг забути закон контрасту, рівно сильний як за-

кон подібности. І по тім пізнав я степень своєї втоми...

Я глянув крізь вікно тронової салі дожив. Високо вгорі світило погідне синє небо Італії. І здавалося мені, немовби хтось дихав з нього словами: Не станеться ніщо інше, тільки справедливість...

І тут у прегарній салі публичної будівлі далекого нам народа діткнула на мить думка моя того, що називають містикою: воно так успокоює... Думкою про ласку Божу на вид того, що надвигається над всім людством...

Тай вичитав ти, братчику, в тій народній пісоньці те, чого в ній нема, може подумає собі який читач. А я відповім на те: З порожнього не наллеш і нічого не вичитаєш. Ану, прошу щось такого або подібного „вичитати“ з цілих томів поезій деяких наших „учених“ поетів, що мають навіть докторати... Думаю, що навіть найбільше помислова комісія не втне такої штуки власне тому, що з порожнього не наллеш.

Та з другої знова сторони не вільно попадати в телячий „восторг“: мовляв коли ми маємо аж таких геніяльних поетів як автор пісоньки „Ой копав я керниченьку“, — то ми не пропадемо! І на підставі такої „хвилософії“ нічого не робити крім плянів на „справедливий“ поділ всіх чужих піль і дебрів,

щоби в той спосіб „ущасливити“ все людство що до ноги. Бо не треба забувати, що й вигибаючі індіанські племена мають дуже гарні народні пісні. Коли не проявимо організаційної лучности та взаїмного підпирання себе і бодай зменшення ненависти до себе, то очевидно пропадемо як руді миші й ніякі навіть найбільші уми не допоможуть нам — з тої простої причини, що найпростіший солдат потрафить розчерепити голову найбільшому філософови. Отже й нарід нездібний до видавання з себе своєї Влади і шануючих свою Владу рядовиків, може мати безліч Донцових, Палієвих і всяких інших вічно молодечих редакторів „Наших Кличів“ і притім може „відроджуватися“ поки архистратиг Михаїл не затрубить, щоб іти вже на Йосафатову долину. Приклад у виховуванні послужних рядовиків може дати передовсім духовний стан. Колиж придивимося його відношенню нпр. до своєї преси, то побачимо, що те відношення оставляє багато до бажання мимо всіх зазивів, від зазивів Голови Церкви почавши! Не тільки в нас, ні. І тому падуть навіть найбільші католицькі видавництва в Європі й тому будучність так ненормально захмарена...

Банкроцтво великих католицьких видавництв імени Герреса і Льва XIII. в

Німеччині, котрих рахунки виказують, що вони мали п'ять разів менше клієнтів ніж вимагала їх виплатність і тому оставили по собі грубі мільйони довгів — се посередні докази, що католики в Німеччині мали до обняття влади Гітлером п'ять разів більший політичний вплив ніж їм належався і відповідно до їх дбалости за вплив свого світогляду. А про те, як є у нас, не хочу писати, бо ми ще мабуть за слабі, щоби стравити всю правду.

Колиж ніколи не скріпнемо до тої міри, щоб вислухати правду без дальшого ослаблення, то пропадемо точно так, як пропадає роса на сонці і як ми любимо співати в нашій гімні, що мовляв „згинуть наші вороженьки“, а ми мовляв ні, бо дежби то?

Та по сій мабуть найбільшій дигресії, яку я колинебудь зробив у своїх описах, час вернути до опису палати дожів. Мое завдання значно влекшене розбором нашої народної пісні, котрий я висше перевів. Отже тепер можу вже бути сухіший. Та заки здебільшого згадаю твори мистецтва в троновій салі дожів, зроблю одну загальну увагу: Коли на кого з читачів сего опису зробив яке вражіння розбір нашої нар. пісні та приневолив його задуматися, той нехай уявить собі багато разів більше змістовні твори мистецтва, тільки зов-

сім іншого рода. І тоді зможе бодай у деякій мірі уявити собі той вир вражінь і думок, який викликає величава Саля Колегії, в котрій кождий кусок стелі та стін аж горить Божими іскрами великих талантів, розроблених великанською працею.

Стеля (повала) в Салі Колегії се безперечно найкраща стеля в цілій палаті дожів. Плян її прикрашення зробив мистець Антоніо да Понте а виконав той плян в цілости мистець Павло Веронезе. Всі його малюнки алегоричні. Цікаво, що майже в кожного більшого маляра видно сильний нахил до алегорії. Причини того варт окремо розібрати. Та я щойно зробив велику дигресію, отже робити ще одну булоб за багато. Тому скажу лише, які алегорії намалював Веронезе на стелі Салі Колегії.

Над троном дожі чотирокутний образ, на котрім представлена алегорична постать Венеції зі справедливістю і миром.

В самій середині стелі великий овальний образ, що представляє Віру і Жертву. То значить те, чим стоять суспільности, нації, держави і люди взагалі, оскільки вони хочуть мати забезпечене достоїнство людей.

Тут мимохить пригадується наш жалю гідний пересічний інтелігент, ко-

трий думає, що віра призначена тільки „для народу“ мовляв, а для нього самого ні, бо він таксамо „висший понад все“ як і його бляга про Україну, котрої здійснення не побачить і не може побачити ніяке невіруюче покоління: бо ще не було й не буде держави, яку збудувалиб невіруючі люди (як відомо, большевики руйнують те, що збудував царат).

Таке жалке ество як український інтелігент ставши безвірком на підставі кількох брошур, вірить у ті брошури до смерти, хоч їх автори або анонімні труси або інша мізерота, котрої імени по смерти одного покоління вже ніхто не памятає, бо нема що памятати. Та найцікавіше те, що коли такому туманковатому типови звернути увагу, що найбільші уми людства, між ними навіть найбільші натуралісти, вірили в Бога, тоді такий тип вправді мовчить, бо на се нема що сказати, але видно по нім, що він десь у якімсь закамарку своєї бідної знищеної душі підозріває, що ті найбільші уми людства „властиво“ змовилися проти нього, аби йому клин вбити в голову! Признаюся, що в часі дискусій відчувши, як в душі такого типа починає родитися таке надзвичайно смішне підозріння, люблю з нього іронізувати. Тоді такий бідний тип розброює заявою, що він — не годен ві-

рити. Розуміється, бо воля в нім вже зломана. А до віри необхідний чинник волі. І тут уже нема що іронізувати, бо з хорого трудно сміятися.

Думаю, що оден зі способів лічення таких хорих: показувати їм образи таких майстрів як Веронезе, присвячені таким темам як віра. Кілько праці вложили ті великі мистці в такі теми!...

Біля алегорії Віри і Жертви намальовані Марс і Нептун, алегорії сили Венеції на суші і на морі. Якже логічно поставлені вони коло Віри і Жертви та виконані на підряднім місці в порівнанні з вірою і жертвою: бо без віри і жертви нема і не буде ніякої сили ні на суші ні на морі.

А далі на менших полях вісім честот і св. Севастіян та св. Юстина.

Поодинокі поля всіх тих малюнків відділені від себе чудовою штукатецією. Вона грубо золочена й надає великого блиску цілій салі, причім становить величаві рами для згаданих образів. А рами рівно важні як зміст, котрий вони обрамовують, як тільки відповідно дібрані.

Чому на стелі знайшла місце св. Юстина, пояснює великий образ на стіні Салі Колегії: се пропам'ятний образ необхідної битви під Лепантом, важної не тільки для Венеції але для всего християнського світа. Та битва відбулася в

р. 1571, в день присвячений св. Юстині. А дожа Верніє, за котрого відбулася та битва, називався на ім'я Севастіян. Тут він і намальований як клячить перед Спасителем, дякуючи за осягнення перемоги, а біля нього св. Юстина і св. Марко. Се оден з найкращих і найстаранніше виконаних образів Павла Веронезе. Та в той образ треба вдивлятися в відношенні до алегорій на стелі: перемога неможлива без вісьмох чеснот в житті народу і провідників його, а чесноти неможливі без віри. Та алегорія віри, яку дав Павло Веронезе, належить до найбагатших постатей всего венецького малярства взагалі.

Напроти вікон пишуться чотири образи Тінторетта: дожа Моченіго молиться, дожа Николай да Понте з Богоматір'ю і святими, св. Катерина і дожа Франческо Донато (тут алегорії розуму й умірковання). Між вікнами алегорія Венеції, котру малював Карліно Каліарі. А дальше знов картини Тінторетта: дожа Андрій Грітті молиться перед Богоматір'ю, біля неї св. Маріна, в день котрої Венеціани вдруге заняли Падуу, й інші святі.

Все те разом становить незрівнану систему получения патріотизму з любов'ю традиції й побожністю, причім віра поставлена в центрі всего як чинник найвисший, котрий вдержує при здоро-

влю цілі народи. Коли взяти під увагу малюнки в Салі Колегії, то та саля виглядає більше на церкву ніж на салю політичної влади. І то на церкву, котру прикрашували найлучші майстри. І се одна з таємниць розросту сили Венеції, котра при всіх своїх людських немочах і блудах пам'ятала слова Спасителя: Шукайте царства Божого а все інше дасться вам.

До якої міри переняте було релігійністю внутрішнє життя провідної верстви Венеції, можна собі уявити зовсім незле нпр. на підставі вотивного образу виготовленого Тіціаном для дожі Гріттія. Той образ знаходиться також у сій салі (відновляв його по пожежі Тінторетто в р. 1574). На образі є св. Бернард, бо в день того святого Гріттія вибрано дожею, далі бачимо на тім образі святу Маріну, бо в день присвячений тій святій дожа Грітті здобуз назад Падуу й окрився славою, далі бачимо на тім образі св. Альойзія, бо так називався на імя приятель того дожі Пізано, котрий зручно вплинув на його вибір.

Не знаючи тісного получення віри з усею психікою Венеціян, не можна зрозуміти ніяких творів їх штуки, навіть в їх світській будівлі, призначеній виключно для політичних цілей.

А тепер подумаймо хвилинку над

ріжницею психіки тодішнього державного мужа і теперішнього. Хоч обидва типи не можуть бути свободні від людських нераз і великих блудів, але на загал мусів бути духово сильніший тодішний державний муж, що кождо важнішу подію свого життя роздумував у світлі дня, в котрім вона сталася й котрий був призначений якомусь святому. Вже з тим ставали перед його уявою духові вартости і прикмети того святого чи святої. Се не могло оставати без впливу і на того державного мужа і на все його оточення і на весь нарід, бо, як бачимо, представники влади офіційально й на офіційальних місцях казали увіковічнювати важніші події свого життя в світлі передовсім релігійнім, немов нарочно пригадуючи народови постаті з Житій Святих.

А якже виглядає психічне нутро сучасних нам державних мужів, котрі щось зробили і щось досягнули? Се видно по перше з їх власних висказів, нераз цілих книжок, по друге з тих памяток, які для них творять їх приклонники, очевидно засягнувши вперед інформацій від блищого оточення даного державного мужа, щоб довідатися, чи таке або сяке пошанування його булоб йому на руку або по нутру.

Отже що бачимо в тих проявах?

Власні вискази чи спомини держав-

них мужів, оскільки вони правдиві, заслугують безперечно на признання. Та в них дуже рідко лучається хочби тільки згадка про Бога так, якби сучасні державні мужі думали, що таким згаданям Висшої Сили зменшать свою власну (якже часто уроєну!) велич. А вже те, що роблять для їх прославлення всякі їх щирі і нещирі приклонники, заслугує просто на кару вязниці й буків, бо вони дуже часто в ім'я прославлення сучасного діяча руйнують навіть найстарші сліди традиції в народі, хоч для осягнення своєї ціли мають сотки інших способів.

До найбільше злочинних проявів прославлювання сучасних діячів політичних і літературних належить нпр. затирання старих імен улиць, площ, діляниць і цілих міст і заміна їх новими, власне „в честь“ хвилево славних діячів. Се оден з найяркіших доказів упадку розуму, думки і смаку сучасної інтелігенції — пожалься Боже ізза уживання такої гарної назви для предмету, який тій назві не відповідає! Бо треба хіба зовсім здуріти на точці підхлібства й ідолопоклонства, щоби нпр. Петроград, оснований царем Петром в часі коли не то Леніна але навіть Ленінового діда не було ще на світі, — назвати „в честь Леніна“ Ленінградом! Та се очевидні кпини а не честь! Кпини з фак-

тів, кпини з історії, кпини з почуття часу й головно кпини з самого Леніна. Бо се пригадує всім, що Ленін як „реформатор“ зовсім не може рівнатися з Петром, на що вказує факт, що треба було аж украсти трохи слави Петра як будівничого, щоби прикрасити назвиско Леніна.

Навіть якби Ленін був більшим будівничим ніж Петро, то й тоді такий поступок осмішувавби Леніна.

В певнім напрямі ще смішніше і ще більше злочинно ділають ті „шановні радні“ різних більших і менших міст і місточок, котрі ухвалюють касувати старі назви вулиць і площ у своїх містах, назви, які нераз говорять більше про минуле тих міст ніж усякі їх документи (звичайно загирені), тай нато-мість дають назви все тих самих людей так, що кожде місто і місточко до найбільше діравих включно мають улиці точно таких самих імен. Та минає кількадесять літ, імена тих політиків і літератів, в котрих „честь“ поназивали вулиці, просто забуваються і виходять з моди, настають нові політики і нові літерати, котрим глупий звичай каже знов віддавати такі самі почести в формі імен і улиць і площ. А тут нема тільки нових улиць. Отже знов касують назви вулиць недавно надані і в той спосіб зневажають непотрібно людей, котрі

як перше не заслугували на те, аби в цілих краях всі без виїмку міста надавали своїм улицям стереотипні назви в їх честь, так тепер, коли їм відбирають ті назви, не заслугують на зневагу.

А буває й таке, що навіть за життя нещасних типів зневажають їх, касуючи назви вулиць, надані в їх „честь“...

Сей глупий звичай поширився наперед в цілій Європі, відки перейшов і до інших частей світа немов психічна епідемія глупоти.

З усеї маси назв улиць називаних іменами сучасних діячів якусь рацію можуть мати хіба назви вулиць в їх родинних містах або там де вони довершили якихсь надзвичайних діл. Все, що поза тим, повинно бути знесене і повинні бути привернені старі імена, котрі кожному місту надавалиб властивий йому кольорит.

Се зменшилоб також зарозумілість сучасних діячів і їх внутрішню пустку, котру від них переймають їх суспільности, засліплені ефемерним блеском їх імен, чого примір дає такий пустий Д'Аннунціо.

Отже кінець кінців пересічний державний муж сучасности, як видно з висловів його власних і його оточення, не бачить і не може бачити нікого вишого від себе, тільки всюди бачить себе і тим стає пустий і порожний як мідь

брязкаюча. А свої сукцеси розпам'ятує такий тип не в світлі дня відданого в опіку якомусь святому, — се в такого типа викликало б тільки регіт, — тільки „в світлі“ обману або подібних йому штучок, які він „показав“ противникам. Ось і все...

Саля Колегії дає за багато дигресій. Просто насуває їх.

Якже багато можна б писати про образи в Салі Колегії та з приводу тих образів! Але годі, досить і того, що написано. Боюся, що супроти зовсім іншої системи виховування молоді вже слідуюче по моїм покоління не зможе читати цих описів про речі, які цікавлять мене і моє покоління, бо тут нема нічого ні про мяч, який суперника вдарив в ніс так аж свічки йому в очах засвітилися, ні про бокс, ні про стусани під ребра.

Та мимо всего не можу не спинитися ще над деякими дрібнішими але дивнішими алегоріями в тій салі, котрі — се признає навіть такий знавець як Фоголярі, королівський генеральний інтендант мистецтв у Венеції — тяжко зрозуміти. Нпр. коло матрональної вірності поставлено як символ — пса, коло умірковання — орла з вирваними крилами, коло щасливості — чародійну паличку з крилами, коло щедроти —

полумисок повний дарів і шестистінну кістку до гри і т. п. Зате сторожкість правильно схарактеризована журавлем.

Особливо звертає на себе увагу восьма алегорія, котра має представляти діялектику, штуку вимови і переконування. Се розкішна жінка, в повнім і масивнім одязі, тільки руки по лікті нагі, в сидячій поставі. Ті руки піднесла вона вгору й держить ними до світла трикутник немов з павутиння, гарно попередяганий тоненькими ниточками, котрі в тім трикутнику уложені в еліпсу але ломану відповідно до перегород. Сама вдивляється в той овоч свого мистецтва, немов подивляючи його, немов приглядаючись йому в ціли евентуального доповнення. Образ той на тлі неба й облаків пронизаних сонцем.

Простий народ, котрий найчастіше дається ловити в сітку діялектики і то майже все на свою шкоду, не розуміючи сеї глибокої алегорії, уважає сей образ просто образом пильної жінки, котра працює над виробленням делікатної коронки (кружева).

Якби так ми Українці відбудовали нарешті свою державу й у репрезентаційній палаті нашої влади наші мистці мали представляти алегоріями нашу націю, її прикмети та її історію, то піддаю їм тут помисл, як на мою думку

найлучше булоби представити довгий період демагогії в нашій історії: намалювати ряд сцен, котрі представлялиб, як цигани ловлять живцем великого медведя в горах, без ніякої боротьби.

А саме так: Наперед підглядають його леговище. Потому мочать бохонець хліба в сильній горілці і мастьють його гарно пахучим медом тай підкидають коло леговища медведя. Медвідь приходить з прогульки й занюхавши мід, жадібно хапає бохонець хліба і скоро його зїдає. Незабаром опановує його сонність, бо цигани постаралися, що в той хліб всякла найменше літра порядної горілки. Отже медвідь твердо засипляє, так твердо, що не чує навіть того, як йому проколюють ніс і запихають в той ніс залізне кільце з причіпленим до нього ланцом. Коли алькоголь вивітріє йому з голови і він будиться, відчуває в носі страшний біль. Кождий його рух лапою в напрямі носа тільки збільшає той біль, отже бідний медведиско, хоч іще чує в собі порядну силу, поводитьсь зовсім пасивно і послухно йде туди, куди хоче той циган, що держить кінець ланца в руці. Та цигани все таки не довіряючи спокоеви медведя, „на всякий випадок“ беруть його сараку на стислу діету, котра триває доти аж поки медведиско зовсім не

присмирніє і не навчиться за найменший кусок показаного йому хліба чи якогось гнилого стерва скакати так, як того хоче циган, котрий його зловив і робить з ним, що хоче, аж поки не стягне з нього шкури й не продасть ко-му схоче...

Якийже бувби се вірний алегоричний образ довгого періоду наших народних рухів! В тім образі містилася б м. ін. історія зловлення нашого народу тай — пожалься Боже! — значної частини його інтелігенції московськими большевиками на очевидно ідіотичну сивуху їх крепкої в ординарні слова „народної діалектики“. В тім містилася б історія публичних виступів всяких Вітиків, Буковинських Безпалків, галицьких Сіяків, наддніпрянських Скрипників і всяких інших Юринців, Гадзінських і Лозинських, котрі уважали себе дуже хитрими і далися перехитрити московським большевикам, що тепер роблять з ними, що хочуть, — а ті лише за порядком вистрілюються.

А якими алегоріями представити тих галицьких туманів, що приймали різних соціал-киринників в роді Володимирів Вікторовичів до національних інституцій, — не знаю. Може найлучше було б малювати коло них маківки і давати їм на образах голови з ма-

ківок з надписом: „Національна Інституція Українців“.

Окремі, менші образочки, по рогах тої головної алегоричної серії, требаб намалювати, щоби в них представити, як наш дорогий Дмитруньо хоче з тих дезертирів робити „героїв України“, як східний демагог Донцов ловить на гашиш ще дурніший від большевицького наших молодих хлопців і дівчат і як тому настає таке „рісорджіменто“: під впливом атеїста й нігіліста Донцова появляється на Галицькій Землі група націоналістичної молоді, котра зачала видавати орган молоді для старших „Наш Клич“. В тім органі та група по перше виступила проти католицького свята „Українська Молодь Христові“ й рівночасно предложила нашому католицькому духовенству „співпрацю в справі виховування народу“, по друге зачала нападати на бідного Дмитруня, сухої нитки на нім не лишаючи. Тоді бідний Дмитруньо думаючи, що в той спосіб забезпечиться перед нападами молодих, початкуючих демагогів, зачав у „Новім Часі“ хвалити найгіршого демагога Донцова, котрого рівночасно хвалять ті ще молоді демагоги. І так „получилася“ картина такого замотання сиріч комплікації, що навіть у Венеції я такої не бачив, хоч є там всякі ском-

пліковані дива. Як наші будучі мистці зроблять з того алегорію для науки 40-мільйоновому народови, котрий до того часу готов підскочити до 80 мільйонів (оскільки видержить тресуру червоних „приятелів людства“ на підставі прекрасної ідеї Карла Маркса), — їй Богу не знаю, тому й читачам не скажу. Може Донцов знайде про се в „цитатах“.

Та вернім до Салі Колегії.

Вир величавих мистецьких праць у тій салі брався відти, що кождий дожа зараз по своїм виборі казав робити три річи: Свій портрет до салі Великої Ради (котру дальше опишу але вже коротше — О. Н.), оден образ до салі Колегії та щит зі своїм гербом, котрий за його життя приміщувано на Буцентаврі*), а по його смерті в церкві св. Марка.

Підчеркую слова: з а р а з по ви б о р і, то значить зараз як тільки зачинав своє урядовання, свою працю на становищі. І се дійсно найбільш відповідний час щоб розпочати поважні заходи в ціли оставлення по собі правдивих памяток для дальших поколінь. З провідників 40-мільйонового народу ле-

*) Так називався чудової краси корабель дожів, весь золочений, котрим кождий дожа виїждив на т. зв. „шлюб з морем“ і з котрого кидав золотий перстень у морську глибину як символічний жених її.

дві 10-тисячний, раз на кілька століть, оставляє по собі свідомо й нарочно сліди своєї праці. Через те повстало у нас страшне Дике Поле для демагогів найрізнішого сорта, яких не то побороти але навіть представити як слід в цілій їх „величі“ неможливо. Демагогія від віків поростає Україну головню тому, що ділячі сеї землі не оставляли по собі свідомих памяток своїх змагань і досвіду свого життя. І доки так буде, боротьба з демагогією на українській землі буде розуміється безвиглядна: напиток, яким перейматимуть на принаду медведя й медведенят, може бути приряджуваний в найрізніших видах, без кінця. А гої все знайдуться.

Гадаю, що читач вже має деяке поняття про незвичайно ситий духовий зміст прегарної Салі Колегії, де золото суперничає з усіми красками, різьби з малюнками, прекрасна форма з розумним змістом. Та се ще далеко не все: бо се тільки мертві предмети, хоч і дуже гарні та повні думок мов добрі жерела.

Властиву, що так скажу: живу величавість тої салі становила в очах чужих послів, котрі до неї вступали, сама Сіньорія, себто найвисша влада Венеції. Представляв ту владу дожа, що сидів на престолі на тлі червонокармазинового шовку живого але делікатного

відтінку, в товаристві шістьох радних у шкарлатних поважних тогах з широкими рукавами і трьох президентів 40 суддів з карних трибуналів у тогах пурпурових. Вони всі разом становили Сіньорію. По правій руці від Сіньорії сиділо шість достойників у фіолетних тогах. Вони називалися „Саві Гранді“*). По лівій руці сиділо п'ять достойників у тогах синих як небо: вони представляли посілости Венеції на суші (Терра ферма) та її воєнну силу. Між ними пишалися ступи прокураторів з червоного оксаміту й золотисті лицарів.

У стін того цілого трибуналу влади, що сидів на підвисшенні, стояло п'ять начальників „аглі ордіні“ й сини патриційв молодечого віку, котрих допускали до таких прийнят, щоб вони від молодих літ училися достойного поведення в публичних виступах. Розуміється, молодь зберігала весь час повне мовчання і не вчила старших, як вони мають „робити політику“, ані не лаяла їх дурнями і хрунями. Тай м. і. тому мала свою державу й велику культуру.

Сам дожа мав на собі величавий золотий плащ.

Посол кланявся тричі. Перший раз на порозі, другий раз на середині салі,

*) Великі Мудрці (виконуючі владу міністри).

третий раз перед троном дожі. Коли се був посол коронованої голови, то вже за його першим поклоном вставали всі присутні з виїмком дожі й відклонювалися йому шапками, в котрих сиділи. Коли се не був посол монарха, то відповідали йому на поклін аж за його другим поклоном або взагалі не відповідали. очевидно в залежності від того, яку силу представляла держава, котра його прислала.

Є стара приповідка, котра каже, що цілком льогічно вміють думати тільки два стани: правники і купці. Коли та приповідка правдива, то венецькі купці давали в той спосіб пізнати, що тільки монархію вважають правдивою державою першої кляси, хоч самі з взаємної зависти спромоглися тільки на республіку з органічним нахилом до монархії: бо хоч дожа був вибираний, то раз вибраний виконував свій уряд аж до смерти. Отже Венецію можна називати й аристократичною республікою й елекційною монархією з тим, що влада дожі була подібна до влади теперішнього англійського короля: головна вага її полягала на репрезентуванні держави.

По привітах, котрі мимо їх формальности мали глибоке значіння, як зрештою все в тій салі, посол підходив на підвищення, на котрім сиділа Сіньо-

рія, йому показували місце праворуч дожі, посол сідав і виголошував промову про те, з чим його прислали. Відповідав йому з достоїнством сам дожа, розуміється загально. Щойно по скінченні тої церемонії лишалися „Саві Гранді“, котрі як відповідальні міністри радили вже над конкретною відповіддю.

Вкінці трудно не згадати того, чого провідна верства одного 40-мільйонного народу так дуже не любить: в головній салі венецької Сіньорії є гарні й поучаючі надписи про те, що найвисші урядники держави повинні бути сторожами свободи громадян, про фундамент і силу держави і т. п. (Тай насуває се рефлексії, рефлексії, рефлексії! Ба, коли цензор є й червоний олівець посідає).

Так виглядає Саля Колегії під оглядом формальним. Бо щоб описати й те, що в ній діялося під оглядом політичних і економічних плянів і фактів, на те требаб писати історію Європи та значних частин Азії й Африки протягом цілого ряду століть...

Я спробував тут описати побіжно тільки порожню шкаралущу слимака, коного вже давно нема. І ще та пуста шкаралуща робить глибоке вражіння, бо в ній старанно розроблені Божі іскри таланту, який Бог дає людям. Праця над

його розробленням становить капітал цілих народів, котрий помагає їм охоронитися перед повним розкладом в дні упадку і поневірки...

Як мушля приложена до вуха гомонить дивними звуками, так кожда навіть мертва річ щось говорить і чогось вчить. А культура вибраних умів цілих народів властиво ніколи не вмирає, бо в ній вічно ділають іскри Божі. Та є різні народи. Одні ті Божі іскри розробляють, другі душать своєю байдужністю і горівкою заливають і картами догри прикривають. Річ ясна, що ті другі не можуть мати рації існування ні в очах Божих, ні людських, ні власних. Думаю, що пора кождому з нас застановитися, чи причиняється морально й матеріально до розроблення культури власного народу, чи тільки животіє як галапас-омела на дереві його...

Так тихо-тихо в троновій салі дожив. Групки чужинців з чічеронами приходять і відходять, а я вступитися з неї не можу. Не можу відірватися від блиску її мистецтва, від її алегорій. Так тихо-тихо як серед спеки на полі, коли колишеться спіла пшениця. В розпаленім воздуху здається, що хтось тебе кличе по імени. В літні, гарячі дні, коли збіжа дозрівають на полях, нераз здається, що кличуть. Чи дійсно кличуть?

Йдім далше, бо ще є немало кімнат і саль в палаті дожів...

*

І я вийшов з тронові салі дожів, котра більше подібна до церкви ніж до салі політичної влади...

Та переступивши поріг, я оглянувся поза себе — й вернувся. Бо шибнула думка, що вже може ніколи більше не побачу всіх красот її, всего правдивого розуму, спертого на вірі, котрий блистить на стінах, на стелі і на дверях її. Якесь дивне не то прочуття, не то інстинкт немов говорив мені, що коли поспішуся й перед часом опущу чудову салью сю, то вже ніколи не відкриється переді мною ніяка цінна таємниця історії. І я вернув немов тягнений назад. І потрясена тим поворотом думка зачала іскритися так, якби підлягла законови мімікри в дивній салі дожів. І якийсь блиск, що бив зі всіх боків від стін її, від дверей і від повали, немов переймив і мене, людину з країни верби і не-долі. По мозку втомленім навалою вра-жінь і думок перейшла група їх у тяж-кім неладі і знов усе прояснилося. Як в горах перед тучею.

Так, очевидно, тут билося серце па-лати Сіньорії, тут билося серце цілого міста сего і держави його, тут билося колись серце Європи, прав-

диве серце її... Лише тут і ніде інде можна зрозуміти те диво, яким способом одна Венеція могла воювати з Європою і з Азією, — і не датися їм. Ой то не рішали кораблі її, не рішали її галябарди і гаківниці, ні велике багатство її, — тільки рішав дух Венеції, той сам, ізза котрого мешканці так любили її, понад своє життя і здоровля і понад честь свою і понад багатство своє. А той дух її в сій салі видно найвиразніше, як блистить і говорить навіть до мене, чужого чужениці. А якже він мусів говорити до дітей міста сего! То він виховував їх! І тому вони були такі сильні духом і працею, такі спритні й оборотні на морях і на суші.

Гейби хтось у гаморі говорив до мене: Зверни увагу, каже, що в цілій Європі — від коли сягає пам'ять її — не було й досі нема держави, яка проявила б таку довговічність як отся! Рахуй... Венеція жила життям своїм, незалежним, державним, століть около 13, жила в промежутку часів, у котрих біля берегів землі її переїхали два найбільші завоювники, що лили кров в Європі: „Бич Божий“ Аттиля й „Бич Божий“ Наполеон. Вона вродилася в блиску вогнів, що били від пожарних заграб страшного вождя Гунів, сина азійської пустині, і вмирала як держава в блиску вогнів та-

борних Наполеона Великого, сина Летиції Рамоліно, одної з найрозумніших жінок італійської раси. Значить 13 століть існувала як держава. І не було і нема в цілій Європі такого трівкого державного творива.

Навіть старий і могутний Рим видержав як держава лише 12 століть. А блискуча Византия після найлучшого для неї рахунку видержала як держава около 10 століть. А могутна тепер Англія датується всего від 1055 року, отже не має ще й 9 століть і т. д. і т. д. — Нема ні одної держави в Європі, котра дорівнялаб своєю трівкістю венецькій державі. І ні одна з них не була ніколи в силі боротися сама одна проти Європи і проти Азії. Сего чудадива довершила тільки одна держава: Венеція, держава св. Марка евангелиста. „Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте...”

А тут у сій салі било серце її...

В сій салі, котра більше подібна до церкви ніж до салі нарад політичної влади... І тому що ті, котрі будували і прикрашували сю салю, мали глибоку віру в Бога, і тому що вони шанували заповіді Його, — дав їм Бог силу таку велику, що могли з сих маленьких островиків опертися Європі й Азії...! І могли опиратися так довго, як довго хо-

дили в чистоті перед Богом, як довго не було облуди в більшості керманічів їх.

Смішні, очевидно смішні всі теорії про економічні причини занепаду сили Венеції, про перегородження їй Турками торговельних шляхів на схід, про відкриття Америки і звернення торгівлі на Атлантийський Океан і т. д. Бо прецінь якраз в боротьбі з Турками виросла і виросла неімовірна сила Венеції, бо прецінь не було непоборимої причини, ізза котрої знаменита фльота Венеції не могла звернутися на Атлантик у хвилі коли відкрито Америку. Ні, не тут треба шукати причин занепаду могутності її, а в зіпсуттю її, в сфері духа. Не даром же сказав оден з останніх дожів: „Венеція така хора, що вже не може знести ні хороби ні ліку проти неї“. Річ ясна, що так говориться тільки про недугу духа. Так! Дух її був дуже сильний тоді, коли вона могла вигравати боротьбу проти Європи й Азії, сама одна, розміром невелика містина на групі малесеньких островиків, де тільки дуже багаті люди могли мати малесенькі городці коло дому свого.

Трудно уявити собі більше скромну і тісну підставу під будову держави, — і то не якої будь держави, а першої свого часу, першої силою і культурою. Здається, що на цілій кулі земній нема

більше поучаючого міста, котре могло б
більше наочно поучити, що не від вели-
чини території залежить могутність на-
роду. Оттут повинен зачинати свою по-
літичну освіту передовсім кожний моло-
дий Галичанин, бо ми занадто легко під-
падаємо під гіпнозу широкого просто-
ру над Дніпром і широких ротів тамош-
них демагогів навіть таких зрештою
дрібних демагогів як нпр. Володимир
Вікторович. Тимчасом великий простір
се найменше цінна і найменше потрібна
зі всіх вимог сильної держави. Зовсім
подібно як велике число населення. Ті
дві річи імпонують лиш людям, що не
вміють думати. Ті дві річи вже тому най-
менше цінні зі всіх вимог сильної держа-
ви, що їх може напевно набути кожда
сильна духом нація: маленький англій-
ський народець, котрий ще так недавно
посідав тільки частину одного з остро-
вів коло берегів Європи і мав смішно
мале число населення, має сьогодні че-
тверту часть земної кулі й значно поверх
сто міліонів душ свого власного насе-
лення, не кажучи про населення кольоро-
во-кольоніяльне.

Ходить про те, щоб виробити в собі
духа, що неможливо зробити без релі-
гійної моралі й на релігії спертих харак-
терів. Оттут первовзір усякої ідеї, вся-
кої вірности, всякого самообмеження,

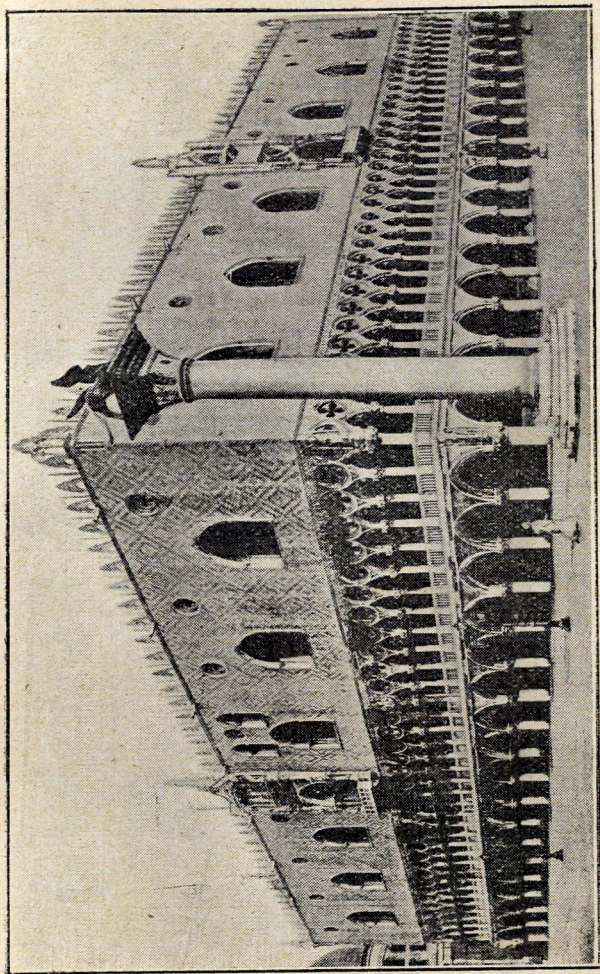
всякої сили. І нема іншого перовозору
тай ніколи не було.

І тому тронова саля дожів, більше
подібна до церкви ніж до салі політич-
ної влади, була салею найтривкішої зі
всіх держав Європи.

Оглядаюся по ній так, якби я тут
загубив щось дороге мені, оглядаюся в
надії, що знайду його. Оглядаюся за
відгадкою загадки, чому наші старі За-
поріжці, подібно оточені водою й по-
дібно втікачі як старі Венеціани не збу-
довали бодай здалека подібної держав-
ної сили, чому, чому, чому?

Мовчить блискуча як церква троно-
ва саля дожів. Тільки тиша в ній така аж
в ухах дзвонить. Треба вже таки йти, бо
ще жде на мене не одна саля в таємничій
палаті дожів. Може де мигне розвязка
загадки нашої історії, рівнозначна з
розвязкою загадки нашої вдачі...

ПАЛАТА ДОЖІВ ЗБЛИЗЬКА

САЛЯ СЕНАТУ

Тут засідала перша в Європі рада зложена виключно зі світських людей.

Хоч яка повна змісту була саля Колегії, найвисшої виконуючої влади Венеції, та під оглядом оживлення думок може з нею сміло рівнатися саля венецького сенату, першої в Європі інституції, зложеної виключно зі світських людей.

Щось доброго зробила побожна Венеція і для радикалів, подумає собі товариш Стахів, слонем званий, коли читає сей опис. А всі вороги старого д-ра Кирила Трильовського врадуються, що не він перший оснував організацію, в котрій не сміло бути ні одного священика.

На жаль тут, де пишу сей опис, не маю змоги ствердити, від коли се було. Знаю тільки напевне, що духовні особи були виключені від урядів основними законами Венеції, себто по теперішньому кажучи, конституцією. Які чинники і впливи зложилися на ту особливо в побожнім середновіччі надзвичайно цікаву появу, не знаю, бо я не мав нагоди зайнятися тою интересною справою. На підставі того, що знаю з тих часів, припускаю, що головню ділали в тім напрямі три чинники: 1) Пер-

ший і найстарший в тім напрямі ділаючий чинник була Візантія. Вже за цісаря Юстиніана, коли в Венеції ще не було дожів, тільки правили в ній трибуни, що порядкували справами поодиноких островів, Венеція мала живий звязок з Візантією. А що в Візантії чим далі тим більший вплив на церкву мали її цісарі, котрі по своїй волі обсаджували всі висші церковні місця, отже світська влада Венеції брала собі просто приклад з Візантії й робила або старалася робити таксамо. Через те попадала в конфлікти з Апостольською Столицею в Римі, котрі потому доводили й до війни. А що духовенство в Венеції було занадто близьке Апостольській Столиці, щоби державна влада могла його увільнити зпід її впливу так, як се зробила державна влада в Візантії, отже державна влада Венеції перевела законну заборону, приймати духовних до урядів. — 2) Другий чинник, котрий ділав в тім самім напрямі, був уже західного походження. Ще в р. 580 патріярх Аквілеї втік перед Льонгобардами на Венецький остров Градо, відки піддався під протекторат Візантії. Таким чином Венеція мала вже у себе визначного ерарха. Коли в р. 697 вибрано в Венеції першого дожу, він стояв ще в певній залежности від цісаря Візантії. Одначе згодом дожі навіть не зриваючи звязків з Візантією пробували заняти супроти „своїх” єпископів подібне стано-

вище як займали візантійські цісарі, що очевидно мусіло доводити до конфліктів. Коли Карло Великий відновив на заході цісарську владу, ставленник Візантії в Венеції був йому не на руку. І він і особливо син його Пепін пробував силою заняти Венецію, що Пепінови й удалося аж до острова Ріяльто, якого не міг здобути. Тоді десятий дожа Анджельо Партічіпаціо в р. 811 осів на тім острові. Від того часу поодинокі острови зачали лучитися мостами й разом оточилися муром: так повстало одно місто, від початку вороже цісарському імперіялізмові Каролінгів. А Каролінги тому зачали підпирати Рим як противагу Венеції. Все те становило другий з описуваних чинників. — 3) А третій був може найсильніший, бо він був внутрішній: кожде правління аристократії по своїй суті вороже духовенству, хоч зі страху перед народом і монархічною владою доволі часто йде з ним разом. Та се очевидно нещира дружба, бо вона коріниться тільки в страху. І тому де той страх зникає, там зникає й вона. Бо — кажучи словами великого мислителя Церкви — „вельми ріжняться втіха в річах вічних від утіхи в річах минущих, втіха світла нествореного від утіхи світла за-свіченого”. Записані в „Золотій Книзі” могутні роди венецької шляхти не могли прецінь стерпіти того, щоб поруч них мали право виходити до блискучих саль Сіньорії також усякі знайди, котрих може

колись в ім'я милосердя — підняли з ринштока й виховали, а ті знайди потому добилися в Церкві високих достоїнств. Бо Церква при всім своїм ерархізмі має в собі також демократичний принцип, котрий аристократія виключає. Правдивий пан з панів уважає кожного, хто йому родом не рівня, що найвисше за економа як монарх уважає знов кожного правдивого пана за явного або в найлучшім разі за скритого бунтівника. Відси й походить вічний і природний союз простого народа з монархом: вони через шкіру симпатизують з собою, хоч аристократія всіми способами кладе перегороди між ними. І тому в часах коли аристократична республіка св. Марка боролася з цісарями й королями, виключила вона від всяких урядів духовенство, в котрім могли бути аристократи але могли бути й люди з народа. Все одно, чи тоді коли вона се робила, була вже Золота Книга венецької шляхти чи ні, те противенство все було. Як те виключення відбилося потому на всій Європі і на Венеції, говорить дуже виразно історія т. зв. Великої Революції й історія большевизму.

Розуміється, коли в таких побожних часах і такі побожні люди як були ті, що фундовали і прикрашували палату дожів, виключили духовенство від урядових становищ у тій палаті, то причина мусіла бути також в політиці духовенства. Яка причина? А якаж би інша як недостаточ-

не звертання уваги на слова Спасителя: „Царство мое не от міра сего”. Та про се писав я докладніше в моїй праці „Ідеологічні основи УКНП”, отже повторяти того не буду. Зазначу лиш те, що міряни також переступили границю боротьби з духовенством і, як кажуть Німці, з водою вилили дитину. А наслідки помилок обидвох сторін наше покоління щойно зачинає пити. Дальші покоління дістануть правдоподібно ще тящий напитек.

Одначе той світський сенат Венеції, котрий рішав про прикрашування своєї салі, був глибоко релігійний. На се вказує зміст образів і картин сеї виключно світської салі. Він такий, що тобі здається, що ти в церкві. І так над самим тронном дожив образ кисти Долябеллі, на котрім представлено, як дожа Ціконія (1589—1595) почитає Найсвятішу Євхаристію, центр і жерело християнського католицького культу. Коли я вдивлявся в той образ, прийшло мені на думку, чи від часу як наші молоді націоналісти, котрі предкладають нашому духовенству „співпрацю в виховуванні народу”, поздавали свої военні й повоенні матури, очевидно ще слабші ніж военні, сповідалися вони хоч раз, чи хочуть „вчити наш нарід” християнського життя без сповіди? Я мимохіть усміхнувся, бо хоч над тим і плакати можна, то все таки подібної гумористики нема на цілім світі. Не дурно старий Барвінський писав у своїх підруч-

никах, що існує спеціальний український гумор. Я що правда якось не міг його доглянути, аж тепер бачу, що таки є.

А на престольній стіні, котра найбільше впадає в очи, над тронем дожі і найвисшніх достойників сенату образ, котрий на всю велику салю кидає благородну тінь релігійного настрою: на тім великім образі представлено, як Ісуса здійсмають мертвого з хреста. Довкруги ангели і святі і два дожі скромно клячуть віддалені в покорі від центра образу: дожа Маркантон Тревізан, котрого вибрано страстного тижня (відси й ідея того образу) й дожа П. Льоредан. Чому того другого намальовано тут, не знаю. Плян того образу й рисунок його виконав Тінторетто з великою побожністю, але не він викінчував його.

Дальше звертає увагу рівно побожний образ Пальми: Воскреслий Спаситель сидить на престолі, біля нього Мати Божа, св. Марко, ангели. Під ним два дожі, Льоренцо й Джіролямо Пріулі, два рідні брати, що займали найвисший уряд Венеції оден по другім.

Ті побожні образи рішучо надають кольорит цілій салі сенату й викликають у ній настрій безумовно релігійний.

З патріотично-світських образів найбільшу увагу звертає на себе картина, котра представляє мабуть найгрізніший для Венеції час на початку 16 століття, коли проти неї звернулася зі зброєю в

руках вся сила культурної Європи на підставі договору заключеного в Камбре дня 10 грудня 1508 р. До камбрейської ліги проти Венеції належали такі тодішні потентати як папа, цісар, Франція, Еспанія. Коли сили їх двигнулися проти Венеції, вона протягом кількох днів стратила всі свої посілості на суші, які сотками літ здобувала. І не остало їй вже нічо крім одного міста так притисненого військами могутньої коаліції, що з вежі церкви св. Марка в Венеції видно було вогні ворожих біваків. Одначе розумна політика венецького сенату втіла кусник за кусником відзискати всі втрачені землі. Розуміється тому, бо не мала таких позафронтових паничів зі шпіцрутами й лякеріваними холевками, як одна 40-мільйонна нація, котрі тероризувалиб її державних мужів і закидувалиб їм зраду ізза відступлення того, чого рішучо не можна було вдержати.

Мені живо пригадався оден старий знакомий Жид у Станиславові, котрий в часі нашої влади говорив до мене раз-у-раз з розпукою:

— „Чи ви знаєте, що значить четар за фронтом?“

Якже венецьке мистецтво представило той страшний для Венеції час — на однім образі? В самій середині образу стоїть дожа Льоредан і лівою рукою показує розюшеного бика, на котрім їде алегорична Європа зі щитом в руці. На щиті

герби союзників камбрейської ліги. Дожа Льоредан правою рукою делікатно піддержує Венецію, молоду й дуже милу жінку, котра в правій руці держить невеликий, острий меч, піднесений до удару на Європу, а лівою граціозним, чисто жіночим рухом підіймає злегка верхню одіж, як робить йдучи кожда елегантна жінка. Вся вона злегка похилена, як звичайно до удару. А перед нею не то йде, не то скаче, не то лагодиться до скоку на Європу лев св. Марка. Дожа Льоредан немов і йому показує, на кого скакати. А Європа в короткій спідничині їде напроти Венеції сидючи так на бику як гуцулка сидить на конику. Венеція в короні, Європа в військовій шоломі, з перами. Весь той образ на тлі краєвиду: на обрії видно легкі сугорби і якусь будівлю з двома стрункими вежами.

Однак і сей світсько-військовий образ непозбавлений релігійних мотивів: високо на тлі неба летять у повітрі два ангели, летять лежачи, на весь ріст змальовані, й держать над дожем Льореданом легкий вінок з лаврового листа — вінок переможця. Виглядає, якби великий мистець дуже хотів звернути думку глядача до Бога словами мислителя: „Коли ти справді розумний, на мене Єдиного будеш надіятися: бо нема нікого доброго окрім Бога Єдиного”.

Згадуваний вже Фоґолярі, інтендант мистецтва у Венеції, пише, що небезпеку,

яка тоді загрожувала Венеції, найсильніше представляє щит Європи, чи радше колекція гербів на тім щиті, гербів держав, котрі увійшли в той, одинокий в історії, зовсім неприродний звязок, — аби тільки знищити Венецію. Та чи одинокий? Тепер бачимо більше неприродних звязків...

Цікаво, якими простими аргументами оперував дожа Льоредан, взиваючи Венецію до боротьби проти Європи: „бо інакше, казав, не буде вже більше Великої Ради і вже не будете стояти на своїй свободній землі”.

Крім сего образу кисти Пальми Молодшого є ще праворуч від нього менший образ про дожу Льоредана, як він молиться до Богоматери за поміч для Венеції. Сей образ кисти Тінторетта.

З образів, які мають церковне тло, слід іще згадати образ, на котрім представлений вибір св. Льоренца патріархом Венеції.

А зі світських картин є в салі сенату картина Тінторетта, що представляє Венецію як царицю моря і поучаюча картина Гамбарата, як дожа і сенат беруть в опіку учених. Се дійсно потрібна річ, щоб влада занялася людьми, котрі працюють умово, бо інакше перший-лучший чотар дасть їм таку школу, що про умову працю неможливо булоб говорити. Коли ми з часів великої війни маємо якісь описи зі стрілецького життя і статистику

стрільців, то можемо се завдячувати головно опіці команданта січового коша, дра Никифора Гірняка, котрий ізза того переніс на собі не мало доносів таки наших любих Українців до австрійської влади. А якже моглоб бути інакше?

І Венеція як цариця моря й опіка над ученими представлені на стелі. Там представлені також фінанси Венеції в „Монеті” Вічелія і військові справи у звязку з „Кузнею Вулькана” і справи культу в вище згаданім образі Донабеллі.

Та годі все докладніше описувати. Треба ще дати бодай короткий загальний опис салі. Вона велика. Має багато вікон і багато сиджень з дерева, в два ряди. Тут трон дожі кращий ніж у салі колегії або салі послів. Стеля грубо золочена. Все різьблене і все мальоване.

Ага, е ще в сій салі поучаючий годинник. Він має сине тло і золоті вказівки. А поучаючий він тим, що сей годинник має спільний „верк”, себто спільну машинерію з годинником по другім боці стіни, в салі Колегії. Се мало пригадувати, що ті, котрі кермують державою, виконуючи владу, і ті, котрі вирішують постанови, себто сенатори — мусять у всім годитися, почавши від часу, бо інакше буде зле і з державою і з ними. Сі два годинники з одною машинерією повинні собі особливо добре зятямити провідники одної 40-мільонової нації, коли та „нація” взагалі має мати колись якунебудь дер-

жаву, бо інакше так її не буде мати, як собака не має своєї хати тільки що найвище чужу буду.

Якіж властиво були взаїмовідносини між владами, що засідали в сій салі і в попередній? Вони були такі: В салі колегії і в салі сенату мав право засідати дожа, коронований як монарх, що був представником республіки св. Марка, її властивий репрезентант, котрого влада була сильніша ніж нпр. влада теперішнього короля Великої Британії, але обмежена на час вибору, то значить аж до його смерти, ну й не ділична, не спадкова. В салі колегії радився дожа з Сіньорією, себто з властивим, виконуючим владу правительством. А в салі сенату засідали, радили й ухвалювали всі важніші влади Венеції, отже: дожа і всі ті, що з ним засідали в салі колегії, то значить радні й „Саві Гранді” (великі мудрці). Тільки дожа, радні з салі колегії й великі мудрці мали право ставити внески в салі сенату й піддавати їх під голосування. З того ясно, яке значіння мали ті, що засідали в салі колегії, коли взяти під увагу, що вони й виконували ухвали. Далі засідали на великій платформі салі сенату ще т. зв. авогадори й начальники ради десятих у шкарлатних тогах, далі прокуратори, сорок карних суддів, словом всі важніші влади.

Зразу було тут 60 сенаторів. Їх називали „прегаді”, себто „прошені”, бо їх запрошено на кожне засідання зокрема

і ще впрошено до сеї салі. Потому до тих 60 сенаторів додано ще 60 і ті другі так і називалися „додані“, або разом називано їх „Джюнта“ (додаток). Та всі вони були тут рівні рангою. І всі мали право сидіти в пурпурових тогах, що робило величаве вражіння. Тому вже старий Петрарка подивляв венецький сенат, розуміється не тільки задля самої одежі. Всіх сенаторів іменувала Велика Рада Венеції (про котру далі) — на оден рік.

Тут перед сенатом кождий венецький посол здавав звіт зі своїх подорожей і помічень, тут відчитувано ріжні важні листи й документи, тут оголошувано ухвали. Особливу славу мають цікаві звіти венецьких послів. Все те, старанно зібране й переховане в архівах, становить тепер і ще довго становитиме жерело до історії всеї Європи. Крім ватиканського архіву взагалі нема важнішого ніж архів Венеції.

В салі сенату кождий мав повну свободу слова. Та ніхто не смів винести поза двері сеї салі ні одного словечка з того, що тут говорилося. Для такого влада Венеції не знала милосердя, а в'язниці для політичних в'язнів були страшні. Про них скажу пару слів потому. „Тенере ін конскієнца“ голосили тут авоґадори і повторяли ті слова члени грізної Ради Десятьох. Отже се запечатувало уста на завше. І так учило штуки мовчання, якої майже не знають словянські

племена. І тому тут діялися такі дивні річі, що довго наперед ухвалювано вирок смерті, а інтересовані не довідувалися про се, хоч про ті вирокі знало багато людей: сенат Венеції був великий числом. І се одно з найбільших див Венеції, особливо її Салі Сенату. Атже в його нарадах і ухвалях брало згодом участь коло 300 осіб!... І вміли зберігати тайну. А в нас навіть у кожній „пятці“ виговоряться три „особи“...

В салі сенату запримітив я ще оден годинник крім висше описаного. Чи й він мав звязок з тою самою машинерією, чи навпаки, власне був призначений на те, щоб не годитися в часі з двома полученими годинниками, — не знаю.

Салю венецького сенату описую тому так коротко, бо я просто пересичений блиском ще попередньої салі. Зрештою великої різниці між ними нема ні під оглядом коштовности їх мистецького заосмотрення, ні під оглядом старанного виконання творів штуки. Коротко схаактеризую се так: воно таке, що хоч я перший раз в життю бачив красу величавих кімнат в палаті дожив і ледви чи другий раз побачу, то вже за той оден раз їх краса так мене полонила і така для мене близька стала, що я боронивби її перед усяким замахом. Хоч я для Венеції чужий чужениця... Тут повинні вчитися наші мистці своїми творами плакати в народі нашім любов до своєї бу-

вальщини і своєї Батьківщини взагалі. Бо коли в тій нашій Батьківщині луна-тиме тільки рев взаємної ненависти і па-плюження заслужених людей платними агентами чужих укритих сил, то трудно сподіватися, щоб на такому ґрунті виросла жертвенна любов до нашої неща-сної а такої гарної землі...

Так виглядає Саля Сенату, друга тренова саля дожив, і такі будить думки...

АНТІКІЄЗЕТТА І КІЄЗЕТТА

Антікієзетта значить передсінок каплиці, кієзетта значить каплиця. По огляненні висше описаних кімнат я був уже такий утомлений, що про антікієзетту не записав ні словечка. А описувати її виключно на підставі провідників не хочу, хоч її варт описати. Щойно в каплиці дожів відпочав я настільки, що міг вже робити записки.

Каплиця дожів, положена зараз за салею сенату (до неї можна зайти попід естраду сенату), робить дуже дивне вражіння: по всім тім блеску, який бачилося досі в величавій палаті дожів, по тих грубих золоченнях і по оргіях величавих красок, форм і постатей — тут — ні одної золотої крисочки!... Краски бронзові і слабо-, немов брудно-білі, інших треба аж шукати очима. І дуже мало їх.

Велика, безмежна скромність і покора панують в каплиці дожів. Оригінальний вівтар Скамоцци, білий камінь, без ніяких фіксифаксів, клясичний стиль. Мати Божа різьблена з мармору, так вигладженого, що виглядає, немовби се була стара слонева кість. Подоба природної величини, біля неї малий Ісус. Божа Мати

в поважній фалдистій сукні, на голові хуста, на чолі між волоссям видно три звідки. Сидить. Голова звернена трохи на бік. Вираз обличчя, якого я ще не бачив: не то сумний, не то задуманий. Від тої постаті Богоматери віє повага на всю кієзетту дожів. Се твір Сансовіна, призначений до головного порталю катедри св. Марка. Одначе смерть не дозволила йому скінчити ту працю й нескінчену одержав її в спадку син його Франческо в 1583 р. Коли не вдалося йому випроцесувати заплати за неї від прокураторів (мабуть тому що твір не був викінчений відповідно до умови), Франческо подарував ту подобу сенатови. А той примістив її в каплиці дожів: місце почесне й дуже для тої подоби відповідне.

Серед загальної сірости красок звертає увагу невеличка біла лебідка на синім тлі, може герб одного з дожів.

По обох боках вітваря двоє замкнених дверей. Каплиця простора, можна навіть сказати велика. Чотири вікна з кратами (або, як говорив Шевченко, з решіткою), два малі звернені до антикієзетти. Попід стіни лавки з простого дерева, нерізьблені. Праворуч від входу, ліворуч від вітваря й подоби Богоматери — молитовний клячник для дожі. Зовсім скромний. Коли дзвінок задзвонив, збиралися тут радні й „Великі Мудрці”, щоб вислухати Служби Божої. Тоді праворуч від вітваря отвиралися малі двері до таємно-

го переходу, котрий провадив сходами до величавого помешкання дожі на другім поверсі. І кожного ранка входив сюди дожа. Навіть коли був дуже старий, помалу доволікався до свого клячника і вислухував Служби Божої, щоби з Богом зачинати денну працю.

Хоч на дворі була велика спекота, то холодно було у каплиці дожив. І я сів в одній з лавок. А по короткій молитві налягли на мозок дивні, настирливі думки: Як могли виглядати каплиці в численних замках наших князів? Нашого величавого Рурикового Роду, котрим Бог поблагословив велику землю нашу і котрий ми убили, скритоубийчо згладили зі світа, подавши отрую князеви Юрієви ще заки він успів нам оставити потомство своє... Тай гірко нам від тої отруї по сей день, від границь до границь руської землі, землі батьків наших.

І мов на фільмі пересувала моя уява вигляд наших каплиць в ріжних замках княжих: у Перемишлі і Звенигороді, в Теремовлі й Галичи, в Бакоті й Володимирі Волинськім, в Любомлі, в Холмі й у Львові, в Києві й Путивлі, в Переяславі й Чернигові й ген у далекому Тьмуторокані та ще у граничних городах, у Ярославі й Юреві тай ген далеко на півночі, в землях Суздальських куди сягнуло з Київ'а золотостремене плем'я Володимира. Якаж велика ріжноманітність форм і красок мусіла пропасти в тих наших каплі-

цях княжих! Довгим-довжезним хорово-
дом сунули вони перед очима уяви моєї.
А здивована думка питала, чому письмен-
ники народа, до котрого належу, навіть
не пробували відтворити тої пропавшої
величі, хоч се річ ясна, що під національ-
ним оглядом навіть тінь тої величі нашої
бувальщини булаби для молоді нашого
народу тим, чим ранній дощик для цвітів
в посуху...

Тут може подумає дехто, що се не-
практична річ, відновляти в уяві народу
чи його молоді давно минулі річи і події
та що практичніше булоб нпр. зужити
ту енергію на економічні справи і серед
них передовсім на переведення клича „Свій
до свого“, бо якби той клич був переве-
дений, то вся наша суспільність інакше
стоялаб і т. д.

На се відповім: Якраз після зелек-
тризування нашого загалу тим, чим його
з нашої минувшини можна зелектризува-
ти, стає можливим переведження клича
„Свій до свого“ та успішніше переведжен-
ня інших економічних кличів. Бо минув-
шина була спільна всім членам нації й то-
му відновлювання її в уяві нових поко-
лінь дає спільну психічну підставу до всякої
спільної праці. А є в нашій минувшині
що відновляти! Маємо не тільки прояви
руїнництва за собою, але й прояви вели-
кої цивілізаційної праці під кождим огля-
дом. Та чому досі наші перовладні люди
не використали нашої минувшини, доволі

трудно сказати. Здається, що рішав фальшивий напрям думки й амбіцій загалу інтелігенції, котрий в ліпших часах доводив її до масового картограйства та до того, щоб лише добре попоїсти й випити: кухня навіть нашого середнього стану, ба навіть наших не конче заможних людей, ще тепер належить до найлучших в світі, про що може переконатися кождий подорожний по чужих краях.

Plenus venter non studet libenter.

Річ ясна, що чим більше було обжирство, тим менше була можлива серйозна думка про висші річи. Ба, не тільки не думалося про висші річи потрібні для загалу, але навіть не думалося про забезпечення власних родин по своїй смерті, хоч були часи, в котрих се доволі легко можна було зробити і було чим легко зробити. Так минули лекші часи. А коли настали тяжші, то вимовитися було тим лекше перед самим собою. Зрештою не туди, як сказано, була звернена думка загалу. Вона від дуже довгого часу не займалася поважними проблемами життя, властиво від упадку власної державности, від 700 літ...

І так ми опинилися серед нових часів, голі, босі, без вінка.

І давні часи вимагали молитви, щоб удержати в здоровлю духа і тіло своє. Тим більше вимагають молитви нові часи, серед далеко більшого накопичення зіпсуття й уже майже масового безвірства.

Не можу освободитися від вражіння, що моральне зіпсуття в нашій старій державі було розмірно більше ніж деінде та що тому вона впала, коли інші вдержалися. Те мое вражіння кормиться з факту, що польський проповідник Скарга, ще геть-геть опісля описуючи зіпсуття провідної верстви свого народу, послугувався майже дослівно описами наших старих письменників (неподавання жерел в часах Скарги ніхто не уважав плягіятом). А про зіпсуття, яке на великій більшості наших земель панувало безпосередно перед страшним допустом большевизму, свідчить такий поважний мемуарист як Чикаленко. Він пише, що навіть в селах Великої України можна було тоді за гроші знайти фальшивих свідків на що завгодно: все посвідчили і найспокійніше в світі фальшиво заприсягли! Річ ясна, що з такими людьми і з безбожною інтелігенцією ніхто не годен вдержати навіть вже готової держави, а про здобуття нової шкода й говорити. Зрештою навіть тепер, по таких страшних нещастях, який відсоток українських читачів перечитає сі мої уваги про молитву без глумливого усміху? Але я їх пишу, бо може бодай незначна меншість знайде в них застанову й упокоєння.

Атже молився Спаситель, як свідчить євангелист Матей: „І пройшовши троха дальше, припав лицем своїм до землі й молився кажучи: „Отче мій, коли

можна, нехай мимо мене йде чаша ся, тільки не як я хочу, а як ти хочеш“...

Молитва се піднесення духа до Бога. Молилася Юдита заки пішла до ворожого табору. А Спаситель сказав: „Все одержите, чого проситимете в молитві, віруючи“... „Просіть і дасться вам“. Нема ніде сказано, що дасться всім з виїмком Українців, але багато Українців так поводить ся, якби власне так було сказано. Певно, що не всі, та процентово ми мабуть найслабші в підношенні духа до Бога, особливо в підношенні духа нашого проводу. І через те наші верхи позбавлені духового скріплення в часах, коли того скріплення найбільше треба. Вони нишком сміються з тих, що їм про молитву говорять, але — вони властиво з себе сміються і з невилічимої глупоти своєї...

Коли такий сміх запанував у проводі тих, що тут колись правили, сталося з ними те саме, що з нами: вони провалилися. І тоді опустіла кізетта дожів і стоїть як каплиця-музей на науку тим, що не цінять молитви як підношення духа і скріплювання його в днях смутку і радості, печалі й утіхи.

Якже далекі виглядають перед нами дні радости! Се здається так і видно з сірої каплиці дожів...

І не одна інша річ стає тут видна як на долоні. Видна в контрасті безмежного багатства в урядженні палати дожів і в сірій скромности її каплиці, котра наочно

символізує покору перед Богом. Не скупство, ні, — бо прецінь кілька кроків відси стоїть величава катедральна церква св. Марка євангелиста, що аж горить від іскристого блиску найдорожших мозаїк, що немов капає від золотих прикрас, що міниться найкрасшим самоцвітним камінням, що хапає за очі творами найлучших мистців. Отже про скупство дожив і взагалі горожан Венеції що до жертв на славу Божу ніяким чином говорити не можна. Тут у сій убогій, сірій каплиці та сірість і те убожество тільки глибоко обдумані символи. І які розумні символи! Вони немов кажуть своїм тихим нечутким але виразним голосом: Людина сама в собі се ніщо, буквально ніщо — перед силою Бога, творця свого, ніщо її тіло, ніщо її ум, ніщо навіть талант їй Богом даний, бо і його Бог кожної хвили відняти може. І тому тут так сіро і бідно, тому тут таке просте, негладжене дерево, без різьб і без малюнків, без інкрустацій, без золочень. І звичайна долівка і стеля звичайна і лавки такі скромні як в мужицькій хаті і вікна без дорогого скла і клячник дожі скромний мов монаха в такому Чині, котрий ще розвивається і не скостенів в богацтві своїм...

Так тихо й холодно у каплиці дожив...

Я діткнув нагої немальованої стіни її та здрігнувся. Не знаю чому. Може тому, що вона була холодна і я тим сильніше відчув викликане втомою розгоряч-

кування. А може тому, що якраз у тій хвилі запримітив я, що краса простих лавок у каплиці дожів зовсім така сама як була краса деяких меблів в домі моїх покійних батьків — вишнева. Наложена на ті предмети більше задля того, щоб вони не нищилися, ніж задля прикраси їх. Зовсім як тут...

Під розпаленим утомою чолом забренів відкись давно забутий уривок розбишацької пісні Мазурів, переробленої одним з польських поетів, чи не Тетмаером...

Czemuś mi, matulu,
Dobrze jeść dawała?
Równy mi się widzi
Dolina czy skała...

І стала передімною розібрана до нага вся молодість моя з великим капіталом сили, який мені дали на дорогу життя побожні родичі мої і який я так нерозважно кидав і розкидав. А тихо було у каплиці дожів і міг я в ній зробити рахунок совісти й подякувати Богу за Його дивну руку Господню, котра серед найбільших небезпек для душі і для тіла довела мене аж до сеї хвилі. Дійсно, якіж тепер дивні для мене всі ті, котрим здається, що без Божої ласки могло б хоч трохи існувати злочинне муравлище людське...

І тут зрозумів я, чому мистці всіх часів і народів так залюбки малюють і в камені різьблять наге тіло людини.

Сильно працює думка у каплиці до-
жів, так сильно, що боюся передавати
висліди її, щоб не викликали без потре-
би вражінь, яких не хочу викликати.

А розбишацька пісня так бренть
у тямці як оса, що беться до шиби вік-
на. І я вже чую, що мимо величезної
втоми по тяжкій недузї таки доїду до
Вічного Міста, котрому рівного не знає
історія людства. Доїду й огляну найбільші
дива його...

Венеція се тільки передсінок його...

Він так положений на боці як до-
мівка сторожа біля великанської палати.
А розбишацька пісня так настирливо
звучить в тихій каплиці дожів. Се оче-
видно передсмертна пісня про надмір сил,
який без моральної противаги й контролі
доводить до злочинів в надмірній буйно-
сти своїй...

Та поки життя не взяв Бог, ще час
звернути до нього думку і молитву свою.
Якийже глибокий зміст в образі злочин-
ців, що вмирають по обидвох боках Спа-
сителя на хрестах. Річ ясна, що ні одна
інша релігія не мала й не має такого хо-
сенного образу для вірних своїх. Так, се
релігія...

І перевалився по мозку цілий ряд
розбишацьких пісень — від наших кар-
патських аж до надволжанських, де те-
пер герцюють найстрашніші зі всіх роз-
бишаків, яких знає історія людства. Су-
проти них Стенька був невинна дитина.

„Есть на Волге утёс,
Диким мохом оброс...“

Так тихо — тихо у каплиці дожив,
що чути хід історії людства. Якаж вона
дуже розбишацька!... Іду даліше.

САЛЯ ДЕСЯТЬОХ — САЛЯ ЖАХУ

До сеї салі, що проймала жахом всіх горожан Венеції, входить ся передсінком остро загненим в формі латинської букви „ль“ (L). Стеля деревляна, зложена з малих піль, вгнутих в середину, що виглядають якби напівокруглі дахівки. Вона темна мимо п'ятьох вікон. По тій стороні, де є вікна, нема образів. Зрештою і стіни і стеля покриті мальовилами. На стелі крім мальовил різьби й золочення. Загальне вражіння салі непривітне. Може тому, що знаю, які річи тут діялися. Та здається, що навіть якби не знав, то відчув би се. Здається, що події оставляють свої сліди в атмосфері й на стінах і що ті сліди тривають дуже довго.

Т. зв. Раду Десятьох установлено в Венеції точно 30 літ перед отроєнням останнього нашого князя з Рурикового роду, Юрія II. То значить установлено її в р. 1310, по заговорі Тієполя, зразу як провізоричну палату справедливости. Потому Велика Рада Венеції з року на рік відновляла ту інституцію, хоч були протести проти неї. Коли внутрі заносилося на якийсь небезпечний рух, Рада Десятьох під проводом Сіньорії одержувала

необмежені повновласти, без обов'язку оглядатися на яку небудь іншу владу, не виключаючи й сенату. І тоді жах ішов понад лягуни й палати Венеції. І не було в тім могутнім місті серед моря ні одної людини, котра не молиласяб до Бога, щоб охоронив її перед зустріччю з тяжкими руками Ради Десятьох. Бо Рада Десятьох була дійсно страшна, особливо для шляхти. Та з другої сторони справедливість вимагає признати, що без Ради Десятьох і її безоглядного поведення державна влада Венеції ледви чи могла булаб дати собі раду з битою, честолюбивістю, енергією та завзятістю багатой венецької шляхти. А Рада Десятьох мала два таємні жерела вістей про все, що діялося в місті й поза ним: доноси з публіки, причім Рада Десятьох брала під увагу також анонімні денунціяції, та власних шпівнів. Докладно поінформована про все, чого тільки можна було ужити проти кожного, й заосмотрена в надзвичайну владу, була вона така страшна, що досить було одного її слова, аби бутні роди венецької шляхти як стій затихали.

Раз у венецькім сенаті розгорілася була завзята сварка між двома могутними родами венецької шляхти: Каналі і Да Понте. В тій сварці розходилося про те, котрий з тих родів має старше шляхоцтво. Отже рід Каналі аргументував алегорично, що „канали були в Венеції перед мостами.“ На те представники роду

Да Понте відповідали дотепно, що мости йдуть понад канали. Коли сварка зачинала наражувати на шкоду й державні справи, тоді Рада Десятьох переказала обидвом родам — також алегорично, — щоби не забували, що вона має силу, канали засипати й мости позносити. Значить, дала їм до пізнання, що зовсім не думає розсліджувати старости їх шляхотства, але дасть школу обидвом родам, як тільки не перестануть робити колотнечі. По тім упімненні Ради Десятьох сварка могучих родів таки зараз устала.

Яка шкода, що протягом тих 30 літ, які були між оснуванням Ради Десятьох в Венеції та отроєнням нашого останного галицько - волинського князя Юрія II., ні оден з наших купців, що певно доїздили до Венеції, не вів докладно розвідати, як виглядає і як працює Рада Десятьох в Венеції та не поручив завести подібну установу і в нас, у Львові й Володимирі Волинським. Вона вже булаб перешкодила нашим отруйникам в їх злочинній роботі. А може й були такі купці, що повідомляли про те нашу княжу владу, тільки не ввіли її вчас переконати...

Якіж картини намальовані в тій найстрашнішій зі всіх саль палати дожів? На стелі пишаються малюнки великого майстра Павла Веронезе й учеників його. Вже тільки разів згадувалося те ім'я, що воно могло вбитися в тямку навіть такого читача, який з роду-віку не цікавив-

ся мистецтвом. Отже в такому разі те ім'я і йому стає ближче й тим самим цікавіше. Тому час щось про нього сказати.

Павло Веронезе, голова й головний представник родини мистців тогож імені, називався властиво Каліярі, а „Веронезе“ прозвали їх тому, бо та родина мистців походила з Верони. Діяльність тої родини мистців припадає на другу половину 16-го століття і перші три десятиліття 17-го. Без творів кисти Павла Веронезе (1528—1588) трудно собі уявити Венецію й венецьке мистецтво. Він найбільше успішний і найбільше популярний зі всіх малярів Венеції. В його творах аж чути те, що становить суть барокка. Його молодший брат Бенедетто Каліярі (1538—1598) і його два сини, Габріеле (1568—1631) і Карльо (1570—1596), вже не досягнули його поведження і його слави.

Отже з цілого роду мистців Каліярі-Веронезе верх творчости досягнув Павло Веронезе, а знов з усеї його творчости оден з найвисших і найлучших творів по свідоцтву мистця Пальми молодшого має бути на стелі страшної Салі Десятьох. Се овальний образ знаний під іменем „Старий і молода“. Що властиво має представляти той образ, ніхто напевно не знає. Одні кажуть, що се Плуто́н і Прозерпіна, другі кажуть, що на тім образі представлений якийсь старий варвар, котрий уважав вказаним взяти собі молоду жінку, треті кажуть, що се просто пред-

ставлені молодість і старість. Невідомо також, чи Павло Веронезе мав яку спеціальну ціль в тім, що той образ намалював якраз для салі страшного трибуналу, чи просто малював собі, аби малювати. Дуже можливо, що й сам Павло Веронезе не мігби дати вдоволяючої відповіді на всі ті питання, бо він не мав ще навіть 26 літ, як скінчив працю над тим твором. Досить, що той образ се доказ, як геній відразу, в молодости, вже може скочити на найвисший верх творчости. Вся сила того образу полягає на його малярським контрасті й цілим ряді почувань і думок, які той контраст будить. Описувати се трудно — се треба бачити.

З Салі Десятьох казав Наполеон вивести аж два образи: оден що представляє Юнону й Венецію, примістив у Брукселі (Бельгія вигравши велику війну звернула його Італії й він вернув на своє давнє місце), другий в парижськїм Люврі. Той другий, далеко цікавіший образ, представляє, як Юпітер бе перуном бунт, фальшивництво, содомію й гловну зраду — злочини спеціально застережені для Ради Десятьох, котра їх основно викорінювала в Венеції. Тої картини ще не звернено й її заступає якась нужденна копія.

На стелі Салі Десятьох особливо богато розвинена алегорія з грецькими мітологічними постатями. Плян розмалю-

вання тої стелі мав придумати учений патріарх Аквілеї, Даніеле Барбаро, в половині 16 століття. Алегорії тої стелі надзвичайно помотані. Визначне місце займає міт про Афродиту — Венеру, що після повіря старинних Греків, вродилася з морської піни, бо той міт дуже надавався для Венеції, котра повстала серед морських филь.

Тут у Салі Десятьох можна найлекше зрозуміти, чому мистці Венеції так залюбки вживали в своїх творах греко-римської мітології, хоч в початках Венеції не видно буквально ні сліду завмираючої римської цивілізації, котра перенята була грецькою культурою: Венецію будували в її початках тверді моряки, котрі походили з утікачів перед Гунами й котрим ані не снилася клясична цивілізація й культура. Отже як дійшло до того, що в Венеції що крок видно в її мистецтві постаті з грецької та римської мітології?

На се зложилися головню дві причини. Перша полягає на тім, що не народна маса тільки інтелігенція рішає про вицвіт даної культури (під інтелігенцією розумію взагалі провідну верству, всіх тих, котрі турбуються публичними справами, все одно чи мають вони „правильну“ освіту чи не мають). А друга причина того на перший погляд дивного факту та, що мистці Венеції (майже всі переняті її льокальним патріотизмом), коли Венеція стала на шлях імперіялізму і зачала займати

ріжні землі й острови, знаходили в грецькій і римській мітології готові символи для короткого означення тих набутків Венеції. І так нпр. малювали вони Кандію з орлом Юпітера, Кипр з голубами Венери, Морею з кораблями і т. д. На тім тлі можна зрозуміти також тодішних єпископів і патріархів, котрі не цуралися символів грецької мітології: се був вплив свого рода патріотизму.

В Салі Десятьох особливо виразно видно мітологічні поганські постаті: видно Юнону і Юпітера, видно Юнону і Януса, видно Нептуна і Марса і ще раз Нептуна і розуміється видно Меркура, бога купців, торгівлі і злодіїв...

Добре, подумає може дехто, таж не всі вони були уживані як символи зайнятих Венецією земель, отже чомуж їх так багато малювали? Відповім: Розуміється, що не всі і навіть взагалі не були, тільки їх знаки (орел, голуби, і т. п.), але думка венецьких мистців, раз пустившись на шляхи клясичної мітології, вже не могла стати при тих голубах і тих орлах та інших символах, не могла тим більше, що клясична мітологія має в собі для мистецтва дійсно гарні й багаті мотиви.

І так дійшло до того, що хоч історичний шлях між старинним клясичним світом і Венецією перегордив страшний король Гунів Аттіля кривавими ордами своїми, — венецьке мистецтво так пере-

няте клясичними мотивами, що без клясичної освіти не можна його взагалі зрозуміти.

А чи клясицизм не бувби в нім побідив навіть тоді, якби не притягав його місцевий патріотизм? Певно, що бувби побідив. Та писати про те не належить уже до мого завдання. На се маємо вже Богу дякувати значну фалянгу своїх не злих мистців, котрі до того, як видно з їх видавництв, краще обертають пером ніж деякі — пожалься Боже — „фахові“ панове редактори. Аякже.

З історичних картин Салі Десятьох є на стінах образи, котрі представляють як папа Александер III приймає дожу Севастіяна Ціянія по його побіді над цісарем Фридрихом Барбаросою і як папа Климентій VII та цісар Карло V заключають мир в Больонії 1523 р.

А є в тій страшній салі ще один побожний образ, Тріє Царі, кисти маляра Аліезе, котрого правдиве ім'я має словянський звук: він в дійсности називався Антін Вассілячхі (1556—1629). Добре булоб, якби так наші мистці, котрі мають нагоду студіювати в Венеції, занялися дослідом всіх венецьких мистців і річей, котрі мають словянські звуки в собі. А є там такі! І треба знати, що фашистівське правительство Італії зовсім неподібне до большевицького, котре заманює на Україну нашу галицько-українську молодь і потому там її розстрілюють по тюрмах.

Знаю два випадки стипендій уділених правительством Муссолінія українським студентам з Галичини.

Я згадав висше, що Рада Десятьох була дійсно страшна, особливо для шляхти. Та се не була ніяка протиаристократична інституція, тільки власне аристократична, бо вся влада в республіці св. Марка була в руках аристократії, котра заздрісно берегла свою власть, приблизно так, як мужики всіх народів бережуть коней перед злодіями. Мужичькі сини знають, що се значить. А міщанським і панським дітям треба сказати. Селяни бережуть коней перед злодіями в страшний спосіб караючи злодіїв, котрих зловлять на крадежі коней. На сій точці милосердя не знають. Зовсім таксамо, як аристократична Рада Десятьох в Венеції в справі заговорів і бунтів.

Коли кинути оком на відомі з історії системи і способи тортуровання людей, то представиться нам дуже різноманітна картина. Перед очима нашої уяви пересунуться грізний Ассур і страшний Вавилон і систематичний в карі як у всім іншим Єгипет і таємничий Китай з його „огородами мук” і Фенікійці і Спартани і старий Рим з елегантним Суллею та товстогубим Нероном і Візантія, де ізза влади мами синам виколювали очи і величезна тюрма народів Росія в двох виданнях: білім і червонім. Інакша жорстокість Європи, інакша Азії, інакша Африки,

інакша Америки, інакша Австралії, інакша Полінезії. Кожна з них має в собі щось характеристичне, щось „свое”. Та мабуть найстрашніша жорстокість аристократії грошевої й ідеологічної, бо всі її роди згодом спливаються. Жорстокість простого народу, демократична, також до приємности не належить, але вона по перше вибухова, по друге спорадична, по третє значно простіша від жорстокости аристократії. Очевидно найменше далася людям в знаки жорстокість монархів, розуміється оскільки вона не була звязана з жорстокістю аристократії або народу, але тоді вона була тільки параваном чогось іншого. Абстрагуючи від таких очевидно звироднілих типів як Нерон, треба дуже уважно приглядатися свідоцтвам про жорстокости монархів, бо ті свідоцтва клеветничі, як приміром свідоцтва про жорстокости чесного і приличного цісаря Тиберія. Він не любив аристократії — може тому, що вона в тім часі була вже сильно зіпсута, ну й давав їй школу. За те вона й оклеветала його основно як небувалого розпусника і жорстокого тирана.

Пригадую собі з яким переняттям і ненавистю до Романових співав я колись „Дубінушку“. В ній особлиwsze вражіння робило на мене отсе місце:

„Цвет Расеї ідьот,
Кандалами звеніт”...

Та сегоднѣ, коли вже дещо знаємо

про поведення большевицького аристократичного режіму з в'язнями, поведення царської влади з політичними в'язнями мусимо уважати взірцем м'якості і людяності. Що большевицький режім аристократичний в найширшій і найглибшій того слова значінні, того могла не добачити тільки дурна товпа, котра думала, що їй буде легше жити, коли повалить з природи річи демократичний царат. Річ вельми інтересна, дивитися, як большевицькі держителі невольників страшили і досі страшать народи власне тим, що самі репрезентують в найвисшій мірі: аристократією. Всі чотири найголосніші і — ніде правди діти — найздібніші організатори большевицької влади: Ленін, Троцький, Дзержинський і Чічерін — се аристократи і то зі старої, родової аристократії. Центральний Комітет, котрий буцімто править в ССРСР, має далеко менше до балакання чи радше до вирішування ніж мав у старім Римі його сенат. А про владу на місцях нема що й говорити.

Та мимо найсправнішого функціонування чрезвычайки вона очевидно не надається до поборення зовнішного противника. Так було і в Венеції. Надійшло 18-те століття, в котрім дозріло насіння того, що венецька Сіньорія кинула в Європу, коли ще боролася з Апостольською Столицею і з духовенством. Руки народа здолу все підіймають те, що кидають пани згори. На прекрасні долини Паду й

Адиґи зачали сходити з Альпейських Гір обдерті і нехлюйні війська французької революції. Були голодні але мали вогонь в очах. А провадив їх малий і сухий як недокормлена дитина генерал Бонапарте, що мав літ двацять і кілька. І залунала жива Марселеза поміж виногради заліті сонцем Італії та поміж голодні й обдерті когорти дітвака-генерала, котрий сам ішов в перший огонь. Вони як вітри розвівали силу італійських держав. Тоді покотилися в розтіч як колеса без льоників також війська великопанської Венеції. І лявіна військ революції дійшла аж до лягун Венеції, але не стала перед ними, тільки пустилася вплав. І тоді стратила голову Сіньорія Венеції. І не довго тревало, як на площі св. Марка залунала Марселеза:

Allons enfants de la patrie...

І заблистіли біваци обдертих когорт Бонапарта... На площі св. Марка...

І заболочені ноги чужих вояків вийшли по „Золотих Сходах” палати дожів й увійшли до чудових покоїв Сіньорії.

Allons enfants de la patrie...

Уявіть собі жах, який в таку пору малювався на обличчах панів з Ради Десятьох, котрі привикли іншим завдавати жаху. Не знаю, чи вони очікували візити жовнірів революції в своїй урядовій кімнаті, чи воліли завчасу дати ногам знати і побігли — вниз по біленьких сходах без скази. Тай вже деінде довідалися, як чужі жовніри виломали шафи в блискучих кім-

натах Сіньорії, як витягнули відтам багатий одяг дожі — і його плащ золотистий і білу як сніг шапку і чобітки з червоного сафіяну і як сягнули навіть по Золоту Книгу венецької шляхти і все те винесли на площу св. Марка, де тільки хвали і торжеств зазнала великопанська республіка Марка Євангелиста, і як розпалили на тій площі бівак-огонь і як кинули в нього всі інсигнії дожі і його багатий одяг і плащ золотий і білу як сніг шапку і чобітки з червоного сафіяну — і навіть Золоту Книгу венецької шляхти...

Allons enfants de la patrie!...

І лунала пісня революції по цілій площі св. Марка Євангелиста і по всіх лягунах...

Чи чули ви коли, як обдертий робітник співає Марселезу? Та пісня зовсім не належить до найгірших, бо в ній ще щось шанується, нпр. Рідний Край. Та в слід за нею несе кожда революція й такі пісні, в яких нема вже пошани для нікого і для нічого, нпр.:

Отця я зарезав
Мать свою убіл...

І тоді з каналів, спелюнок і затонів виходить „влада” твоя, чоловіче... Виходять злодії й убийники, фальшивники і грабіжники, котрі стають владою над народами. І починається правдивий танець бісів, над який нема нічого страшнішого на землі. Що zdeгенеровані драби видумують

і тьмутороканські тумани повторять, се темна як ніч маса пробує виконати...

Може вам жаль, естети, за великою красою прегарних одягів дожі й Золотої Книги венецької шляхти? Будьте задоволені, що Наполеон Бонапарте не казав спалити всеї тої величі, яка до сеї пори веселить очі наші. На се треба було тільки одного капраля з двома жовнірами, баньку нафти і кілька сірників. І прекрасно булаб горіла — величава як мрія палата дожив зі всіми касетовими стелями та найдорожшими малюнками! Але Наполеон не казав її спалити.

Чому властиво не казав?

Може пригадався йому рід його, котрий вийшов з Італії, а може рука материнська, від котрої нераз дістав доброго кляпса за збитки свої як був ще дитиною. Бо енергична була його розумна мати Летиція з дому Рамоліно, очевидно італійського роду. І може тому син її не зробив збитка в Венеції та не післав капраля з пачкою сірників і з банькою нафти до палати дожив. Тожто вона булаб горіла як суха коробка сірників!

Allons enfants de la patrie!...

Коли такі думки переходили мені через голову в Салі Десятьох, зза її одвірка показалася рука з книжкою й дався чути голос:

„*Patrz, moje dziecko, to Sala Dziesięciu, Sala Przerażenia!*”...

До салі увійшла пані з хлопчиком.

Вона могла мати літ коло 40, він коло 15. Обое мали інтелігентний вигляд. І скромний, можна сказати убогий одяг. Чи не з тих Поляків, що на Україні мали маєтки і перед революцією втекли на поневірку? Може вертали від якого свояка в Італії, котрий вспів ще в мирних часах урядитися тут, а може кудись їхали в гості. Я зустрічав їх потому ще раз на площі св. Марка як відпочивали сидячи під муром: очевидно та пані не могла pozwoliти собі на видаток кількох лір, щоб разом з дитиною відпочати на кріслі в недалекій каварні. Мені дуже хотілося вияснити її синкови, що то його батьки нерозумним поведенням своїм довели до того, що з половини Європи зробилася „Sala Przerazenia“. Та розуміється не було як навязати знакомства. І я перейшов до оріхової Салі Бусолі зі страшним львом, котрому в пащу кидано письма з таємними доносами і зі ще страшнішими дверми, що крутяться: з одного боку виходилося ними до кімнати, в котрій урядували три державні інквізитори, а з другого боку до кімнати тортур...

Иду, а та пані з хлопчиком не сходить мені з тямки. Поляки се оден з найбільш інтересних народів на світі. Ми рішучо не доцінюємо їх і їх письменства, бо „ми більші числом“. Але не можна думати, що вони належать до народів обдарованих особливим політичним розумом. Якби так було, то вони при своїм патріо-

тизмі, жертвенности, здібности й положенні між заходом і сходом вже давно булиб мали величезні впливи не тільки на цілім сході Європи, але також на великих просторах Азії.

Od Twego drzewa oderwany liść —
Pędzi duch ludzki i naprzód i wstecz,
Niby garść kurzu porwana cyklonem:
Przed nim i za nim płomienisty miecz
Iskrzy się ostrzem czerwonym..
Przed nim i za nim wstają z swych cmentarzy
Upiory wieków, naznaczone sromem
Winy i grzechu.

Яких вони сильних поетів мають, в патріотизмі очевидно сильніших ніж Німці. І мимо всего раз-у-раз попадають в ті самі блуди! Ну й наслідки наступають ті самі або й гірші, як гірше болить кождий удар в те місце, котре вже раз боліло, бо було тяжко зранене.

O Boże miłosierny, zmiłuj się nad nami!
Twojego gniewu nadszedł wielki czas:
Głos już zabrzmiał hiobowy,
Niebios wałą się posowy,
Z owiniętej cierniem Głowy
Rzeką i morzem płynie ciepła krew,
W rzekę i morze krwi Jej ból się zmienia...

З такими вражіннями мусіла та пані опускати прекрасну землю України, де мабуть вродилася і виросла. Тай що з тої тяжкої кари — науки? Чи вона годна вияснити свому синкови, чому він разом з нею скитається по чужині і навіть на каві мусять щадити по дорозі? Чи їй коли бодай через тямку перейшло, що її кляса поносить головну вину того, що полови-

на Європи перемінилася в салю жаху? Але є ще хтось дуже винен. Хто? А хтожби як не духовенство, що було на тих просторах. Коли що добре в публичних справах, то його головна заслуга, коли що зле, то його головна вина. Тому з точки погляду життя цілих народів і епох є ще щось страшніше ніж революція: се розклад, гниття духовенства. А воно мусить гнити, коли замість бути духовенством стає нпр. відділом таємної поліції та шпіонажі як се було з духовенством царської Росії. Наслідки того: переміна величезної країни в одну „салю жаху“. В таку або в ще гіршу „салю жаху“ перемінить свою країну кожне духовенство, котре перестає сповняти функції свого покликання та переймається виключно справами міра сего, навіть коли ті справи мають на око дуже високі гасла. Щаслива та нація, котрій не дано бачити як вітріє сіль її землі...

Цікаво, що так багато пишуть про вину православного духовенства на схід від Збруча з приводу подій, які там діються, а ніхто навіть пером не рушить, щоби представити вину римо-католицького духовенства, котре віками сповняло на схід від Збруча службу чи не в більший мірі польському націоналізмови ніж католицькій Церкві... Розуміється, були серед того римо-катол. духовенства також ідеальні постаті, але кілька їх було в порівнанні з тими, що увязнили думки і серця свої — в діла міра сего...

О, там на сході сонця, в великій салі
жаху є кілька верств вини, грубої вини,
а між ними й наша не найменша. І тому
там —

W świątyni Bożej zamilkł święty śpiew,
Już się zasłona rozdarła na dwoje,
Mur się już wali i skała już pęka...
A na piekielnej przełęczy
Siedzi pod złomem niebotycznej grani
Pramatka Grzechu, jasnowłosa Ewa
Z gadziną zdrady u swych białych stóp...

Російське духовенство служило там
державі, польське націоналізмови... Се
ще велике питання, котре з них більше
винно; бо російське було переважно тем-
не як ніч, а польське було переважно
освічене. До виїмків між ним належали
духові сини Льойолі типу Скарги: вони
хотіли дійсно поширення католицької Цер-
кви. І за те їх так лають, не за щось ін-
ше. А таким як єпископ Бандурський ста-
вить світ памятники й облудно молиться
біля них...

Щож, живемо в часах епідемії націо-
налізму. Як скінчився царат, вже знаємо,
а як скінчиться націоналізм, ще будемо
знати — або ми або наші потомки, будучі
мешканці великої Салі Жаху. Завидувати
їм во істину нема причини...

САЛЯ БУСОЛІ

*звана також Салею Кручених Дверей,
або Оріховим Передпокоєм Трьох Інкві-
зиторів.*

Тай утомлений я, втомлений! Такий утомлений, як давно не був. Та записки роблю, бо власне тут зачинається те, що називаємо — західною цивілізацією. Аякже.

Чи думав ти коли, Шановний Читачу, над тим, що таке західна цивілізація тай чим вона властиво різниться від азійського дикунства? І в консеквенції, чи думав ти коли над тим, як ти поступав би зі своїм народом і з його ворогами, якби ти колись здобув владу? Знаєш, братчику, се ще тяжша справа ніж здобуття влади! Коли ти читав Цезара про те, як розмірно легко здобував він Галлію та як дуже тяжко було навіть такій голові як його вдержати й укріпити владу над нею, хоч Галлійці то ріднесенькі брати українських хаотиків по психіці, — то маєш деяке поняття про труднощі тих справ.

Є чотири способи правління.

Перший спосіб правління: Безоглядно й не криючись нищити всіх, що йдуть або можуть іти проти правительства. Сей спосіб удається тільки виїмково. А коли не

вдається, тоді таксамо безоглядно буде винищене правительство, котре так поступає і ті, що з ним держали або йому в нищенні не перешкоджували, хоч могли.

Другий спосіб правління: Поступати таксамо, тільки по можности скрито. Сей спосіб звичайно ще менше успішний, ніж перший, бо нищені дуже скоро зміркують, яке те правительство й до чого воно змагає тай до ненависти долучують ще погорду і в разі коли обернеться колесо долі, з правительством і кругами, котрі його підпирають, кінчать таксамо як в першій випадку.

Третій спосіб правління: Не мати ніякого пляну, тільки час до часу в разі яких небудь відрухів опору пацифікувати опірних або тих, що моглиб опиратися. Се найменше розумний зі всіх способів правління, а чому, навіть не треба говорити, бо се ясне.

Четвертий спосіб правління: Правительство почувається до обовязку завести справедливий лад і порядок на землі, котрою править, до обовязку влекшувати людям тягар життя, а не побільшувати його, до обовязку нікого свідомо не кривдити а всім горожанам бути прибіжищем і допомогою.

Також се четверте правительство має обовязок і право нищити тих, котрих по совісти своїй уважає дуже шкідливими. А нищити їх має обовязок тоді, коли не може іншим способом зробити їх нешкід-

ливими. Одначе й тоді дійсно розумне правительство не буде нищити без певних форм нищення, котрі й рішають про висоту його моралі та його дійсної культури, бо се річи майже тотожні. Отже дійсно моральна влада, достойна назви влади, вислухує посудженого в злочині без злоби і без повзятого згори наміру скривдити або вбити його тай дає обвинуваченому можливість дійсної оборони. Така влада має право також бути в потребі страшна, бо справедливість то ще не слямазарність. Одначе строго збережена форма се перша й головна передумова поведення дійсної влади.

Тільки така форма при виступі влади проти життя, свободи і майна горожан рішає про те, чи се влада культурного західного типу чи типу східного. Не твори мистецтва, не глибока філософія, не велике багатство, не вигода життя рішають про культурність народів і їх правительства, але виключно рішає про те пошана людського життя і здоровля. Бо коли сі добра в правдивій пошані, тоді можливий всякий інший розвиток.

Заки скваліфікуємо владу Венеції киньмо оком на кімнату, в котрій вона зачинала відріжнати добрих від злих по розумінні свому.

В салі Кручених Дверей всі стіни червоні, такою матерією оббиті, долом темне дерево, стеля золотиста й мальована, долівка в мармурові біло-чорні кістки. Ко-

мин гарно різьблений. Дві кариятиди... А в куті чорні Кручені Двері. Над ними алегорія справедливості з вагою і мечем. Золота корона і герб дожі Гріманія. І паща льва, в котру кидали таємні доноси...

Як зачувати, в нашім краю шириться тепер по селах манія донощицтва до поліції. Се дійсна язва і гангринна, проти котрої требаб виступати в пресі і з проповідниць.

Справедливість вимагає признати, що хоч страшна Рада Десятьох користала також з таємних доносів, але не привязувала до них першорядної ваги.

Час урядування в сій кімнаті поділений був на дві часті: Тут тортуровано посуджених найделікатнішою з тортур — жданням на покликання їх перед обличча трьох державних інквізиторів, котрі урядували в сусідній кімнаті. Нема сумніву, що ждати в сій кімнаті не належало до приемностей, бо бідний посуджений мав перед очима Кручені Двері, про котрі в Венеції знала кожна людина, що вони з одної сторони провадять до кімнати трьох інквізиторів, а з другої сторони до кімнати, в котрій відбувалися вже правдиві, фізичні тортури (тої кімнати тепер не показують) і до голосних „Пйомбі”: так називалися страшні оловяні келії для в'язнів під самим дахом, де в літі було дуже горячо а в зимі дуже студено. Кождий, хто ждав у Салі Кручених Дверей, знав, що відси може дістатися по вислуханню його

трьома інквізиторами або до кімнати тортур або до кімнати олов'яної келії. Коли хто в такій перспективі почекав собі кілька годин, то нерви мав достаточного стортуровані. Отже не рідкі були випадки, що три інквізитори на сам його вид — казали йому йти до дому. І коли він навіть був винен, то по перше свою вину спокутував тортурою ждання в Салі Кручених Дверей, по друге часто зривав усякі зв'язки зі своїми спільниками вини і ставав спокійним горожанином.

Се повинніб вистудіювати сучасні слідчі влади. Користаючи з великого досвіду венецької Ради Десятьох, принеслиб багато хісна кожній державі й кожній суспільности. Та ба! Є чотири способи правління, а не оден...

Дотикаю пальцями найнікчемнішого місця в сій салі й палаті (де донощики кидали свої денунціяції) й дивлюся на образи. На стелі алегорії побід, кисти Павла Веренезе, й копії його твору, що представляв св. Марка, Венецію й чесноти: оригінал Наполеон казав вивезти до Лювру. Варт було й добровільно дати за те, що не спалив цілої палати дожів. На стінах два історичні образи згадуваного вже мистця Аліезе й оден побожний образ Марка Вечеллі, свояка Тіціана: дожа Донато клячить перед Богоматірю й молиться.

Саля Бусолі дуже повчаюча, особливо для політиків. Вона наочно й намацально показує своїми крученими дверми, як од-

на необережна заява, одно необережне або навіть обережне але не в свій час вимовлене словечко може довести до кімнати тортур, або до страшних каземат, званих „пйомбі”. Політики своїми необережними словами й виступами нераз доводять цілі народи до тортур або до великих тюрем і знидіння. А ми особливо часто мали таких „політиків”, що робили повстання нпр. на замовлення з Москви, котра потому ті повстання ліквідувала разом з Польщею і страшно мучила тих, що повстали — на її власне припоручення... „Патроном” тих, що провокували й потому мучили, повинен бути проголошений генерал Кречетніков з 18 століття.

А щож у тім винен нарід, що його політики так по дурному даються брати на бас? Мігби хтось запитати.

Ой винен, ще й як винен! Бо політика се спільне поле найвисшого ділання. Отже кожда суспільність, котра те спільне поле уступає на постійне і виключне герцювання продажним драбам або ідіотам, варт того, що її бють.

Політика се бритва і не вільно її давати в руки ні малим дітям, ні незнаним нікому Макогонам, бо можуть дуже підголити, основно підголити, разом зі шкірою підголити... Макогонічний тип без розваги, котрий хоче віддати справи свого народу в перші лучші анонімні або псевдонімні руки, мусить у нас щезнути з овиду. А як не щезне, то щезнемо ми як

нація, щезнемо по довгих і дуже тяжких муках. А хто не хоче слухати доброго слова в такій справі, той буде слухати собачої шкіри, причім принесе великі шкоди сам собі і народови своєму.

Делікатна як добра бусоля мусить бути думка політика і остра як добра бритва. Інакше се не політик а пустий зарозумілець, котрий береться до справ, які йому не під силу.

САЛЯ ТРОХ НАЧАЛЬНИКІВ.

Розуміється трох начальників Ради Десятьох. Їх кожного місяця вильосовувано з Ради Десятьох і ті три начальники або інквізитори надавали напрям і хід кожній справі. В їх поведенні зі злочинцями можна зауважити одну засаду: звичайних злочинців карали легко, політичних дуже тяжко. До політичних злочинів зачислювано: демагогію, заговори (змовництво проти державної влади), надужиття урядової влади й фальшування грошей. До заговорів і надужиття влади венецька шляхта як зрештою взагалі всяка шляхта мала особливий нахил. І тут її криваво лічили з тих гріхів.

Всі образи на стелі пригадували начальникам Ради Десятьох, щоб були невмолимі супроти злочинців. На самій середині стелі представлено, як ангел трафляє страшного смока, алегорію злочину. Автор того образу невідомий. Припускають, що Павло Веронезе, але се річ непевна. Зате напевно відомо, що він малював два інші образи в сій салі: Покараного фальшивника і Як чеснота підносить заслугу. Дальше є в сій салі Мати Божа з Йоаном Хрестителем і дожа Льо-

редан кисти Вінченція ді Біяджія Катени (1470—1531) й ковчег Ноя. Останній образ малював Бассано. Котрий Бассано, не знаю, бо так називалася ціла родина мистців Да Понте, котра походила з місцевости Бассано і в половині 15 століття прийшла до Венеції.

Пишучи сей опис і для контролі порівнюючи мої записки з привезеними з Венеції фотографіями убікацій, котрі описую, запримітив я, що почавши від записок, котрі відносяться до Оріхового Передпокою Трох Інkvізиторів, скінчивши на записках, що відносяться до сеї салі начальників Ради Десятьох, оскільки ходить про декоративно-кольористичні записки (кольор стін, долівка в біло-чорні кістки) наступило в моїх записках замішання: я очевидно був уже дуже втомлений, йшов наперед, вертав, записував тут і там і не позначив виразно, що відноситься до одної з тих саль а що до другої. Розуміється, я мігби се справити при помочи підручників і провідників, які маю, але нарочно не справляю, щоб читачі, котрі колись уживатимуть сеї моєї праці до читання перед виїздом в Італію, тим легше затамили собі, що оглядання памяткових річей дуже втомляє обсерватора і щоби з того витягнули науку. Яку? А щоб перед огляданням не волочилися за довго по місті й добре виспалися та прийшли оглядати порядно випочавши.

Якеж загальне вражіння роблять кім-

нати призначені для карного судівництва в палаті дожив? Беручи під увагу часи, в котрих ті кімнати будовано й уряджувано, треба признати, що вони роблять не зле вражіння мимо страшних річей, які тут рішались і які потрясали цілими родинами та руйнували їх морально й матеріально. До найприкріших річей, які тут сталися, належить нпр. засуд на смерть з руки ката й виконання вироку на невиннім Фоскарінім, котрого страчено як шпіона еспанського посла в 1622 р. Існують також численні документи, котрі доказують, що політичних в'язнів „усувано“ тут також потайки. Правдоподібно кидано їх в канали живцем або убитих.

Нема сумніву, що таке поведення влади, котра в кожній кімнаті казала малювати релігійні картини, то Спасителя, то Матір Божу, то різних святих і потайки вимордовувала в'язнів, морально далеко гірше від поведення большевицької чрезвычайки, котра бодай не вдає, що вірить в Бога й отверто голосить свою безбожність. Одначе я за мало знаю історію Венеції, щоби сказати, чи та мальована побожність йшла хронологічно в парі з таємним мордуванням в'язнів. Схиляюся до погляду, що неморальне поведення венецької влади було виїмком в часах зросту й могутности Венеції та стало частіше з її занепадом і що власне таке поведення сильно прискіпило той занепад. Бо ніякі злочини не минають

безкарно. Та думаю, що коли Провидіння
боже дозволило зберегти весь блиск у-
ряджень венецької влади, то історія тої
влади не могла належати до найгірших,
хоч вона й не встигла задержатися перед
упадком. На те, що венецька влада не
була в своїм заложенні найгірша, вказу-
вавби між іншими факт, що переслуху-
вання посуджених в карно - політичних,
отже найтяжчих справах вели особисто
начальники Ради Десятох, а не спускали-
ся на підрядних референтів, далше факт,
що багатьох навіть сильно пошлякованих
випускали по першій переслуханні на
свободу, рахуючи на їх поправу, і т. п.
Вкінці може найважніше свідоцтво: істо-
рія не знає випадку, щоб остала в такій
величі оселя влади на місци, де вона ро-
била свої масові злочини і щоб остав
народ, котрий видав таку владу.

Про се свідчить вся історія людства
від коли її знаємо аж до тих основно
знищених осель польської шляхти на
українській землі, з котрих походила ма-
буть і та пані, що говорила до свого
синка :

Patrz, moje dziecko, to Sala Dziesię-
ciu, Sala Przerżenia.

ЗБРОЇВНЯ РАДИ ДЕСЯТЬОХ.

Рада Десятьох мала спеціальну зброївню, таки в самій палаті дожив і то зброївню зложену з найлучшої зброї та призначену до ужитку на випадок якби хто пробував замаху стану в самім осередку влади Венеції. Та обережність свідчить очевидно про розум Ради Десятьох, бо закон законом а факт фактом. А найпростіша річ се поставити всяку владу перед доконаним фактом. Навіть сама можливість того перепинює не раз великі річи. Якби так памятала була про се влада Галицької Держави в 1919 р., то ніхто був би не грозив їй вистрілянням в разі приняття лінії Буг — Стрий і сьогодні карта Європи булаб виглядала інакше. Інакша булаб і доля нашого народу.

Отже розумна влада Венеції не дивилася на те, що мала закон, який дозволяв без ніякого суду викинути через вікно кожного, хто увійшов би узброєний до Салі Великої Ради (розуміється, викинений через вікно з такої висоти напевно не вийшов би з такої пригоди без зломаного хребта). Не дивилася на те, тільки на всякий випадок мала приготовану таки в палаті прекрасну зброю й відповід-

них довірених людей до орудування тою зброєю. Тепер та зброя зложена в трьох кімнатах. Вона походить переважно з 15 і 16 століття.

Саля Гаттамалятти або Саля Коня. Всі три салі, котрі вже від 1532 року становили збройню Ради Десятьох (передтим була в них тюрма), се просто рай для писателя історичних повістей! В першій з тих саль, званій Салею Гаттамалятти або Салею Коня, помітні отсі річи: зброя кондотієра Еразма Гаттамалятти на коні і зброя великого приятеля Венеції, французького короля Генрика IV, дальше всякого рода і всякої форми лянци, списи, частини зброї званої „волови ми язиками“, галябарди, турецькі фляги і т. д.

Саля Морозінія. Тут є по містечкивироблені дулагармат Альбергеттія, довгі венецькі мечі, котрі дуже рідко можна зустріти в інших музеях Європи, тут їх багато, т. зв. „сикавки куль“, предтечі сучасних кулеметів, мають по 20 дул разом злучених, чудові штилети і взагалі всяка рідка зброя. Тут і бронзовий бюст Франческа Морозінія, від котрого має ім'я ця саля.

Саля Стрільниць. Тут видно вже не тільки зброю всякого рода, особливо пістолі й пікельгавби в формі птасячих дзюбів, але також трофеї з виграних битв, головню турецькі.

Втома моя так поступила, що я вже

прямо не чув своїх ніг. Одначе зброївню Ради Десятьох переглянув я мимохіть двічі, бо мусів вертати тими самими кімнатами: дальше не було вже ходу. Отже за другим разом побачив я ще різні дива, яких за першим разом не запримітив: прототиби сучасних револьверів, мечі в формі вахлярів, сагайдаки повні довжезних стріл, щити з міцно прасованої шкіри, якісь таємничі печатки на зброї, зложені з двох латинських цифр ЦХ, такі самі знаки бачив я й на старих замках дверей. Значіння їх не знаю. Дальше бачив я трикутний турецький прапор здобутий в битві під Лепантом, найважнішій з битв, які взагалі мала Венеція, як також ліхтарні з воєнних турецьких кораблів і їх бунчуки*). Звертає увагу бюст Брагадіна з 16 ст. Чи се той сам, що був венецьким послом до султана Сулеймана Великого й у Царгороді бачив його жінку, нашу Настуню Лісовську з Рогатина тай оставив нам її опис, — не знаю. Здається, що той сам.

В провіднику зазначено, що в зброївні Ради Десятьох є старезний шолом, званий „шоломом Аттилі“. Я шукав за тим шоломом, бо від вчасної молодости моєї притягала мою уяву до себе могутна постать Аттилі, званого „Бичем Божим“.

*) Лепанто або Навпактос, грецька пристань для Акарнанії й Етолії, тепер маленька оселя (не цілих 4.000 душ). В р. 1571 воєнна фльота венецько-еспансько-папська побідила тут турецьку фльоту й освободила захід від великої небезпеки.

На жаль не міг я знайти його шолома. Може колись встигну написати історичну повість про геніяльного дикуна, котрий переходив також нашу землю й було їй тоді приблизно так тяжко як за Леніна й Постишева, двох дикунів сучасності.

Фоголярі пише, що Рада Десятьох особливо наказувала „массерови“ (майстрови зброї) наоливявати старий „шолом Аттилі“, щоб не нищився і ще більше наказувала що шість місяців на ново набивати тодішні „міномети“, стрільби, що метали більшу скількість куль нараз, як також держати в зброївни достаточний запас пороху, куль і льонтів, — розуміється на своїх любих співгорожан, на випадок якби їм захотілося якої небудь зміни в формі влади або хочби лише інакшого її виконання.

Отсе повинні особливо докладно за-тямити собі будучі шефи української влади й не уважати на ніякі шепти і крики про „трусівство“, тільки передовсім себе відповідно забезпечити перед своїми любимими ближніми: бо без того ніяка праця на довшу мету неможлива. А ті „герої“, котрі обережність прозивають „трусістю“, майже все перші втікають і оглядаються притім так тривожно на всі боки, що аж сміх бере, сміх серед найбільше трагічних ситуацій.

Та забезпечування влади очевидно не вимагає посвячування найважливіших фронтових позицій, як се було у Львові за ча-

сів нашої влади. Я тоді питав одного з наших командантів, на що він держить сторожу в „Народнім Домі“, коли такій важній позиції як головний двірець загрожувала втрата цілковита (ми ще посідали там свою залогоу бодай в його частині). Відповів, що хоче бути близько політичної влади...

Переходячи збройвнею Ради Десятьох, де містяться найбільш вишукані й найхитріші роди зброї, приготовані очевидно і зовсім оправдано на співгорожан, не міг я увільнитися від глумливої думки, що над тою прегарною збіркою всяких знарядів до убивання людей добре булоб помістити надпис: „Мир Тобі Марку, Мій Евангелисте“...

КІМНАТИ ДОЖІ.

Моя втома в ногах зачала переходити в формальний біль. Отже даліше мое оглядання палати дожів ставало щораз більше побіжне, мої записки щораз то скупіші, хоч предмети оглядання були щораз цікавіші. Та годі! Ту палату творили віками, отже на її оглянення треба далеко довшого часу ніж я міг присвятити. Я взагалі бувби не спинився в Венеції якби не виразний припис лікаря, котрий по операції наказав мені в дорозі з Відня до Риму спинитися бодай двічі. На ті перестанки вибрав я собі Філях в Каринтії й Венецію в Італії. Тай лише тому 40-міліоновий нарід має перший більший опис Венеції, бо передтим не мав.

Станца Шкарлатна. Станца значить те, що в малих галицьких містах, де були школи, називано до недавна „станція”, себто кімната, в котрій держали на харчи учеників споza міста. Станци, дані до розпорядимости кождочасному дожі, були вправді величавіші від станцій наших гімназистів нпр. в Бучачи, але зате дожа, котрий звичайно був уже старим чоловіком, напевне не мав в них тільки радости що ученики, звані колись „студентами”,

мали на своїх станціях. Шкарлатна стан-
ца називалася від того, що тут одягали
дожу в його шкарлатний одяг заки він
виходив урядувати. Се гарна саля, з ве-
личавою стелею й дуже гарним комином
роботи Льомбардіх. Так називано родину
славних архітектів і скульпторів, котрої
властиве ім'я було Солярі. Сей комин ува-
жають найкращим зразком того рода праць
в стилі ренесансу. Виконав його Петро
Льомбардо при допомозі одного або двох
зі своїх чотирох синів. Вони жили при
кінці 15 і на початку 16 ст. У нас на Укра-
їні в тім часі прекрасно затісували палі,
на котрі ми з Поляками мали себе вза-
їмно саджати. Можна сказати, що се та-
кож був свого рода артизм. Може ні?

Не даром говорить католицький ми-
слитель: „Господь розливає благословен-
ня своє там, де знаходить посуд”. В Іта-
лії був у тій порі посуд відповідний до
приняття величавої мистецької здібности
щодо будівництва, малярства, мореплавства
і т. п., отже Господь поблагословив Іта-
лійців тими здібностями. А в нас і в Поля-
ків були в тім часі посудини відповідні до
приняття мистецтва, котре вчило, як „най-
лучше” маємо себе саджати на палі і зди-
рати з себе взаїмно шкіри, розуміється
в артистичний спосіб так, щоби знавець,
котрий дивився на ті прекрасні штуки, аж
цмокав з задоволення. Отже допуст Бо-
жий не поскупив і нам того, що ми так
гарно, просто артистично вміли робити.

Здається, що на тім ще не кінець... Бо ми ще самі з себе не здирали „порядно” шкіри. По завзятку деяких типів у сварці між собою, по їх „джентельменстві” супроти противника, по їх напасливості і безоглядності у взаїмних нападах і наїздах — можна собі уявити величину Божої ласки, котра з милосердя для сеї землі і народу її не дає таким типам можливості, розгорнути свої здібності на весь ріст...

Стеля в шкарлатній салі касетована, різьблена й золочена, злегка вгнута. Виконали її два майстри з роду Фаенца, рідні брати. З того видно, що в Італії лучаються такі брати, котрі не тільки не докучають собі взаїмно й не процесуються, але навіть разом працюють. Дивна країна!

Саля Щита. Се велика саля, хоч і попередної не можна назвати малою. Саля Щита мала назву від того, що тут стояв щит кожного дожі доки він жив. По його смерті заносили щит до катедральної церкви св. Марка. Щит з гербом останного дожі Людвика Маніна видно там досі, бо коли в р. 1797 скінчила своє життя венецька республіка, він не помер так як лицувало померти дожі в таких обставинах. Отже його співгорожани не уважали вказаним помістити його щит там, де складали щити всіх попередників його, — в церкві Божій, а оставили „на публіку” там, де стояв.

„Саля Щита” називалася також „Са-

лею Мап", бо в ній були і досі е цікаві мапи різних країв. Головнож ізза двох мап виготовлених священиком Антонієм де Льомбарді. Одна з тих мап представляла світ, друга Італію. Венеціяни все брали на свою службу найлучших картографів свого часу, що їм очевидно оплачувалося. А які вони були горді на свою Венецію, видно з отсеї події: В 15. ст. оден венецький шляхтич побачив нову карту світа й запитав її автора, де зазначена Венеція. Колиж побачив, що Венеція тільки малесенька точка на мапі, здивувався. Тоді автор мапи зачав перед ним оправдуватися, кажучи, що мусів так зробити з огляду на пропорцію величини світа. Тоді той венецький шляхтич подивився на автора мапи з докором і так його поучив: „Ти власне повинен був весь світ нарисувати малим, а Венецію великою!“

Нема сумніву, що той невчений венецький шляхтич щиро висказав свою думку, сперту на очевидній любови до своєї Батьківщини. Та вона в нього виросла органічно. І тому його думка про те, як повиннося рисувати мапи, — весела, але не смішна. Зате смішні ті сучасні націоналісти, котрі малпують патріотизм тих країв, де він органічно виріс. А щоб любов до чогось виросла органічно й була повна, на те треба, щоб людина в данім оточенні чулася добре не тільки тому, що вона від уродження привикла до того клімату, але й тому, що її людське оточен-

ня взаємно себе любить а не ненавидить: поодинокі люди можуть вправді добре дивитися й на тих, що ненавидять їх і всякі злодійські пакости їм роблять, але величезна більшість людей просто неспосібна підвестися до такої висоти, а бодай неспосібна зробити се в оден час. Консеквенції того ясні.

На великанських мапах в Салі Щита видно Середземне Море, Азію, Африку й навіть береги Америки. Але то не світ представлений, тільки таки Венеція, подібно як хотів згаданий висше невчений шляхтич: бо всі ті краї нарисовані лиш тому й остільки, що Венеціяни їх або відкрили або описали. І так Далекий Схід зазначений тому, бо Марко Польо відслонив його дива (1298), — могутний магометанський світ представлений тому, бо описав його Маріно Санудо Старший (1270-1343) — Сирія, Вірменія й Персія представлені тому, бо дослідив їх Зено, а Русь тому, бо переїхав її Йосафат Барбаро, інші краї тому, бо відкрив їх Альвізе да Мосто. Все те появилось вже на старих мапах венецьких. А ті, котрі тепер бачимо в Салі Щита, скопіював зі старих мап Грізелліні в р. 1762 і заосмотрив в різні фігурки й надписи Менескарді. Так, так — географія була здавна улюблена венецька штука, подібно як улюбленою штукаю українських інтелігентів було здавна викидання ініціалів і всяких образків зі старих книг у бібліотеках, або й цілих уступів: замість

переписати собі чи відрисувати те, що сподобалося, наш ближній оглядається на всі боки, чи хто не дивиться, ну й переводить операцію нераз на унікати, який взагалі ціни не має власне тому, що се унікат! І чи не повиннося відновити прилюдну кару буків на такі варварські типи? Бо якже інакше можна боронитися перед їх варварством? Таж вони з усякої проповіді регочуться. Отже що остає? Атже є така кара в високо цивілізованій Англії. Отже чому її не можна булоб завести на Балканах і в збалканізованих краях? Таж Донцов ще не таке пропагує а розкіш від „філософії“ ножа і крови — і ніхто не кричить проти нього.

Саля Приватних Авдієнцій. Та саля називається також салею дожі Гріманія (1595—1606), бо він ту салю гарно відновив і урядив. Стеля в сій салі в золотисті кружки на синім тлі, дуже мила, на фризі різні алегоричні фігури, комин різьбили мистці з відомого роду Льомбардіх. Ся саля з огляду на приймаання в ній гостей була колись особливо багато прибирана. В зимі стіни сеї салі покривано золотистими шкіряними тапетами, в літі шовковими гобелінами, тканими сріблом і золотом. В сій салі є величавий образ, котрий представляє св. Марка в формі крилатого льва. Той крилатий лев непевного погляду і з могутнім лобом та довгим хвостом, яким також незле міг досягнути по голові, очевидно лучше надавав-

ся до репрезентування сили могутньої республіки, ніж добротлива особа св. Євангелиста. Отже венецькі мистці радо того льва малювали й різьбили. В самій палаті дожив можна ту бестію зустріти в різних місцях. Мабуть найбільш імпозантний лев — у сій салі. Голова його в авреолі, коло голови його на дальшій тлі пишануться палати, коло хвоста море й кораблі на ній з вітрилами повними вітру. А сам лев великанський і немов живий, могутну праву лапу поставив на отвертій книзі, поставлений навпростець, з латинським надписом: „Мир Тобі Марку, Мій Євангелисте“. Сего льва малював мистець Віктор Карпаччіо (1450 — 1527), оден з найцікавіших мистців, що працювали в сій палаті.

Саля Еріццо. І тут гарний комин, різьблений, зі штукатуріями, і тут різьблена та позолочена стеля, і тут лев св. Марка, тільки вже роботи Якова дель Фіоре з 1415 р. (попередній лев намальований точно в сто літ пізніше, одна і друга дата зазначена таки на образі).

Станца Штукатерії. Штукатерії в ній з 18 ст. Тінторетто намальовав тут образ Генриха III, короля Франції, а Боніфацию Пітаті трох царів. Тінторетто називався властиво Яков Робусті, а Тінтореттом прозвано його тому, бо був сином фарбаря (1518—1594).

Саля 12 філвософів. Вона називалася так тому, бо колись були в ній

образи 12 філософів кисти Тінторетта і Павла Веронезе. Шкода, що нема вже тих образів. І шкода, що всі ті салі пусті, без меблів. Крім тих шістьох саль не мав дожа ніяких інших убікацій до своєї розпорядимости. І так тревало аж до 1620 року, коли дожі Антонієви Пріулі признано в помешканнях каноніків катедри св. Марка салю на уряджування банкетів і пару інших кімнат. Також сю подію записано на стіні Салі Штукатерій. А є один 40-мільоновий нарід, котрого члени не записували навіть подій без усякого порівняння важніших.

Ніякого огороду, в котрий мігби вийти на прохід, дожа не мав — крім тераси з зеленю над малим подвір'ям сенаторів. На тій терасі віддыхав він вечерами по не легких авдієнційних трудах і всяких засіданнях. А пильнували його так, що як тільки дожа рано виходив зі своїх приватних кімнат, то вже перед Салею Щита ждали на нього члени Сінборії (правительства) й без них не отвирав він навіть ніякого листа. Дожа мав також законом заборонено денебудь поза палатою прикріпляти свої герби або інші емблеми. Видно заздрісна за власть республіканська шляхта Венеції добачували в тих знаках оден зі способів пропаганди між народом та впливання на його психіку в напрямі скріплювання влади дожі, в чім зрештою не помилялася.

Надзвичайно інтересна історія бо-

ротьби дожів зі шляхтою за скріплення впливу дожів. Не ухилився від тої боротьби навіть оден з найлучших дожів, Леонардо Льоредан, котрого обличча на його відомім льондонським портреті так і дише батьківською добротою. „Він позбавлений мяса і зовсім дух“, пише про нього Санудо в році його вибору дожею (1501). Хоч інквізитори засудили спадкоємців його попередника Августина Барбаріґа (1486—1501) на тяжкі кари за те, що Барбаріґо мав змагати до королівської величі, Леонардо Льоредан відважився в п'ятім році своєї влади на Марковій Площі відслонити колюмну для прапорів, на котрій були позолочені щити з його обличчам, великої мистецької вартости, долота Александра Леопардія (помер в р. 1522). Цікаво, що за життя того дожі ніхто не відважився виступити за те проти нього. Доперва по його смерті якийсь зварйований республіканець поставив внесок, щоби знищити вище згадані твори мистецтва й обложити грубими карами спадкоємців Льоредана. Треба се поррахувати в заслугу венецькій владі, що пошанувала твори мистецтва але другий внесок таки ухвалила.

Леонардо Льоредан був також перший дожа, котрий як дожа фондував перший вотивний образ до салі сенату, немов символічно окупуючи для дожів право рішати в тій кріпости венецької шляхти.

У Шкарлатній Салі є ще горорізьба

Петра Льомбарда, котра представляє, як той дожа з виглядом аскета клячить і молиться перед Богоматірю, поклавши щит з гербом своїм біля ніг Пречистої. Та горорізьба була колись мальована й золочена, але й тепер робить вона вражіння.

Що є над таємними сходами дожі. Я вже згадував висше, що дожа приходив кожного ранку до палатної каплиці таємними сходами. Отже як він тільки виходив зі своїх апартаментів, перший його погляд падав на твір кисти Тіціяна, котрий у великім образі аль фреско представляє на стіні, як велитень ростом, св. Христофор, знаний з народних легенд, угинається під тягарем маленького Ісуса, котрий обі ніжки заложив йому на шию й котрого Христофор переносить через воду. Цікаво, що й тут при сім образі повстало передання. Воно оповідає, що сей образ поручив намалювати дожа Андрій Грітті (1523—1538, отже ровесник нашої Роксоляни) як відповідь на погрози маркіза з Пескари, що він скаже відвести на бік ріки, котрих води заповняють венецькі лягуни і доведе своє військо на возах до Венеції. Отже Тіціан представив, що через венецькі лягуни може перейти лише св. Христофор і більше ніхто.

Старий вірш невідомого походження каже, що хто подивиться на образ Христофора, той того дня не вмере злою смертю. Отже фактом є, що дожа Андрій

Грітті, котрий у своїм житті переходив великі небезпеки, був у неволі турецькій і французькій, брав участь у численних битвах — вийшов без ніяких ран навіть з таких кривавих битв, як під Маріняном і Новарою. Той дожа був великим почитателем св. Христофора.

САЛЯ СОРОК СУДДІВ.

Про кімнати карних суддів я вже згадував, а треба ще згадати про цивільне судівництво і його приміщення — тай дещо про судівництво і справедливість взагалі.

Приблизно сім століть мала Венеція тільки оден суд, який вирішував всі справи, карні і цивільні. В р. 1179 зорганізовано судейську колегію зложену з 40 членів і та колегія дальше вирішувала всі справи, очевидно поділена на поодинокі сенати. Щойно в р. 1400 цивільні справи приділено іншій судейській колегії ніж карні. А в році відкриття Америки (1492) тій колегії, котра вирішувала цивільні справи в Венеції, приділено також всі справи, які приходили до Венеції з її посіlostей в Італії (Терра ферма) та з інших її посіlostей „за морем”, напр. з Крети, з Кипру і т. д. З привілею, який мали згадані острови, що кожного місяця мусіла бути вирішена одна з їх справ, можна вносити, що судейські справи мусіли там довгенько залягати, коли треба було аж особливших привілеїв на те, аби на місяць мусіла бути вирішена одна справа немалого краю. Та сему трудно дивуватися, коли взяти під увагу, що така Венеція мала всего 40

висших цивільних суддів, котрі залагоджували також цивільні справи з її численних і багатих посіlostей, очевидно як висша інстанція. Треба тільки дивуватися, як вони собі взагалі раду давали.

В давніших часах держави мали процентово далеко менше урядників ніж мають тепер. Тому тягарі населення були без порівняння менші. Особливож великий і коштовний буває урядничий апарат модерних республік. І чим більше „поступова“ яка республіка, тим більший її урядничий апарат і тим самим скорше поступає до руїни, як напр. СССР, збудований „на прекрасній ідеї Карла Маркса“...

В салі 40 суддів є відповідні образи: Мойсей нищить золотого телца і Мойсей карає ідолопоклонників, оба кисти Целестія. Як не як а в теперішних судах таки трудно зустріти мистецький образ. Кому се тепер в голові, аби й суд прикрасити? Він має тепер давати прихід — оплатами, стемплями і т. д., через що вимір справедливости в багатьох випадках стає неможливий. Коли дивитися на те, мимохіть приходить думка, що котимося кудись вниз. А як се скінчиться, Бог оден знає. Після всякої правдоподібности вдаримося в голову і то так, що всі зуби вилетять...

Стою я в тій салі 40 суддів і на думку приходить дивний факт, а саме: Якже часто простий народ говорить про справедливість і якже рідко згадує про те його

інтелігенція! Не тільки в нас, але і в цілїм світі. Доходить до того, що поняття справедливости стає радше уживане до глуму й дотепів ніж до поважних розмов. Це оден з яриких знаків сего часу, повного безбожности, неправди і перверзії. Крімї пару приповідок про справедливість і то взятих ще з поганських часів старого Риму я не можу собі пригадати ні одного теоретичного уступу на ту тему в ні однім шкільнім підручнику, ні одної статті в пресі, хоч її читаю вже кількадесять літ. Чи не дивна се поява? Чи се зрештою не ще оден з численних доказів, що інтелігенція в Европі нехристиянська, хоч в ма-сах ще є християнство. А християнство й особливо католицизм має основно ви-роблені погляди на справедливість.

Під справедливістю розуміють католики чесноту морального поведення в відношенню до Бога, до інших людей і до себе. А під справедливістю в вузшїм того слова значінні розуміють католики постійне й витревале наставлення волі, признати і дати кождому його право, то значить кождому те, що йому належиться (*suum cuique*).

Справедливість в католицькім понятті робить людей найбільше подібними до Бога і навпаки — несправедливість робить людей найбільше подібними до олицетворення всякого зла, дїавола. Тут властиве жерело завзятости опору проти несправедливої влади: то жерело моральної натури.

Та що властиво значить чиесь „право“?

І на се питання католицький світогляд дає відповідь найглибшу зі всіх. Той світогляд каже: Все, що під оглядом чести, поважання, власности, свободи і всякого пошанівку належиться духови, сотвореному Богом, щоб він міг сповнити всі свої завдання природні і надприродні, становить його право. Тут все основно узасаднене, так основно, що основніше не можна того узасаднити: бо тут честь, свобода і майно людини звязані з найвищими її завданнями, спертими на волі Божій. Всяке інше поставлення сеї важної, дуже важної справи мусить довести до своєї волі чрезувичайки, все одно, як та чрезувичайка називається і все одно, чи вона буде мати на шапочці пятираменну звізду, вкрадену в Соломона, чи царського вірла з двома дзьобами. Та з другої знов сторони католицький світогляд не знає ніяких прав без обовязків. Отже він каже: Хто живе в якійсь державі, той обовязаний шанувати її закони, — але тільки тоді, коли ті закони не противні законам Божим, обявленим або природним, які в звичайний спосіб Богом нам даним розумом і совістю можемо пізнавати, що се Божі закони. Над сим нехай добре застановляться ті, котрі глупо і фальшиво „вчать“ народ, немовби католицький світогляд ширив безумовний невільничий погляд супроти кождої держави і кождої влади. Се лож. А прав-

да виглядає так, що нема другого такого світогляду, котрий дававби сильнішу підставу до опору проти несправедливої влади, як світогляд католицький. Бо той світогляд спирає опір проти несправедливої влади на волі Божій і на законах Божих, супроти котрих пліснь і піна всяка хочби найбільша сила сильних міра сего.

Через Салю Сорок Суддів переходить якесь мадярське товариство. Одна молода панночка, кілька муштин і провідник, що говорить по мадярськи. Цікавий нарід і цікаве його прибуття в саму середину Європи. Зачинають виринати теорії, що той нарід не прибув в сам центр Європи так собі, але що його спровадили Німці за Оттонів, спровадили очевидно проти Словян, щоби клином розбити їх одностайну масу. І тисячу літ тривав союз Мадярів з Німцями, не рахуючи розмірно дрібних періодів, коли мадярська орда дозволила собі погуляти нпр. здовж прекрасної ріки Рену. Розуміється, се було добре право Німців, шукати собі відповідного союзника і трудно їм з того робити зикиди. Навпаки, треба собі брати приклад з їх вірності союзникам в данім випадку, розуміється, коли союзник заслугує на вірність. Мадяри свого часу доходили в своїх походах досить далеко в глибину Італії, нпр. раз злупили до тла прекрасну Больонію. Перехід їх невеличкого чамбулу через Салю

Сорок Суддів викликав у мені цілий ряд думок у зв'язку з католицьким світоглядом, котрий вчить, що все, що строге в обичаях і моралі своїй, буде вивисшене, а все, що під тим оглядом не стоїть на потрібній висоті, занепаде. Людина живе розмірно коротко, отже та засада справджується на ній розмірно скорше, ніж на племені або народі, бо ті живуть звичайно дуже довго. Та до вічних і вони не належать, хоч так думають ріжні засліплені націоналісти. І племена та народи мають свій хлопячий, молодечий, мужеський і старечий вік. І вони мають свої підйоми і свої упадки, свою вину і свою кару, своє життя і свою смерть. І над ними сповняється вічна справедливість Божа, котру ми в духовім обмеженні нашім не все можемо зрозуміти. Та часом є дуже ясні події в області вини і кари народів.

Чи можна нпр. уявити собі яснішу вину і яснішу кару, як відбувається тепер з нами, Українцями? В часі коли навіть найменші племена Європи, навіть такі, що ніколи не жили своїм державним життям як пр. Лотиші й Естонці, руками й ногами боронили своєї території перед московськими большевиками, котрі, розуміється, і їм обіцяли їх Україну „вплоть до отдаленія”, — в нас наші ситі, добре нагодовані й озброєні люди купами переходили до московських окупантів свого Рідного Краю, а нашим раненим жовнірам,

що боронили Україну перед московським наїздом, води відмовляли на пекучі рани їх, ба й добивали під порогами хат, куди приволіклися вірні діти нашої землі... А все те діялося під впливом московської брехні, „соціялістичної“, що все матимуть „забездурно“, — і земельку і всякі можливі виробы фабричні і податків не треба буде платити ніяких, ще самі, мовляв, будете брати пенсії від справедливої а червоної держави! Ну й Україну вам викроїть, якої самі схочете. А схочете „отделение“, як стій будете мати „отделение“. Тай чого хотіти ще? Так пішла українська маса на зустріч „прекрасній ідеї Карла Маркса“ в московським виданні. Тай пішли до бою проти своєї Рідної Землі всякі Таращанські дивізії. А українська інтелігенція як не підійме в тім самім часі „популярний“ крик і то з найповажніших уст: „Не треба нам мілітаризму! То ретроградство! Нас, каже, в потребі нарід оборонить!“...

Ну й реготався десь товариш Ленін, коли йому донесли про таке становище найповажніших українських авторитетів з інтелігенції!...

Чи була коли в історії якогонебудь народу більше виразна вина?

Тай караж наспіла — виразна, бо виразна. Так бити як наших тепер бють — мабуть не бив ще ніхто ніколи і нікого. Та се биття очевидно справедливе, мов на аптичній вазі відміряне. І як сим биттям не вибють з нас порядний нарід, то

вже ледви чи хто з нас вибе нарід. Тоді вже на завше останемо „сицилістами”, або „націоналістами”, що зрештою в нашім виданні означає точно те саме: хаотиків.

Ми булиб очевидно пропащі як нарід, колиб продукували тільки хаос. Се бувби нехибний знак нашого розкладу під оглядом раси. На щастя ще так зле не є. Найбільше потішаючий факт, що в нас під сучасну пору видно такий замітний і гарний нарібок молодих мистців на полі малярства, графіки, скульптури. І то в таких невідрадних матеріяльних обставинах, коли нема кому оплатити їх творчости. Поява такої плеяди мистців се доказ, що наше плем'я не розкладається.

Або й се, що я хоч ледви на ногах держуся можу захоплюватися італійським мистецтвом давно минулих літ. Коли я відчуваю його красу, коли воно до мене так багато говорить на кождім кроці, то все те зовсім певно свідчить і доказує, що плем'я, з котрого я походжу, має в собі кров рівновартну крові того народу, котрий тут на сих островах творив ті дива краси і думки, від котрих трудно відірвати очі. Якби мій нарід не був близько посвоячений з сим народом, то ні церква св. Марка, ні дивна палата дожів не малиб мені що сказати, ні я про них не мавби що говорити, — а так — я про кожду кімнату її мігби написати брошуру. Се нехибно певний знак чи радше знаки, що й ми здібні до подібної твор-

чости як близькі нам по крові Італійці. А чому ми такої творчости досі не довершили, се вже інше питання, чи радше великий ряд питань.

Та я зовсім не хотівби, щоб українська молодь винесла вражіння з моєї праці про Венецію, що праця доброго купця, ремісника, учителя, редактора, лікаря, адвоката чи рільника се щось „не таке гарне” як праця мистця. Во істину — в кожній з них може бути високе мистецтво, коли є любов до тої праці. І кожний рід праці заслугує на велику пошану, коли він тільки совісно виконаний.

Доброї, совісної праці не вміють пошанувати й оцінити ті, що самі не вміють дати ніякої совісної роботи. Аякже.

Та хвилями коли йду кімнатами і салями палати сеї якась дрож мене переходить, коли порівнюю нас і їх. Вони свою душу впихають в хаос і творять з нього чудові форми життя, а ми якісь старі, зужиті, всіми закинені форми нпр. азбуки, календаря, соціалізму впихаємо в свою душу і свій мозок тай паплюжимо себе за ті річи... Від того способу „життя” мусимо очевидно відвернутися, або — життя відвернеться від нас...

*

*

*

Серед таких думок вийшов я з Салі Сорок Суддів і поволікся далі. Не пам'ятаю, чи були ще які коридори або кімнати, чи не були. В моїх записках не знаходжу ні стрічки. Досить, що нараз опинився я в найбільшій і в найдивнішій зі всіх кімнат і саль палати дожив, в третій троновій салі дожив, — в Салі Великої Ради.

Тут запримітив я передовсім надзвичайно дивну появу — в собі самім: моя велика втома в очах, в ногах і в цілім тілі так зчезла, якби її не було. Я весь оживився як по виході з ранньої купелі. Очи сильно розширилися, зовні хлинула в них нова маса небувалих і досі невідчуваних вражінь, а їм на зустріч немов вибухали з голови нові помічення і нові думки.

НАЙБІЛЬША САЛЯ У ПАЛАТІ ДОЖІВ

Слово до старих людей з приводу думок перед образами старого Тінторетта.

Коли я увійшов до салі Великої Ради, найбільшої салі у палаті дожів, на думку мов ястріб злетіла мені наша привітка: „Вміли Ви госпосю варити, та не вміли давати”.

Бо тільки уявіть собі мою ситуацію! Тепер, коли я вже ніг не чув від обходження сеї палати зовні та нутрі, коли в очах і в мозку мерехтіло від усіх див, які я тут бачив і сяк-так передумав, тепер коли я до краю втомлений, — маю оглядати якраз найдивнішу салю найбільшої й найважнішої установи Венеції! І до того яку салю!...

Та саля має 54 м. довжини, 25 м. ширини й 11 м. 40 цм. висоти! Отже се величезна саля. Подібна хіба велика балева саля в цісарськім „бургу” у Відні. Але отся, в Венеції, ріжниться від тої великої салі у Відні тим, що віденська має колумни на середині, котрі її перегороджують і в той спосіб немов зменшують вражіння з її величини. А тут ні одної колумни нема, ні на середині, ні з боку. До того все тут покрите мальовилами, але то

дослівно все — і величезна стеля і великанські стіни тої салі. А кожде мальовило має в собі якийсь зміст і якусь перспективу, отже все те немов побільшує салю, побільшує так, що стаєш у ній з д и в о в а н и й. І аж тут не знати, від чого зачинати оглядини. Від всіх красок дуги, від золота й янтарного блиску, від неймовірної кількості їх комбінацій і рефлексій, відтінків і десенів просто — мутиться в голові. І маю тут вражіння, що якесь дивне тепло налягає на голову і крізь череп вливається в нутро і обіймає м о з о к і ogrіває його і він стає дуже чуткий та як віск м'який і спосібний прийняти в кожду свою комірку ту безліч форм і красок у правдивім і намальованім просторі...

Ба, алеж бо за тими красками і формами відчуваю зміст того, що вони представляють, зміст, котрий творився століттями й коштував Венецію багато крові, здоровля, життя і гроша, а її провідників багато, дуже багато праці! Ще не бачу того змісту, бо я ще йому не придивився, тільки відчуваю його в перспективі століть і в глибинах труду. Відчуваю... глибоко відчуваю...

Коли починаю відчувати? А по тім всім, що я досі відчув, бачив і передумав в сій величавій палаті дожив та зовні її, відколи сьогодні дивлюся на неї. Наперед бачив я її зовні, подвійний ряд її білих аркад і червоний мур мармуровий над

аркадами і сонцем залите велике подві-
ря, каменем мощене, з двома колодязя-
ми з металю, й галерії довкруги того по-
двіря і Сходи Велитнів і Сходи Золоті і
Квадратовий Передпокій Сіньорії і Салю
Чотирох Дверей і почекальню для пос-
лів чужих держав і Колегію або Салю По-
слів і Салю Сенату, де засідала перша в
Європі рада зложена виключно зі світ-
ських людей, і Антікієзетту і Кієзетту і
Салю Десятьох — Салю Жаху і Салю Бу-
солі, звану також Салею Кручених Две-
рей або Оріховим Передпокоем Трох Ін-
квізиторів і Салю трох Начальників і
збройню Ради Десятьох, в ній Салю Гат-
тамалятти або Салю Коня і Салю Моро-
зінія і Салю Стрільниць — і кімнати дожі:
Станцу Шкарлатну і Салю Щита або Са-
лю Мап і Салю Приватних Авдієнцій або
Салю Гріманія і Салю Еріцца і Станцу
Штукатерій і Салю 12 філософів і ле-
гендами озорений образ Христофора над
таємними сходами дожі і Салю 40 Суд-
дів... Оптичний, релігійний, історичний,
політичний, обичаєвий зміст з масою по-
рівнень і відношень переповнив мою го-
лову вщерть. Переповнив до тої міри, що
мені здавалося, що з голови лився в ці-
лий мій організм і збирався аж в ногах,
котрі неймовірно тяжіли, пашіли і болі-
ли. А тут — маєш ще до того всего най-
більше вражінь і думок, сильних як вино,
що століттями стояло в посудині!... Маєш
перед собою найбільшу салю у палаті до-

жів, найбільше диво Венеції! Вміли ви, госпосю, варити...

В найбільший салі найбільший олійний образ, який колинебудь бачили люди, стоїть і дивиться на мене! Так, не я на нього, тільки він на мене... Може думаете, що я „оригінальничаю”? Ні, я хочу тим способом висказати дивне вражіння, яке я мав стоячи перед тим образом, з котрого на просторі 180 квадратних метрів дивиться на мене около 500 (пятьсот) осіб! І все те малював Тінторетто в 72 році життя! Ще раз: словами: в сімдесять і другим році життя. В 72 році життя, коли у нас велика більшість людей уважає себе вже зробками, до нічого не придатними, і так виразно говорять! Ну і вмовляють в себе, що так дійсно є — і по довším часі такої туманковатої „хвилософії” життя воно й до того доходить: бо хто чого хоче, той нарешті осягне те, чого хоче, при сякій-такій витревалости. А покажіть-же в нас більше витревало пропаговану думку як те, що людина вже по 60-ці „до нічого”. Лиш бери шляфрок, патинки, довгу файку з цибухом і нарікай на ревматизм, хоч маємо своє прекрасне слово костолом. А тут Італієць в 72 році життя береться особисто малювати на таких стромах найбільший образ людства — і довершує свого діла! Тай ще якого діла! Його вже не цікавлять тепер ні теми державної могутности, ні людської мудрости взагалі, ні взагалі ні-

чого, що дотичить земних турбот: він своїм могутнім досвідом і виробленим умом старається бодай в уяві збагнути вигляд внутрішнього неба, раю, себто збагнути ціль всего людського роду і всіх змагань його, всего того, що властиво достойне змагання, бо „все інше дасться вам”.

В голові мені закрутилося. Дивлюся я на ту масу осіб, що представляють щось в роді муравлиська в повнім русі, щось в роді морських филь розколисаних вітром, щось в роді хмар, що сунуть клубами по темніючим небі, щось в роді віча, розфильованого віча.

Так, вже добре знаю, чому я написав, що той образ дивиться на мене. а не я на нього: бо пригадалася мені молодість моя і мій перший публичний виступ перед народом моїм, на великім селянськім вічу, в Возилові над Дністром, де було багато людей також з сусідних сел, бо час був дуже неспокійний — йшли великі страйки по Галичині і я вже як гімназист агітував за ними. Помилка діточих літ, що дуже глибоко вбилася мені в тямку. Там до величезної товпи народу виголосив я мою першу промову. Я вдома старанно виробив собі її на письмі й докладно вивчився її на память і виголошував її з таким огнем, як тільки може виголошувати дитина, котра вся горить запалом і вірить, безумовно вірить в те, що говорить. А прецінь коли в мене вліпили свої очі

тисячі селян, яких я в такій великій масі ще ніколи не бачив, мав я вражіння, немовби вони випивали мої очі своїми очима, немовби тільки вони на мене дивилися, а не я на них. І я так змішався, що пропустив якийсь — після моєї тодішньої думки — дуже важне місце промови. І чув я, як кров підступила мені до обличчя і до очей і бачив я червень в очах моїх, але крайнім напруженням пов'язав я прірву в промові й одушевив великанське віче, бо сам був одушевлений.

Давно-давно не приходила мені на тямку та подія з мого життя. Аж тепер прийшла, тут перед небувало великим образом Тінторетта, 72-літнього старця. Так, його величає і дуже живе мурависько дивилося на мене мов живе, мов живе. Дивилося і викликало в мені надзвичайно дивні вражіння, почування і думки.

Передовсім пригадалося мені та подібність переживання на возилівським вічу, де мене, невправлену ще у вічуванню дитину, перемагали очима маси, а не я їх. Перемагали аж до змішання думок моїх і добре вивченої промови. Зовсім подібно як тут, перед неймовірно дивним образом Тінторетта, що мішає своєю величезністю, своєю масовістю осіб, страшенним рухом, позиціями, комбінаціями і т. д. і т. д. А зараз за тою подібністю вражіння суне контраст, суне противенство, дійсно суне: як темна хмара. Там у Вози-

лові над Дністром було небо таке синє-синє і сонцем залите, а тут в найбільшій салі палати дожив найбільший олійний образ людства так потемнів-потемнів. Весь блиск і все світло його випили з нього століття. Ах якийже він мусів бути величавий, коли щойно вийшов був зпід руки великого майстра і блистів всіми красками своїми, красками, які укладати вмів такий мистець як Тінторетто! Якже той образ мусів тоді виглядати, коли він ще тепер робить таке великанське вражіння. І жаль мені стало його, жаль того діла великого, котре так помітно стирає невмолимий палець часу...

І тут зачали чергуватися і кипіти подібності і противенства в думках моїх — таким рухливим і скорим хороводом, таким муравлиськом, як те, що представлене на величезній картині Тінторетта. І перейшли, перевібували переді мною різні праці мої, болі і покуси, кривди і переслідування, хвороби і обмови, закиди й пониження, зневаги, убожество, кари і погорди, — все як вичисляє великий мислитель Церкви, все те, що стирає молодість з людини, зовсім як час, що стер краски з величного й живого образу Тінторетта, майстра над майстрами. А прецінь дивним дивом я не відчув старости... Навпаки, якась дивна пружимість думки опанувала мене, подібна до тієї, котру я відчув молодим хлопцем на вічу в Возилові, коли шукав загубленої нитки у

промові. Тільки тепер на далеко більшім просторі і з більшим розмахом шукала думка моя розвязки таємниці твору Тінторетта в 72 році життя його, в часі коли загал людей, особливо ж наших людей, що походять з масної землі України, вже почуваються дряхлі й до нічого нездатні.

Чи се ділала в нім якась незалежна від нього причина, чи воля його, свободна воля людини? Чи твір сей дала йому можливість створити в 72 році життя надзвичайна сила, яку він одержав в незаслуженім дарі, чи тверда воля його, яку він виробив собі? Чи одно і друге? Що переважало? Що важніше?

Шукаю відповідей на ті питання, відповідей, з котрими вяжеться маса дуже важних особистих, суспільних і національних питань. Думка зачала запускатися в далекі обрії своєї області, в космічні простори і часи, мрякою тисячеліть покриті.

Так, в образі Тінторетта стає перед нами якась космічна сила, щось посвоєчене з Тим, хто сотворив всесвіт і все, що в нім, всіх людей і всі народи.

І пригадалася Книга Битія і памятни слова у ній:

„І рече Бог: Повстаньте світила на тверді небесній розлучати день і ніч і будьте знаменами на ознаку впливочасу... І був вечір і був ранок, день четвертий”.

„І рече Бог: Заграйте води душами живими і полинь птаство попід твердю небесною. І сотворив Бог чудища великі і всяку душу живу

повзушу, що заграла ними вода по родови їх і всяке птаство пернате. І бачив Бог, що добре. І благословив їх і сказав: Плодітеся і множіться і сповняйте воду в морях і птаство нехай множиться на землі. І був вечір і був ранок, день пятий....”.

„І сотворив Бог чоловіка на образ свій, на образ Божий сотворив його, як чоловіка й жінку сотворив їх... І всякому звірови земьному і всякому птаству небесному і всьому повзущому по землі, всякій душі живій призначив в'яку траву й зело на харч. І сталося так. І бачив Бог, що, все, що сотворив, було вельми добре. І був вечір і був ранок, день шестий”.

„Так докінчено небеса й землю з усім воїнством їх”.

Дійсно, воїнством, бо на боротьбу призначене все, на звичайну боротьбу, або на високу й дуже високу. Якаж великанська скаля боротьби! Від боротьби за існування почавши, на боротьбі зі злом скінчивши. А щоби боротися зі злом, треба знати, що зле і відрізняти його від добра. Нпр. крокодиль або рись не знають того. А чоловік знає, відчуває се, — поки сам не затре в собі почуття добра і зла, поки не заглушить в собі совісти своєї. Тоді дуже часто зло називає добром і навпаки... І бачить могутність у зізвірінні своїм. І пише книжки про се й убиває і мучить подібних собі, не шануючи в них образу і подобу Бога.

Зло! Воно криється в нутрі людини, в умі і серці її, в нахилі до лінивства її. Хто увільниться від зла, той стає здібний творити дуже великі діла, бо на образ і подобу Божу сотворена людина. Коли ди-

витися на великанську працю Тінторетта, мимохить приходить на думку, що се незбитий доказ існування Бога і сотворення чоловіка на образ і подобу Божу.

А може все людині призначене Богом і призначена також сила її? Сила одиниць і народів? Атже від давчих давен є й такі, що толкують так слова Книги Битія: „Повстаньте світила на тверді небесній і будьте знаменами на означу впливочасу”.

Всуе шаташася, кажуть вони.

Все призначене і всім кермують — світила небесні та переміни їх.

Атже бачите, кажуть, що звізди, уставлені Богом, кермують порами року, кермують по вічним законам цілим небом, — отже чому вони не малиб кермувати долею маленьких людей? І тому вже погани бачили в звіздах богів своїх і тому планети по сей день мають імена поганських богів: Уранос, Сатурн Юпітер, Марс, Венера, Меркур... Всесвіт становить єдність, в ній кожда частинка залежна від другої, кожда подія має вплив на інші події.

Відважся кинути оком і думкою в безмежні тайни зодіяку!

Та при тім не думай, що є тільки причинова звязь, бо звязей є багато, тільки наш обмежений ум не охоплює їх. І не думай, що новочасна наука створила в тій області щось зовсім незнане людям давно померклих культур, бо так не є.

Ось приміром подивися на звязь, яку має північний бігун з іменем звізди-планети Уранос. Се та сама, що в старих Арійців Гіндостану назва бога Варуна, що в північних Германців бог Велюндар, що у Словян Велес. Букви „вр” або „вл” се корінь слова „вертати”. Се прецінь не може бути припадок, щоб від Гіндостану аж по Ісляндію повстало те саме імя на означення того самого бога, що має представляти силу, яка вертить земною кулею. Се походить з одного кореня й одного жерела, в яким людська думка стояла вже так високо, що знала про оборот землі довкруги своєї осі. І тому бог Велес — Варуна — Велюндар — Уранос се бог півночі країн, се арктичний бог, опікун насінної землі білих племен і народів, котрі прийшли з околиць, де кінчиться вісь землі, довкруги котрої вертиться планета наша.

Так, крутиться в голові на вид образу Тінторетта з його неймовірною силою віри і силою творчости. І виринають з пам'яті давно призабуті тайни золіяку, знані людству давно-давно перед нами і нашою культурою.

Сучасні учені доходять щойно тепер трудними рахунками до того, що знали люди давно упавших культур. Доходять до того, що м і с ц е, на котрім стоїть сонце в день весняного зрівняння на землі, пересувається так по́малу, що та „весняна точка” перемандрує небесний

круг коли мине 25.920 літ, ні менше, ні більше. І на кождих 2.100 літ є вона в обсягу одного зі знаків зодіаку і тоді активуються сили тих земель, що положе-ні під тим знаком зодіаку, зовсім таксамо як активуються весною розродчі сили землі, коли сонце ввійде у „весняну точку“ над нею.

Літ тому 14.000 перед рождеством Спасителя стояла „весняна точка“ ще над країнами Сходу, а від 13-того до 5-того тисячеліття перед Христом вже над країнами Заходу. А потому „весняна точка“ перейшла над краї середини ідучи від „чорного полудня“. І тому старезна хро-ніка „А к а ш а“ пише наперед про стару державу жовтих племен, потому про па-нування червоних, потому чорних, вкінці як останна з пануючих рас сягнула по берло влади над світом раса білих людей.

А дивні привиди старої хроніки Ака-ша, на котрі зразу дивилися як на фан-тазії, зачинають справджуватися на осно-ві нових дослідів. І так уже знаємо на-певно, що сьогодні здичілі африканські племена Ашанті, Бенін, Басуто, Кафри, Герери, Абісинці се вже тільки звироднілі останки великих народів, котрі мали ве-ликі й могутні держави давно перед Єгип-том і мали вплив на Єгипет. Се видно по найстарших богах Єгипту, котрі занесено в долину Ніля ще тоді коли там не було ні фараонів, ні держави їх. Ті прастарі бо-ги, занесені туди з глибини Африки се

представники страшної релігії, котра вийшла з дивної сумішки, яку дає чар проливаної крові і людських жертв і оп'яніння й оргії танців, словом усього того, всіх тих появ, що як поліпи в морі так вони в чорній тропікальній землі африканській бушують від віків: найтемніші гони і нахили людської сили. Розвиток тих африканських чорних держав з їх страшними богами стояв під знаком бика і тревав так довго, як довго „весняна точка“ стояла над країнами їх.

А потому „весняна точка“ помалу сунула під знак барана. Се треба знати, що би зрозуміти, чому в старім Єгипті по богах з рогами биків настають боги з рогами баранів. Що більше, ті самі боги, як Озіріс або Ізіс, котрі зразу мають виразні роги бика і корови, дістають опісля роги барана. Є й дуже поучаючі перехідні форми: нпр. у стариннім місті Абидос, у другій салі колюмн святині смерти Сетоса I. є реліф на стіні з великим рогом барана і меншим рогом бика. Той знак робили в часі переходу „весняної гачки“ з країн під знаком бика над країни під знаком барана. Очевидно робили той знак учені люди тих часів, жреці Єгипту, що розумілися на значінні того переходу.

Між країнами, що стоять під знаком бика і країнами, що стоять під знаком барана, лежать Єгипет і Халдея. Отже там розцвили ті дивні культури якраз між 5-им і 2-им тисячеліттям перед нашою

ерою, високі культури, від котрих дійшли до нас перші виразні відомости, які має історія людства.

А потому, в міру як посувалася „весняна точка” на небі, оживали країни близько Середземного Моря і на арену світа виступали Ассирійці, Меди і Перси, Фенікійці з їх великими кольоніями в Таршіші й Картагіні та після всякої правдоподібности також в далекій Бразилії, вкінці як останна в тім крузі виступила сила Риму, котрого побідні легіони загортали світ довкруги.

Майже перед самим різдвом Господним „весняна точка” на небі перейшла під знак риб. Рим паде і філі хаосу покривають культурні країни, а потому виринають помалу морські держави: Еспанія і Португалія, Венеція і Нідерлянди, нарешті Англія, Велика Британія, спадкоємниця Риму, тільки на більшу міру.

Коли вдуматися в великанську силу такого мистця як Тінторетто мимохіть приходить на думку правильність творчости цілих культур, котра зовсім подібна до правильности пір року в природі і — зовсім таксамо незбагнута.

На обидвох півкулях землі, котрі довгі, дуже довгі тисячеліття взагалі себе не знали, розвиваються племена і народи подібно і в подібних місцях і мають подібні нахили, коли походять з аналогічних місць. З центрів, де колись були або й тепер ще є великі озера, вну-

трішні моря, як Каспій, Арал і вже пісками засипані басейни колишніх збірників вод в центральній Азії, виливалися мов візбрані води завойовницькі племена Кельтів, Італо-Греків, Герман, Словян і потому безліч орд монгольських. Перші йшли зразу на північ, котра тоді була значно тепліша ніж сьогодні, й аж потому в міру остуджування півночі зверталися на полудне. Зовсім подібно як було в Америці: і там з околиць Пятьох Великих Озер надійшли пізніші завойовники і творці великих культур Мехіка й півострову Гондурас, де здичіле тепер племя Мая оставило по собі міста в лісних джунглях, міста з улицями, що мають брук мощений кольоровою порцеляною. А тим державам осередка відповідають у старім світі дивні як сни культури старого Єгипту і Халдеї, чудові як мрії міста Фенікійців, гарні як мережки святині Греків і дві найдивніші державности людства: старих Римлян і Китайців. Все те держави осередка — і там і тут. Якась ще недосліджена правильність в дивних квітах культури, зовсім подібна до тої, котра визначає весну і літо, осінь і зиму. Або до тої правильности в життю одиниці-людини, котра має діточий вік і молодість, дозрілий вік і старість.

І тут, у сій найдивнішій зі всіх саль Європи, тут на сім образі майстра Тінторетта маємо прорив у споконвічнім законі правильности: маємо твір людини,

створений в її глибокій старости, твір такої буйности, яку виказує тільки молодість, і такої сили, яку виказує тільки вік зрілості, і такого розуму, який виказує тільки великий досвід старости.

Що се? Де розв'язка сеї таємниці?

Феномен? Але що значить феномен? Де його дивне коріння? Відки воно береться? Як воно кільчиться? Як росте?

На всі ті питання дає виразну відповідь образ Тінторетта. Він не скриває нічого, але ясно каже: Коріння сили моєї на старости літ моїх в моїй вірі і в думці про Бога. Се невмируще жерело моєї сили всего, що було, є і буде на землі й у всесвіті. Се коріння сили кільчиться в той спосіб, що чоловік перенятий вірою в Бога не перешкоджує діланню ласки Його, але свідомо співділає з нею. Дає свою частинку до будови сили своєї. Колиж дає її постійно, тоді та сила росте постійно і переломлює навіть закон природи, дуже сильний закон. Моя думка на старости літ моїх звернена не на земні річі, які оглядати можуть звичайні очі людини і яких дотикати можуть руки її. Бо впливають хорі очі і гниють руки і мозок зогниє. А я звернувся до річей, які може бачити тільки віра, котрій зовсім не шкодить гниття тіла і очей його: я звернувся до річей поза змисловим світом. І тому міг я дати такий великий твір на старости літ моїх. Він може мати і має великі хиби, як має їх кожний людський твір,

але він на завше остане доказом сили звязку людини з Богом. На завше: як довго житиме людський рід, як довго не затратить культури своєї. Се подібний доказ звязку людини з Богом як всі культури всіх племен і народів, котрі розсипаються в пил, як тільки збутвіє їх звязок з Творцем всесвіта, котрий бажає чистоти і думки зверненої до себе.

Коли дивитися на образ Тінторетта, мимохіть тиснуться до голови цілющі як бальзам науки великого мислителя Церкви, котрий учить:

Сину, доручи Богу всі справи свої, Він розв'яже їх добре і своєчасно!

Коли при всіх подіях не будеш спинятися лише на зовнішнім вигляді річей і не будеш довірятися лише тілесним очам у всьому, що будеш бачити та чути, але як Мойсей що року входитимеш у Свята Святих на пораду з Господом, то часто почуєш відповідь Божу й одержиш науку про багато річей нинішних і прийдешніх.

По жорстокости твоїй і непокаяному серцю збираєш собі гнів на день гніву і відкриття праведного суду Бога, котрий віддасть кождому по ділам його...

Нації як такі не можуть в цілості одержати ні надгороди ні кари на другім світі: тому кожду з них зустрічає надгорода або кара вже на сім світі по ділам її. І тому каже великий поет німецький:

„Die Weltgeschichte ist das Weltgericht...”*)

А якіж можуть бути діла нації, що важать на істнуванні і долі її? Вони зале-

*) (Для них) світова історія се світовий (прилюдний) суд (над ними).

жать від свідомости, доброго наміру і вложеної праці та жертвенности. Чим більше свідома верства й одиниця нації, тим більше значить її свідомість і добрий намір, її праця і жертвенність—і навпаки. Долишнім верствам рахується передовсім їх праця. Тому вони все трівкіші від горішних верств,—їх свідомість тупіша й менше заострена, тому й менше ломиться їх добрий намір, їх мораль. Але розвал горішних верств нації рівнозначний з розвалом її проводу. Тоді о-стають лише фундаменти її. А в фундаментах ніхто не мешкає. Тай вони розкладаються, коли за довго стоять не на-криті й до будови не ужиті. Тоді починає і їх розкладати гриб і зїдати численний ряд бактерій, між котрими є і такі, що розсаджують навіть каміння.

Хвилями маю вражіння, що моя на-ція чи радше племя мое доходить до стадії, в котрій можна запримітити та-кий розклад...

Безцільні убийства і розшматовуван-ня внутрі...

Недостача свідомої праці вгорі.

Якже помиляються в нас ті, котрі вічно нарікають на болюче й убийче марнування нашої молодіжи! Вони не до-бачають стократно більше болюче і біль-ше убийче марнування наших старих, досвідчених людей. Коли град побе цвіт у садах, то се безперечно страта і шкода. Але ще далеко більша страта і шкода,

коли марно пропадуть овочі, зовсім дозрілі і навіть зібрані та звезені до шпихлірів. Далеко більша страта і шкода тому, що випродукування зрілих овочів і звезення їх до шпихлірів коштує далеко більше праці ніж випродукування цвіту на деревах. І ще тому, що коли пропаде цвіт на деревах, то можна заздалегідь подбати про відповідне заосмотрення дому в те, чого можна було сподіватися по тім цвіті, подбати в відповідній порі.

Та всяке порівняння хроне.

Сю правду виразно можна бачити якраз на сім прикладі.

Бо ніщо не заступить нації марнування її старих людей, котрі зібрали великий досвід з життя і відходять з тим досвідом, нікому його не лишивши. А щож доперва говорити про націю, нарід чи племя, в котрім таке діється відколи воно себе памятає. Постійно, з правильністю весняних бур і зимових снігів Українці, що дожили глибокої старости, відходять з сего світа, не оставивши буквально ніякої науки молодшому поколінню, що йде за їх поколінням.

Перший і останний зі світських діячів України, котрий оставив якусь науку дітям своїм і казав її записати, був ще наш князь Володимир Мономах. А перший і досі останний з наших духовних діячів, котрий оставив нам в листах деякий життєвий досвід з того, що бачив і пережив між Українцями, був ще наш

Владика, Іпатій Потій. А поза ними — хоч яйце коти, не розібеться і не спиниться: так рівно — рівнесенько на степах українського духа! Ніде ні стриму, ні знаку, ні забору в нічім і перед нічим. Ні для ока, ні для думки нашої молоді...

Чиж дивота, що молодь нашого народу починає в кождім поколінні зокрема рахувати історію — від себе? Чи дивота, що наш організм так покрайний і покервавлений як вуж на роздоріжжі? Супроти таких фактів треба дивуватися не тому, що той нещасний організм не здобув своєї держави, але треба дивуватися тому, що він ще взагалі існує навіть порізаний, що не розсипався ще під стопами тих народів, у котрих старі, досвідчені люди лишають молодим поколінням досвід життя свого на науку, щоб вони не зачинали дорібку від себе.

Найбільша сая у палаті дожив робиться темна-темна. А може то в очах мені темніє від втоми і від моїх думок про неймовірно тупе племя моє, котре в зарозумілості своїй уважає себе ще дуже спосібним.

Виходжу на балькон найбільшої сали у палаті дожив. З нього видно синє-синє небо і чудові, залиті сонцем лягуни Венеції. Воздух такий милий, здоровий. Сам балькон доволі вузький. І тим далше відси рветься погляд очей, рветься на синє небо, рветься на лягуни Венеції,

рветься на вуличне життя її. Віддихаю
свобідно.

Та темний величезний образ Тінторетта таки тягне назад до великої салі, тягне мов поворозом. Тягне його зміст і його напрям і взагалі його дивна поява. Та ще більше тягнуть думки, котрі родяться перед ним, перед тим твором старця, якому рівного не створив ніякий маляр в силі віку свого.

Так, то очевидно вина старих досвідчених людей, коли наші діти йдуть тепер з револьверами в руках здобувати те, чого в такий спосіб і під таку пору ще ніхто й ніколи не здобув. Ідуть і гинуть, гинуть надармо, серед мук, гинуть в часі коли нам так дуже треба енергійного й ідейного елементу. Та чи гинулиб вони так на дармо, чи ділалиб на них нерозумні заклики до нерозважних учинків, якби старші наші діячі покоління за поколінням оставляли були досвід з життя свого? Станьте над ставом і киньте в нього одною рукою великий камінь, а другою киньте жменю пороху. Котрий рух з вашої руки буде мати більший вплив на поверхню і навіть на глибину ставу? Легко відповісти.

Так більший вплив малиб науки досвідчених життям старих людей на молодь нашу і на весь нарід наш, — якби ті науки були. Та їх нема. А є лиш порох, їдкий порох, яким засипають очі нашої

молоді. І тому той порох так ділає, що він мав і має монополію.

І тому в кут між старе непотрібне тарариджа відкинена мудрість старих в народі нашім. Відкинена не від тепер. Відкинена, бо вона сама себе відкинула. Ба, вона сама себе взагалі не проявляла. Сама себе стерла з обличчя нашої землі.

Не відтепер, не відтепер!

І тому з залізною послідовністю пропадала в нас сила наша, пропадало те, що в кожній епосі було нам найпотрібніше. В часах коли княжий рід представляв державну мудрість і державу всеціло, ми поборювали його і вимордували його до ноги.

В часах коли державний розум представляли пани і магнати, ми своїм поведенням „викурили” їх зпоміж себе і до недавна всі ми були дуже задоволені з того „демократичного діла”, а багато наших туманів і досі радіє з того, що дурні, дурненькі. І кричать, що власне добре так.

Словом, старшина за старшиною зникала між нами століттями, аж поки на арену нашу не вийшла пайдократія з ножом і револьвером в руці і з власним „теоретиком”, котрий захвалює „роскіш ножа і крови”. Степовий прибула на культурній Землі Галицькій, духовий і фізичний бастард бродників і Чорних Клобуків, взяв в полон молодь нашу, полон далеко гірший ніж був полон Тугай-

бея, Куремси і Буняка Шолудивого. З лінивства наші батьки самі дали йому в руки повороз, котрим він зв'язав молодь нашу і вів її десятки літ. А вони ще тішилися, що не потребують нею займатися, бо є хтось, що мовляв „веде її“.

Ну й довів.

Довів до того, що в крові зірваний цвіт наш і наші перли розтоптують свині.

Самоубийство названо героїзмом, безцільний морд боротьбою.

Коли нація в такому стані, то не допоможе їй ніяка „весняна точка“, хочби весь її край стояв під її знаком і сто тисяч літ. Бо „весняна точка“ не вилічить від помішання понять, коли хто не хоче лічитися.

В провідних органах преси такого народу очевидно мусять з'являтися радісні вигуки дегенератів про те, що нам не треба взагалі ніякої голови, бо мовляв ми всі голови тай тільки. І кождий такий „демократ“ чекає, аби хтось десь про щось переговорював з ним як „представником 40-мільйонного народу“. Картина рівно смішна як сумна. І такий тип волисть стати чужим шпіоном, що вистоює в передпокою першого ліпшого підрядного комісара в підряднім місті, ніж признати свою постійну голову.

Так ділають два гріхи головні з їх наслідками: гордість і лінивість думки.

Спосіб думання цілої суспільності в напрямі здоровім, розумнім, позитивнім

бувби напевно змінений, якби старі досвідчені люди оставляли по собі списаний досвід свого власного життя, те, що вони найлучше знають і памятають. Або бодай якби оставляли по собі старанно зібрану переписку хоч з деякими поясненнями і характеристиками осіб, з котрими листувалися.

Так робили і роблять досвідчені люди обидвох полів в кожної нації, котра варт мати порядну державу і взагалі здорове життя. З історії римського народу знаємо, що там були дуже численні писані мемуари (спомини), збірки листів і промов. Вже перші державні мужі Риму на більшу міру мали те розуміння, що треба своїм наслідникам оставити списану практику зі свого життя, бо інакше робитимуть все ті самі блуди і все будуть від себе ту практику зачинати, що коштуватиме надармо масу непотрібних помилок і крови. Ті думаючі провідні люди знали і розуміли, що історія се учителька життя, але аби була якась історія, треба створити підставу для неї. Вони знали, що афоризм про те, немовби історія нікого нічого не вчила, видумали тумани, очевидно неспосібні навчитися нічого крім дурниць. І тому ті розумні римські державні мужі писали спомини, в котрих збирали на папері досвід зі свого життя. До визначних римських мемуаристів належали нпр. конзуль Маркус С к а в р у с, конзуль Публій Р у ф у с,

конзуль Квінтус Катуюс і навіть такий дуже перетяжений працею керманіч і реформатор вже тоді великої римської держави, яким був її диктатор Сулла. Що більше! Навіть поважні римські жінки розумілися на тім, що без відповідного літературного матеріалу, взятого з життя, неможливо добре виховати дітей на порядних публичних діячів, бо без того нема на чім їх виховувати. І так відома з розумної любови до своїх дітей Корнелія, мати славних римських діячів Гракхів, оставила збірку своїх листів, замітних передовсім взірцевою чистою мовою і високою ідейністю. Се перше оповіщене в Римі листування взагалі і перша літературна продукція римської жінки.

Промови римських адвокатів також не пропадають марно. Їх адвокати списували. І цікава річ: чим більше був неспокійний час, тим більше римські адвокати списували свої промови, які мали щонебудь спільне з публичними справами. І взагалі промови, не тільки адвокатів, але всіх, що прилюдно виступали, уважала та політично здібна нація публичною цінністю й не давала їм загиригтися, хоч в тих часах не було ні друкарень, ні машин до писання.

Значить тоді було далеко трудніше зберегти духовий твір перед затратою ніж тепер. В цілій Італії за римської влади ніколи не було більше свободних лю-

дей як 5 до 6 мільйонів, значить приблизно тільки, кілько є тепер Українців під Польщею. А порівняйте на тім полі продукцію їх і нашу! І возьміть при тім під увагу всі труднощі, які в тім мали старі Римляни, а яких не маємо ми в сих часах. Тоді у всій величі стане перед нами наше неймовірне недбальство.

Промови в публичних справах обробляли старі Римляни так старанно, що ті промови мають часто тревале місце в їх письменстві. Нпр. знамениті політичні промови Гаюса Леліюса та Сціпіона Еміліянуса се взірці латини й високої любови батьківщини. Або такі бухаючі життям промови Гаюса Тіціюса, повні драстичних картин свого місця і часу! З його промов багато користали тодішні автори веселих театральних штук. До найлучших належать також промови Гаюса Гракха.

Будуть колись користати автори веселих штук і з промов деяких наших політиків але тоді, коли схочуть представити взірці неуктства й туманковатости, лінивства думки, несовісности, непоінформованости і т. п.

А де списані промови наших адвокатів? І то в таких часах, коли нація просто віддиху в собі не чує від політичних процесів! Покажіть за весь час хоч оден політичний процес якслід оброблений друком зі всіма промовами наших адвокатів! Тут нема просто ніякого оправдан-

ня, бо самотно можливе булоб хіба: Хто видавби таку річ? Та по перше не знати, чи не знайшлисяб такі, що видалиб. По друге, перша і головна річ — порядно списати матеріял, він своє зробивби навіть в рукописнім виді, зложений нпр. в Бібліотеці Наукового Товариства імени Шевченка. Ба, коли досі не зроблено в тій справі нічого.

Так виглядає еліта української 40-мільйонної нації в її найсвідомішій частині, в П'ємонті „всієї України”...

Коли так даліше піде, то не тільки не буде на чім виховувати ні політиків, ні адвокатів, але діждемося напевно „справних” оборонців, що бідний підсудний за кожним разом діставатиме перед кожним судом від 5 до 10 літ криміналу більше ніж діставби, якби його оборонець не оперував до смерті нудними і як віхоть зужитими фразами та до крайности не дратував навіть найбільше мирно настроєних суддів кожної держави і кожного народу. Бо судити серед напруженої атмосфери се праця не менше тяжка як товчи каміння на соняшній спеці й самотна відрада в часі такої роботи се почути добру, свіжу промову. Колиж замість неї чується молочення пустої соломи, затроєної вже гниллю і стухлістю, і то все на той сам лад, тоді трудно дивуватися, що се — також має свій вплив на суддів, бо й вони люди.

Гей, гей, — у старім Римі навіть жін-

ки розуміли, що аби відповідно виховувати молодь, треба мати відповідний матеріал. А є такі „народи”, котрих еліта ніяким чином не годна зрозуміти такої простої річи. І ще дивується та обурюється, коли є так як є. Може наше жіноцтво возьме в свої делікатні руки та кож сю справу від „панів природи” і допровадить її до якогось порядного висліду, бо як не зробить того, то буде зле і щораз гірше.

А в Венеції, тут у сій великанській салі, де були сидячі місця для 1.500 людей (та сая може помістити ще кілька сот людей більше), виховувано їх для державного діла ріжними способами, виховувано аж до глибокої старости, між іншими тим величезним образом 72-літнього старця Тінторетта. Плян тої салі виготовлено в році 1340, то значить якраз тоді коли ми вимордовували вже до ноги свій княжий рід, котрий тоді репрезентував найбільший політичний і військовий досвід...

Переходжу ще раз і ще раз великанську салю палати дожів, де вже нема ні девять подвійних рядів могутних лавок, ні тих, що уставлені були здовж попід стіни і разом з попередними творили десять коридорів, нема і трибун для промовців. Остала тільки естрада Сіньорії, правительства Венеції, проста і скромна, з сімома сидженнями, в середині престол для дожів, що мало ріжниться від

інших сиджень. І над нею дивний образ Тінторетта: в самім його центрі душа на молитві.

Добре, думав я собі весь час оглядаючи небувалий в світі образ Тінторетта мальований в 72 році його життя, образ, котрий становить очевидний доказ, що на образ і подобиє Боже сотворений чоловік і тому є такі діла рук чоловічих, які викликають просто космічне вражіння. Але де безпосереднє жерело натхнення Тінторетта до сего образу? В ніякім підручнику не зустрічав я ніякого натяку на те. Думка сама мусить шукати того жерела. Куди за ним звертатися? Де його шукати? І як його шукати?

В самім центрі того образу представлена якась душа на молитві, правдоподібно дочка Тінторетта, Маріетта, котра померла в 1590 р. і за котрою він дуже плакав. Значить, молитва — головний мотив сего образу Тінторетта. А деж найсильніше представлена сила молитви? У Св. Письмі, у притчі самого Спасителя про несправедливого суддю. Ось як ту притчу переповідає євангелист Лука у 18 главі Євангелія свого:

Сказав їм приповідь про те, що треба весь час молитись і не внивати, глаголючи: Оден суддя був у городі якомусь. Він Бога не боявся і людей не стидався. Вдовицяж була у городі тім і прийшла до нього кажучи: „Помстися за мене над противником моїм“. І не хотів довго, потімже каже в собі: „Хоч і Бога я не боюся і людей не соромлюся, то що докучає мені вдова ся, пімщуся за неї, щоб без перестанку ходячи

не докучала мені“. Речеж Господь: „Слухайте, що каже суддя неправди! А Бог чи не помстивсяб за вибраних своїх, що голосять до нього день і ніч, хоч довго терпить про них? Глаголю вам, що помститься за них незабаром“.

В цілім Св. Письмі старого й нового завіта — а се велика книга — нема виразнішого і можна сказати драстичнішого прикладу на великанське значіння молитви. Тут Спаситель звертає увагу людей на те, що коли навіть „суддя неправди“, то значить страшний злочинець, не годен опертися постійній просьбі гнобленої вдови, то щож доперва говорити про справедливого Бога, коли до нього йде щира й постійна молитва? Бог напевно вислухає такої молитви.

Нема сумніву, що Тінторетто добре знав Св. Письмо і нема сумніву, що коли в центрі сего образу поставив символ молитви, то мусів мати в тямці і в думці найвиразнішу науку про молитву, яка взагалі є в Св. Письмі. Хто раз чув або читав з увагою ту притчу Спасителя про молитву, той її не забуде до кінця свого життя. Хто раз придивився найбільшому образу старого Тінторетта, на котрім в самім центрі уміщена постать жінки на молитві, той не забуде того дивного образу. Ті дві появи очевидно звязані з собою: найвиразніша наука про молитву і найбільший образ людства, де в центрі є символ молитви.

Річ вельми поучаюча, що Спаситель говорить у тій притчі про молитву на тлі

найпрактичнішим, життєвим: упорядкування земних справ і потреб опущеної вдови. Мимохіть повстає запит до старих людей, чи вони, що з природи річи звертаються до Бога з молитвою частіше ніж звичайно зверталися в молодости своїй, причинилися до упорядкування практичних життєвих справ своїх ближніх по найлучшій совісти своїй, заки відвернулися від справ світа сего? Бо то не штука наробити ріжних, добрих і менше добрих річей у своїм життю, а потому на старість коли всі промахи стають ясні разом з причинами і наслідками їх, відвертатися від них і не оставити по собі ніякої науки зі свого життя. Се для публичного діяча дуже подібне до смерти без сповіди.

Русин се чоловік до всяких викрутів надзвичайно спритний. Отже скаже: „Тінторетто, що міг виконати велику працю в 72 році життя, се виїмок. Отже чого в нас хочеш?” А я скажу: „Та ви, братчики, не в 72-м році життя не виконуєте ніякої праці, але навіть в силі віку звичайно лежите як гній невивезений і на ніякім полі нема за вами ніякої помітної признаки. Навіть в картах до гри ви нічого не винайшли, хоч займаєтеся ними ще найбільше щиро. Може неправда? Таких „виїмків” як Тінторетто має кождий культурний нарід більше ніж вам здається. А наш нарід був би задоволений, якби кожде покоління нашої інтелігенції давало

виїмки працюючи доцільно бодай в силі їх віку...”

Якийже глибокий зміст дивного образу старого Тінторетта!

Гадаю, що він особливо важний тим, що до кожного говорить: Відки знаєш, що й ти не бувби такий „виїмок“ як я? Та чи ти не змарнував своєї молодости, зрілого віку і — що найважливіше — своєї старости?

Коли я висше написав: „ніде ні стриму, ні знаку, ні заборони в нічім і перед нічим, ні для ока, ні для думки нашої молоді“, — то мав на думці те, що молодь мусілаб читати: спомини з особистого життя наших діячів, а не проповіді. Ті останні маємо в доволі великім числі, між ними є й зовсім незлі річи. Та слушно сказав Гете: Всі річи в письменстві передавнюються з виїмком особистих споминів... Так, навіть найдавніші особисті спомини дуже близькі кожному поколінню, близькі тому, бо з них говорить жива людина зі всіми її прикметами й блудами.

Здається, що аж сим разом зробив я за довгу дигресію. І ще до того нарушив амбіцію ріжних станів і ріжних пискатих людей. Отже треба вже скоро перебігати салю Великої Ради Венеції й подати коротенько бодай вичислення важніших річей і творів штуки, котрі є ще в ній: може хто з наших подорожних уживе колись сеї праці як провідника.

А далі ангели, євангелисти, архангели, Пресвята Діва Марія і Христос. Мойсей по Його лівиці, апостол Павло по правиці. А дальше св. Августин, св. Франц і інші святі. А далі Ной, Адам і Ева. Словом, маса осіб, вся духова історія Церкви і роду людського. Цікаво, що перший проект того твору Тінторетта відкинено як незгідний з традиційним представлюванням раю. Та старець не знеохотився тим і виготовив другий.

Права довжезна стіна (від входу рахуючи) має 11 артистичних картин, котрі представляють зустріч цісаря Фридриха I з папою Александром III і дожею Себастьяном Ціянім. Ті картини під історичним оглядом невірні змальовані, головне тому, що цісаря представлено в некориснім світлі. Перший образ: цісар і папа в Венеції, другий: папські й венецькі посли відїзджають до Павії. Оба ті образи малювали брат і сини Павла Веронезе. Третій образ (над вікном): Папа передає дожі посвячену свічку. Автор сего образу Франческо Бассано. Четвертий образ: Посли папи і дожі перед цісарем Рудобородим в Павії. Малював Тінторетто. П'ятий образ: Дожа перед відїздом, папа передає йому меч. Малював Ф. Бассано. Шестий образ (над вікном): Дожа одержує папське благословенство. Малював Павло Фіямінго. Семий образ: Мнима морська битва коло Сальворе, беруть в полон цісарського сина От-

тона. Малював Тінторетто. Осмий образ (над дверима): Дожа представляє Оттона папі. Малював Андрій Вічен-тіно. Девятий образ: Папа пускає Оттона на свободу, щоб він наклонив цісаря до мира. Малював Пальма Молодший. Десятий образ: цісар в передсінку церкви св. Марка клячить перед папою. Малював Цуккаро. Одинадцятий образ (над дверми): Папа, цісар і дожа зустрічаються в Анконі. Малював Г. Гамбарато. Дванадцятий образ (на вузькій стіні, на право від вікна): Папа в Лятеранській церкві в Римі передає дожі в 1177 році славний перстень, котрим дожа що року має переводити вінчання Венеції з морем. Малював Юлій даль Моро.

Ліва довжезна стіна має ряд картин, що звеличують геройського дожу Енріка Дандаля. Перший образ: Дожа Дандальо і французькі хрестоносці складають обіти в церкві св. Марка, що освободять Св. Землю в 1201 р. (тепер на середині). Малював Жан ле Клерк. Другий образ: Здобуття Зари в 1202 р. Малював Андрій Вічентіно. Третій образ (над дверима до балькону): Місто Зара піддається. Малював Тінторетто. Четвертий образ: Алексій Комнен син візантійського цісаря Ісаака, просить помочи Венеції в 1202 р. Малював Андрій Вічен-тіно. П'ятий образ: Здобуття Візантії в 1203 р. Малював Пальма Мол. Шестий образ: Друге здобуття Візантії в 1204 р.

Малював Тінторетто. Семий образ: Балдвина з Фляндрії вибирають цісарем Візантії 1204 р. Малював Андрій Вічен-тіно. Осмий образ (на вузькій стіні): Дожа Дандальо коронує Балдвина. Між вікнами: Дожа Андрій Контаріні вертає по перемозі над генуєнською флотом в р. 1380. Малював П. Веронезе.

Над кождим з тих образів можна довго застановлятися й розбирати вра-жіння та думки, які він насуває. Та годі. На се треба дуже багато часу і місця.

А над тим всім пишаться прегарні мальовила на стелі величезної салі, серед дорогоцінних штукатерій. В мальовилах переважає чи радше притягає увагу тон янтарний, що прекрасно годиться з по-вагою золота в орнаментах. Зміст обра-зів на стелі: Епопея венецьких воєн, кот-рими здобута т. зв. Терра Ферма в 15 ст. Цикль тих боїв починається битвою над рікою Падом в 1427 р. і кінчиться здо-буттям чи радше поновним відібранням Падви в 1509 р. Оба ті образи малював Пальма Молодший. Таксамо інші об-рази битв, що малювали Ф. Бассано, Тін-торетто і Павло Веронезе, мальовані й уложені два по два. Та йдім по порядку: В овальнім образі над троном представ-лено, як мир, обильність і грації корону-ють Венецію. Образ той малював Павло Веронезе. Се верх штуки того вели-кого мистця. Трудно описати той твір. Хоч як знаменито і докладно виконано

тут малюнки осіб і пречудно дібрано краски, то не в тім головна цінність сего незвичайного твору, а в намалюванні двох кручених стовпів-колюмн і полученню їх облаком. Сі мертві річи треба бачити, щоб їх оцінити, як зрештою цілий сей твір з його дорослими людьми і дітьми, з його кіньми і псами, з його балюстрадою і тими колюмнами, що немов падають, а думку до неба підносять.

Коли можливо, то другий образ на стелі ще цікавіший ніж перший. Він на середині чотирокутний. Малював його Тінторетто. Се апотеоза дожі Николай да Понте (1578 — 1585). Він дійсно заслужив собі на ту апотеозу, бо за сім літ його правління, котре розпочалося по пожежі палати дожив, не тільки скінчено реставрування загроженої пожаром палати, але відновлено також всі декорації. Яких коштів вимагали ті праці легко собі уявити. І треба було дожі, котрий дійсно розумівся на мистецтві й любив мистецтво, аби прискіпити віднову тої палати і при тім відновити її так, як відновлено. Дожа Николай да Понте був знаменитий промовець, він знаний з того, що своєю вимовою до сліз зворушив папу Григорія XIII. Венеція висилала його часто як посла до різних дворів Європи. Навіть маючи 98 літ виступав він ще як промовець і в тім власне році життя представлений він на тім образі як промовляє... А йому і представни-

кам Венеції з львом св. Марка поклоняються представники заморських міст і Терраферми. І дивним дивом, ніхто не каже, що він уже старий дурень... Річ вельми поучаюча для молоді одного 40-мільйонного народу.

Всі ті сцени з дійсної історії Венеції представлені на маєстатичних сходах, а над тим всім візія з комічним львом: ту частину образу малювали вже малі помічники великого Тінторетта. Пізнати, дуже пізнати.

Отже оден малює найбільший твір людства в 72 році свого життя, другий — виступає, ділає і до сліз людей зворушує як промовець в 98 році життя, третій — як побачимо далі — в 80-м році свого життя немов молодик робить політичний заговор для скріплення влади свого рідного міста. І се люди, що вродилися, виросли і постарілися в країні теплішій ніж наша! Значить ми повинні бути працездатні ще в висшій віці ніж вони, бо у нашім краю клімат далеко лучший для гартування робучих людей ніж там; розуміється лучший тоді, коли не марнується життя на пиятику і карти, що безперечно в масовій мірі робила інтелігенція одного 40-мільйонного народу з покоління в покоління. Може ні?

Третій великий образ на стелі (другий овальний) представляє, як Побіда коронує Венецію. Сей образ малював Пальма молодший.

Ті три великі образи оточені вінком менших, котрі представляють воєнні успіхи Венеції. Звертає увагу передовсім „Оборона Скутарі” кисти Павла Веронезе. Сей великий маляр ніколи не робив собі нічого з ніяких вимог теми, отже й тут образ битви перемінився властиво в веселий краєвид: зелень жива, небо ясне, велике дерево на головнім місці образу. Є групка турецьких їздців, розуміється з кіньми, є намети паші, лежать убиті чи ранені, але „властивим” героєм цілого того образу. — — хто? — звичайне, велике, зелене дерево! Воно звертає головну увагу. І що йому хто зробить? Тут треба вчитися, як говорити з артистом з Божої ласки. Правду сказавши, з таким артистом говорити дуже трудно, бо він собі нічого не робить з нікого, а що правда — він дійсний артист і так малює як хоче. А скажіть йому що, то покине роботу... Той сам артист намалював тут „Заняття Смирни” (1471). — Далі сліднують два образи кисти Франческа Бассана: „Побіда над князем Феррари” 1482 і „Побіда над князем Медіоляну” 1446. Цікаво чому наші руські Новгороди не лишили по собі образів з їх боїв з ріжними князями, котрі їх вкінці за лоб взяли. Може тому так розмірно скоро і взяли, що ті не дбали про утревалення памяти своєї оборони. Котюзі по заслугі. Все, що паде, варт того, щоб упало.

Знов два образи Тінторетта:

Друга перемога над князем Феррари і Перемога над Медіоляном на озері Гарда в 1440 р. Князя Феррари мусіла Венеція два рази в одному році бити — й оба рази її влада казала увіковічнити битву. А битва на озері Гарда була тим цікава, що венецькі військові галери доставлено на те озеро з моря. Поки могли плили ріками, а потім висадили галери на великі тягарові вози, де не можна було везти їх возами, там на великі сани — і так доставили свою військову флоту на озеро серед гір і вбили когось їм було треба вбити. А потім казали доброму маляреві намалювати своє діло. Без того сьогодні і перемога не гавкнула про те діло. Се там вже давно розуміли.

А в нас і досі того не розуміють, що не досить зробити якесь діло: треба ще подбати, щоб його утримати в пам'яті поколінь не для пустої „слави”, а з двох важких причин: коли той хто зробив якесь діло, сам не подбає, щоб його описано або змалювано, то або його діло буде скоро забуто і тому не принесе такої користі, як принесли б, коли не було б забуто,—або, що далеко гірше, хтось колись так „пояснить” його діло, що творець того діла в могилі з болю обернувся б, якби міг. Отже се просто розум наказує сповнити перший обов'язок супроти власного діла: подбати, щоб його належно забезпечити перед загибеллю і людською глупотою та злобою. Хто

того не робить з яких небудь причин, той до правління очевидно не надається.

А що „увіковічнювати”, коли ґрунт, на котрім робиться, не родить нічого, бо се багно? Що утрєвалювати, коли на багні крім булькотіння не чути й не видно нічого?... Тоді треба описати те багно і свої змагання на нїм, нехай і зовсім безуспішні. Треба сповнити до краю обовязок жовніра, котрого Висша Сила поклала якраз на такім багні, беззахистнім, гниючим. Такий опис може послужити колись іншим людям до лекшого осушення багна і на тїм теперішнім багні може зародити колись прекрасна пшениця і міцний дубовий ліс. Отже робім своє діло на кождім місци, де нас поставлено, робім так основно, якби ми стояли на найлучшій ґрунті — і тоді напевно згодом щось добре виросте.

І ще два образи Тінторетта: Здобуття Галліполісу 1484 й оборона Брешії.

І ще два образи Франческа Бассана: Побіда над цісарськими військами коло Кадори 1508 р. і побіда над Медіолянном коло Макльодія 1429 р.

І ще два образи Пальми Молодшого: Друге здобуття Падви 1509 р. і побіда над князем Медіоляну на ріці Пад 1427 р.

Гей, українські малярі! Давайте нації своїй образи її подвигів в її минулім! Ті подвиги були, навіть дуже великі. Бо не легка то була річ побороти орду за ордою на степу беззахистнім, безводнім, —

побороти сили, які віками йшли з глибини Азії й перед котрими дрожали й падали наймогутніші держави і кріпости Сходу і Заходу. „Бяху бо Обре тілом велици і умом горди...” А наші предки, як скромно каже стара літопись наша, побідили їх при Божій помочи (дослівно: и Бог истреби я) так, що „не остаєся ні один Обрин, імже ність племени ні наслідства...”.

А Печеніги! А Кумани! А всякі Чорні Клобуки! А Татари! Де вони сьогодні? А ми ще такі є — хоч в дуже тяжких обставинах, але ми є. Жиємо на тій самій землі, на котрій не могли видержати навіть могутні племена германські, бо ще автор Слова о полку Ігоря памятає „готські діви”, що золотом бряжчали на нашій землі — і не стало ні тих дів ні того золота. А ми ще такі є, ще жиємо. І будемо жити, тільки треба, щоби провідна верства наша сповняла свої обовязки. До тих обовязків належить представити своєму народови, що й він має за собою великі і блискучі діла, яких його сподобив Бог тоді, коли він і його провідна верства були достойні того.

Якже піднявби дух свого народа той наш маляр, котрий знайшовби в собі іскру Божу, здібність, представити, як наша галицька сила за Данила стоїть сторожею з його сином Романом (внуком Романа Великого) у Відні, стоїть як суверенна сила!

Або представити, як галицький воевода Дмитро боронить Київ, матір говодів руських, боронить буквально до останного жовніра й поранений на цілім тілі попадає в руки Татар і як вони здивовані його хоробрістю пускають його на свободу. Або представити, як король Данило основує Львів для сина свого Льва і як ростуть будинки на Замковій Горі. Або представити старинний Галич, великий, багатий, „що обіймав простору дев'ять годин ходу”. Є величаві річи в історії нашої, не тільки самі видавання отаманів на муки ворогам. Та треба ті річи вистудіювати і гарно виконати, а вони зроблять таке діло, якого навіть у його силі предвидіти не можна.

Бо нема ніякого „призначіння” в життю людей і народів і всяку астрологію слушно осудила католицька Церква, не зважаючи навіть на те, що певну слабкість до неї мав такий ум, як св. Тома з Аквіну. Кожний чоловік і кожда нація має рішайучий вплив на свою долю. Словом —

Ніхто не винен, сама я,
Що така деленька моя...

На всіх, буквально на всіх полях праці неімовірні занедбання не могли принести нічого іншого як принесли. А вічні скарги про нашу бідність, котра мнимо перешкоджує нам творити більші діла, се в тім відношенні просто бля-

га, бо серед бідности повставали найбільші і найтреваліші річи людства, коли була звернена тверда воля і витревалість в тім напрямі. Та трудно говорити й навіть думати про більші діла між такими людьми, між якими навіть заможні не стидаються пр. просити, аби їм „дарувати” передплату за газету або подарувати книжку, а убогі взагалі не читають нічого. Така спільнота очевидно засуджена на те, що в неї заберуть і се, що має.

І ще є в салі Великої Ради портрети дожів з поверх сімох століть, від року 804 до року 1567! Великий ряд 76 портретів. Зачинає той ряд у сій салі девятий дожа Венеції, Обелеріо Антенорео, кінчить Гіролямо Пріулі, що помер в 1567 р. Всі ті портрети малював великий мистець Тінторетто. Лиш одного образу бракує: 48-го з ряду. Там повинен бути портрет дожі Маріна Фалієрі. В розі вузької стіни, на ліво. А там є тільки чорна таблиця з написом: *Hic est locus Marini Faletri Decapitatus pro criminibus* (Тут є місце Маріна Фалієрі, стятий за злочин*). Сталося се в 1355 р.

І якіж злочини зробив той найвищий достойник Венеції, що йому відмовили портрету в салі Великої Ради, хоч не могли відмовити місця... Цікава була

*) Чому надпис в палаті дожів є „Faletri” а всі пишуть „Falieri”, — не знаю.

нарада над тим в р. 1366. Тут, у тій самій палаті. Один внескодавець предкладав, щоби дати його портрет але без голови, а на місці, де мала бути голова, помістити відпис вироку. Одначе Рада Десятьох зажадала цілковитого знищення його портрету й уміщення надпису: Тут є місце Маріна Фалієрі, страченого за злочин.

Отже які властиво злочини?

Коли дожа Маріно Фалієрі мав літ 80 і дозрів розум його, він побачив і переконався, що треба скріпити владу начальника держави супроти панів-бояр, аристократів, і зрозумів, що вони ніколи не згодяться на таке діло, тоді сказав собі, що є тільки один спосіб, яким можна дійти до успіху: зробити збройний заговор і замах стану: Його заговор видав аристократії якийсь ідіот і старого розумного дожу прилюдно стратили. Річ ясна, що могутність Венеції булаб тільки зискала на тім, якби був удався великий плян Маріна Фалієрі. Дуже правдоподібно Венеція булаб далеко скорше відограла тоді ролю Піємонту й булаб заощадила Італійцям кілька сот літ тортур і упокорень під чужими окупаціями.

Старий 80-літній дожа Маріно Фалієрі мав відвагу молодця, коли брався до такого небезпечного діла як заговор і замах стану. При своїх 80-ти літах він очевидно мусів знати, що навіть якби йому те трудне і небезпечне діло вдалося, то довго ним тішитися не мігби з тої про-

стої причини, що померби. А прецінь той старець відважився на таке діло! Заризиковав головою, життям, становищем, маєтком, значить всім, що мав: очевидно, се був ідеаліст найчистішої проби. Тим дивніший ідеаліст, що досвідчений життям. Таку саможертву рідко можна зустріти в історії. І власне такий ідеаліст виставлений на позорище з надписом, що йому відтяли голову — за злочини...

Тихо ідуть малі ґрупки туристів по величезній салі Великої Ради.

І подивляють найбільшу радну салю й найбільший образ людства в найменшій з суверенних міст історії, котре втворило найбогатшу з держав...

На пращання з сею салею коротко переходжу в думці історію Великої Ради.

Основана в 1172 р. після одного з повстань, в котрім погиб дожа Вітеле Мікієльо, та дійсно велика рада складалася з виборних нотаблів („нобілі”) й сильно обмежувала владу дожі й сіньорії, правительственної колегії, зложеної з шістьох членів. А з другої сторони та велика рада робила злишнім скликування загальних народних зборів, всенародного суверенного віча. Отже те віче, як звичаєво-правну установу скасовано в 1423 р. В міжчасі відбувалися на тім тлі внутрішні боротьби, котрі всіляко виглядали і всіляке мали закінчення. Нпр. в

1297 р. дожа Піетро Граденіго зовсім скасував Велику Раду, а сіньорію (правительство), котру до того часу вибрано що року з членів Великої Ради, перемінив в наслідственну колегію. В склад її входили тільки члени родів, записаних в Золоту Книгу. Від заговору Тієполя в 1310 році, коли основано Раду Десятьох, що засідала в страшній Салі Жаху, Золоту Книгу отвирали ще рідше ніж передтим, а саме вже тільки в роках: 1379, 1646, 1684 — 99 і 1769. І дуже мало нових родів вписувано в неї. В міжчасі, а саме в році 1355, був ще дуже інтересний заговор Маріна Фалієрі. Нема сумніву, що в тім заговорі мусіли вже брати участь також наші інтелігентніші люди, котрі по татарських погромах як невольники попали в руки Татар і продані десь на берегах Чорного Моря Генуенцям або Венеціанам дісталися до Венеції як всякого рода служба. Без довіреної прислуги було очевидно неможливо зорганізувати заговор. Тема надзвичайно цікава для письменників історичних повістей. А дня 12 травня 1797 року Велика Рада й останній дожа Венеції Людвик Манін підписали своє зречення під натиском військ Наполеона. В чотири дні потому прекрасне й могутнє колись місто без ніякого спротиву заняли Французи і в ім'я ідей Великої Революції кинули Золоту Книгу в огонь, розпалений на площі св. Марка.

Так виглядає коротка історія Великої Ради, одної з найбільше класичних представниць аристократичної форми правління. Трудно зрозуміти, чому тої поучаючої історії не вчать ніде в школах, хоч марнують багато годин на непотрібні річі. А навіть одна година вистарчила б на розумне представлення молоді сил, напрямів і людей, що вибивалися в тій інтересній появі. На таким прегарнім тлі як Венеція можна виробити зацікавлення історією навіть у людей, котрі до історії не мають особливого нахилу. Особливож важне знання тої історії на землях, де була або є польська культура, бо Венеція сильно вплинула на польську культуру під кожним оглядом, головнорізно на державну культуру Польщі, що виразно видно почавши від самої назви держави в польській мові: та назва у Поляків се дослівний переклад венецького поняття правительства — „państwo“ — „signoria“ (сіньорія). Цікаво, що польське „паньство“, взороване на блудах і прикметах венецької „сіньорії“, таксамо, як та „сіньорія“ без бою дивилося на вививання йому влади. І ще цікавіше, що наша Січ Запорозьська, котра знов взорувалася на Польщі, таксамо без бою віддала свою столицю Москалям... Якже багато є карикатурного в наслідуваннях! І як нерадо народи стверджують неприємну для них правду... А прецінь тільки правда вчить.

Втомлений до краю виходжу вдруге на балкон, щоб відітхнути й подивитися на небо і на море. Всюди добре, а в гостях у Божих творивах таки найприємніше. Коли дивитися на синє небо і на блакитне море, тоді скоро відпочивається.

Можна йти далше.

В переході до сусідної салі думав я над тим, чи ся моя розмова зі старими людьми мого племені матиме колинебудь вплив на них бодай у дальших поколіннях. Чи зрозуміють вони, що нація терпить найтяще не від того, що молодь не сповняє своїх обовязків, але від цього, що старі не роблять того, що повинні робити. Що марнування старости се далеко тяжший гріх ніж марнування молодости. Хоч розуміється не можна похвалити й марнування молодих літ. Що коли старі не вчать прилюдно молодих людей на основі свого довголітного досвіду, тоді ту порожнечу заповняють молоді на основі не д о с т а ч і свого досвіду і вчать старих того, про що самі поняття не мають: розуміється „вчать” з таким „успіхом“, що роблять неймовірну шкоду моральну й матеріяльну, причім така „нація” сходить на посьміховиско кожної думаючої людини між своїми й чужими. Що хто в старім віці доцільно і пляново працює над тим, над чим з природи річи найлучше може працювати, той тим самим приготвляє собі розмірно безболізну ста-

рість, бо ніщо так не держить чоловіка при здоров'ю як великий плян праці, котрий ревно виконуємо. Отже коли наші старі люди будуть здорові і працьовиті, то така буде згодом і вся наша нація.

САЛЯ СКРУТИНІЙ

Я нарочно дав у заголовку сего уступу чуже слово „скрутинія”, хоч маємо своє „голосування”. А нарочно тому, бо при слові й понятті голосування не можу позбутися з думки певного глуму.

Голосування се у всяких політичних справах ніщо інше як певна ознака звироднення влади, її змеханізування, се просто переміна органічної влади в про-
яв машинового механізму, або ще виразніше — смерть дійсної влади. Дійсна органічна влада може також помилитися, але вона може вчитися зі своїх і чужих помилок — власне тому, що вона органічна. А чому може навчитися розсипний пісок, як і від кого? Уявім собі навіть найкрасший парлямент у котрім рішає абсолютна більшість голосів про ухвалення закону. Отже навіть в такому парляменті наймудріший проект може бути по-
валений, коли одного з послів, котрі хочуть голосувати за тим законопроектом, заболить нпр. в середині й він мусить вийти. І від того залежить основа такої неорганічної влади!

Тому всякі салі, де відбуваються голосування в політичних справах викли-

кають в мені мимоволі глум. З виїмком салі голосування у палаті дожів.

Чому? Бо там мистецтво притягає до себе всю увагу й нема часу на глум ні охоти до глуму. Я вже був занадто втомлений, щоб докладніше придивитися всему, що в тій салі заслугує на подив, але декого таки не можна не згадати. І так сюди від салі Великої Ради тягнеться дальший ряд портретів дожів на фреску, від Петра Льоредана 1567 аж до останного дожі, соромно скиненого Людвика Маніна 1797. Всіх портретів тут 39, з них перших шість малював старий Тінторетто.

Гей, гей! А чи в нас кому снилося в тих часах зберегти портрети наших діячів... А й тепер! Ні портретів, ні життєписів навіть дуже визначних людей. І така „еліта” думає про те, що мовляв їй „належитья держава”... А дзюськи!

Тут у сій салі вибирали скрутною системою тих венецьких панів, що мали іменувати дожу. Себто вибирали правоборців.

Хто вибирав? Шляхта Венеції. Значить тут була шляхотська влада, типова влада аристократії. Що така влада властиво є?

Вир думок зривається в утомленім мозку сина племені, в котрім досі ніхто, але то буквально ніхто, не означив таких важних понять (найбільший український політичний письменник Вячеслав Ли-

пинський се очевидно Поляк по батьку й по матери, котрий з ідеалізму засімілювався з нами до тої міри, що при кінці життя став найгрізнішим для нації анархістом і зорганізував коло себе надзвичайно шкідливу трійцю анархістів: Кочубея, Кучабського і Залозецького). Отже з якимсь дивним відтінком смутку скачуть тут перед очима уривки відомостей про ті поняття, скажуть у венецькій Салі Скрутинії. Скачуть — і немов не знають, де і як спинитися мають. Бо сеж прецінь жах, коли в теперішній час є така „нація”, в котрій трохи не кождий ученик вселюдної школи вважає себе здібним до політики, а ніхто, але то дійсно н і х т о не завдав собі труда, щоб на письмі розібрати бодай основні поняття політичної теорії та практики.

Голова болить від такої „політики”...

Отже поняття скачуть, зовсім подібно як наша політика — від Польщі до Москви, від Москви до Польщі і так постійно „в колісцє Іване”. А все без одної признаної голови, бо кождий Українець се голова нації, розуміється аж до часу поки якась чреэзвычайка чи інша сигуранца не здойме йому голови або не поломить ребер в тюрмі: тоді такий український „політик” признає ту чреэзвычайку або сигуранцу за голову своєї „нації” — і лає інших, котрі ще не хочуть того самого свинства зробити.

Чи дивота, що у члена такої „еліти”

поняття скачуть? Мені здається, що старий поважний літописець Нестор у хвили коли писав характеристику нашої нації („веселіє Руси пити єсть”) просто забув додати слова: „і лаятися та жертися між собою аж до skutku і до щенту,” — бо й Нестор повинен поправно писати по українськи.

Так скачуть політичні поняття. Бо й як не мають скакати?

Отже стають перед очима чотири роди аристократії: родова, уряднича, грошева й духовна. А потому всі комбінації їх в найрізніших відтинках і звиродненнях їх. І пересуваються поперед очі місця, де колись правила аристократія: Атени і Рим, Картагіна і Юдея, Венеція і Генуя, Німеччина аж до 14 ст., в котрім аристократію зломали сильно зорганізовані цехи, вкінці Швайцарія, де правила аристократія аж до 60-х років 19 століття, хоч наші політикуючі радикали всякого „возраста” думають, що в Швайцарії від споконвіку було мовляв „на-родовластя.”

А над тою всею суматохою встає дух великого мудрця старини Арістотеля, — учителя Олександра Великого, геніяльного полководця, монарха й організатора. Цікаво, яким бувби Олександр, якби не мав був такого розумного учителя? Може паницею непросипною. Отже великий мудрець Арістотель так учив вели-

кого монарха старини, коли він був ще хлопатьем:

Кожда аристократія се вплив олігархії (влада меншости), але буває двояка аристикратія: добра і зла. Засада доброї аристократії — чеснота, засада злої аристократії — богацтво.

На згадку сеї науки старого Арістотеля немов простягнулися перед моїми очима в оден ряд всі величаві салі прекрасної палати дожів, найбільш аристократичної зі всіх палат Європи. Господи! Якже виразно виступає в сих кімнатах маса чесноти — і зла засада богацтва. Якже виразно видно, як з першої виростили найбільші дожі Венеції аж до Маріна Фалієрі включно. А з другої засади виростало все зло, від котрого нарешті зогнила великопанська сила сего чудового міста, безприкладного в історії. І як нарешті сатана зареготався під прегарними повалами небувалої на земній кулі палати дожів і біг з тим реготом аж перед пусте місце, де мав бути портрет Маріна Фалієрі, 80-літнього старця-заговірника, котрий стару голову свою поклав з білим як сніг волоссям під топір ката в боротьбі зі злою аристократією. І тут сатана ретався найдовше. Онде видно, як котиться біла голова старого-старенького дожі по білих як сніг мармурних сходах сінборії, як паде зі сходи на сходу і кліпає очима і кровю плямить білесенькі сходи під золотим склепінням. То не го-

лова дожі Маріна Фалієрі котиться білими сходами палати, то велика печатка, котрою запечатано на довгі віки, може на завше утрату панування італійського народу над цілим Адрійським Морем, панування, яке населення Італії здобуло двічі: за влади старого Риму і за влади Венеції.

Відрубана злими аристократами голова доброго аристократа дожі Маріна Фалієрі се також символ усякої влади аристократії: вона кінець кінців все відрубє завершення дійсної, органічної влади — і тому все кінчить змиршавінням, опанована охльократичною товпою. І все та охльократична товпа, все одно чи вона в контушах, чи обмазана дегтем, волить піддатися чужому начальникови охльократії ніж своєму: так було вже в Венеції, де товпа воліла піддатися Наполеонові, так було в старій нашій Галицькій Державі, де зіпсута боярами товпа воліла піддатися татарському ханові ніж мати свою власну державу, так було в старій Польщі, де шляхотська товпа піддалася вкінці без бою російському цареві, так було й на Запоріжжі, де товпа також без бою піддалася російській цариці, так було й на наших очах на Великій Україні, де товпа зіпсута соціялістичними агітаторами (се також свого рода „аристократи духа”, на яких в тім часі було стати наше плем’я), піддалася Ленінові, диктаторові московської охльо-

кратії. А потому наступає кара і на ту аристократію, що не дала дозріти своїй владі в монархію, і на ту товпу, що піддалася чужому тиранови. Порядна кара. Тай билиж Австріяки потомків венецької шляхти, котра не дала дозріти своїй владі. Тай билиж Татари потомків наших бояр. Тай билиж московські посіпаки потомків польської шляхти й нашої козацької старшини. Порядно били. А большевики тепер може слабо бють наших соціялістів, котрі помогли їм звалити українську державу?...

А влада аристократії в Польщі! Якаж поучаюча її історія. Та влада була ще в основі своїй зовсім не зла, коли творила державну унію, а була вже зла, коли прийшла до переконання, що лучше для неї не додержувати умов, бо тоді можна буде збогатитися чужим коштом і чужим коштом жити. До якого спідлення довела вона передовсім себе, знаємо з історії.

А наша аристократія, від княжої почавши, а на запоріжських кармазинниках скінчивши! Що за преінтересна збірка поучаючих появ і як вона котиться постійно від чесноти до змаганням за багатством. Не до забезпечення собі життя, бо се булоб її заслугою, а не блудом, — тільки до забезпечення собі багатства всякими способами. І в міру з тим іде уживання того багатства аж до розкидування його по кепських жидівських крамиках на Січі і скакання в бочку з дегтем біля тих кра-

миків... Наша провідна верства, наша „аристократія” взяла верх над всіми іншими в своєріднім приміненню награвленого багатства. І тому ми сьогодні взяли верх в жахливім положенню між народами.

„На потомках потомків твоїх відібю злобу твою.” А що найбільше злобний буває дурний, отже сміло можна сказати також: На потомках потомків твоїх відібю дурноту твою.

Цікаво, кільки платив наш славний Запорожець жидови на Січі за бочку дегтю, в котру з фантазією скакав, одягнений в найдорожчі кармазини, аби показати що має багатство і плює на багатство. Се був верх глупого способу думання, котрий заломлювався. Якже високо могло було зайти плем'я, що видавало людей з такою психікою, якби в тім племені знайшлася була в свій час правдива духовна інтелігенція, відповідно здисциплінована, котра булаб відповідною теорією загіпнотизувала такі типи й повела до розумної жертвенности своїм багатством і своїм життям!

Якаж ясна наука блищить з темної бочки чорного дегтю для тих, що хочуть учитися.

Перші два роди аристократії можуть існувати тільки там, де вони мають уряди в своїх руках, другі два роди аристократії можуть існувати і без урядів. Призначування на уряд виборами се чис-

то аристократична установа, як іменування урядників се установа монархічна, котру підробляє також охльократія: влада товпи. Та в дійсности її форма установлювання урядників — дати по голові тому, що був перед тим урядником і самому сісти на його місци тай сидіти так довго, поки також не дістанеться по голові. От як було недавно у нас на Вкраїні за влади батька Петлюри і батька Махна. Все те знаменито предвидів великий ум Арістотеля.

Цікаво, що той Арістотель—чоловік з дому багатий, не пив цілими днями, тільки працював. В тім зовсім не був подібний нпр. до декого з нашої „еліти”.

Тепер вже погляди Арістотеля повалені. Вибори не належать до аристократичних способів. Тай можна їх прекрасно шахрувати.

Тепер вже ніде нема чистої аристократії при владі. Найдовше вона задержалася в Швайцарії. Тепер всюди панує ненависть до привілеїв, хоч є фактичні привілеї. Ненависть без ніякого умірковання, котре Монтеске уважав головною прикметою аристократії. І так воно й було, — поки аристократія не позбавила себе тої прикмети. Тоді власне зачала падати. І паде по сей день, основно паде...

Аж до пацифікації включно...

На черзі до влади — кождий, хто вміє її зорганізувати. Що з того вийде, ще не знати...

На стелі цілий ряд образів, що представляють різні побіди Венеції: над Пізою коло острова Родос 1098, над Генуенцями коло Акре 1258, знов над Генуенцями коло Трапані 1265, заняття Яффи 1294, заняття Падуї 1405. Автори: Вічентіно, Монтемеццано, Камілло Белліні, Г. даль Моро, Франческо Бассано.

А на стінах 10 величавих картин, від Страшного Суду Пальми Молодшого почавши (над ним дев'ять пророків кисти Вічентіна). Далі самі битви, облоги, побіди. Особливо звертають увагу дві картини: Здобуття Зари і Битва під Лепантом. Першу малював старий майстер Яків Тінторетто. Другу також він, але по пожежі, котра знищила його другу картину, вже не мав часу її ще раз малювати, отже в тій другій роботі виручив його Андрій Вічентіно. Гідний заступник Тінторетта, бо ні одного образу, ні другого описати таки не годен так, щоб читач міг собі виробити поняття, як ті образи виглядають. Така маса на них осіб, драбин, прапорів, кораблів, щоглів, весел — і руху, руху, руху!!! Хто хоче вміти малювати битви, нехай dokonче приглянеться тим двом образам. Але перестерігаю, що над кождим з них треба довго постояти, щоби в нім як слід зорієнтуватися: то не образи, але якісь оргії руху, котрі знаменито віддають суматоху битв.

Цікаво, що коли старий Тінторетто

довідався про вислід битви під Лепантом, зараз написав до сенату лист, повний болю, що не міг пролити своєї крові в тім бою за віру й батьківщину, отже просить, аби бодай міг намалювати те славне діло. Йому віддали ту роботу. До десяти місяців скінчив її. Тоді пожар знищив його величаву працю. А він уже був занятий своїм „Раєм”.

Очевидно такі люди як Тінторетто, що хотіли бодай малювати події, в яких не можуть жертвувати свого життя, будуть відповідно малювати. І створять велич, яка впливатиме століттями навіть на чужих. І навпаки, нічого ніколи не досягнуть такі люди, що нічим не цікавляться, крім свого власного шлунка, а коли виїмково навіть щось сподобається їм, то пальцем не рушать, щоби скріпити або поширити те, що самі вважають за добре, потрібне і гарне. Се тип трави між людьми, призначений на постійне топтання. Так є — і воно справедливе.

В'ЯЗНИЦІ ВЕНЕЦІЇ

Чим вони страшні?

...Коли й побачиш, що терпиш незаслужену ганьбу, не обурюйся та не зменшуй своєю нетерпеливістю майбутнього свого вінця, а до Мене, в небо, підведи очі свої: маю Я на тільки сили, щоб визволити тебе від усякої ганьби та всіх образ „і щоб віддати кожному по вчинкам його”. — Рим., II, 6. — Тома Кемпійський, III, 36.

Наперед де вони і які вони на око. В'язниці („П'риджоні”) є таки зараз коло палати дожів. Вони получені з нею славним чи радше голосним на весь світ „Мостом Зітхань” („Понте деї sospірі“). Той міст невеличкий, збудований рівно 10 метрів над каналом. В'язні переходили ним безпосередно з судових кімнат в палаті дожів до в'язниці. Розуміється, також з в'язниці до суду, на різні переслухання, на відчитування вироків і т. п. Бувував ті в'язниці Антоніо да Понте в рр. 1571 — 1591. Ну і збудував: се правдиві в'язниці.

Дивлюся я в свої записки і — майже нічого відчитати не можу. Ясно, рука дріжала, коли я зазначував свої безпосередні вражіння з тих в'язниць. Дріжала, хоч я сам бачив не одну „гарну” в'язни-

цю і в часі великої війни транспортований до Талергору (за москвофільство, з котрим я остро боровся) сидів не в одній. Нпр. у в'язниці в Міскольчі на Угорщині зіпхали нас в якісь камери так густо, що буквально оден лежав тісно при другім, але не всі мали де в ночі положитися. Біля мене якийсь нещасливий „шпiон” маячів у тифозній горячці, по однім боці, а по другім вомітував другий „шпiон”. На що він був хорий, ніхто не знав і навіть тим не цікавився: його виволікли і більше я його не бачив. Словом, різних „порядних” вражiнь з різних в'язниць мав я в своїм життiу досить. Я мігби про них досить довго оповідати, бо людській рід дуже помисловий у тортуванні ближніх. Бачив я і як турист нпр. не злі середновічні в'язниці в чеській Празі на Градчані і в угорськiм Мукачеві, в глибині дуже глибокої студні. Описав я ту мукачiвську в'язницю в моїй книжці п. з. „Слiдами Українських Сiчових Стрiльців”. Вони робили на мене велике вражiння. Та все таки не таке, щоб аж руки мені тряслися від списування безпосередних вражiнь. А в Венеції тряслися. Заки скажу, чому, мушу сказати деякі інші рiчи, між ними й те, що я вспiв відчитати з моїх записок.

Не багато. Ось воно: „...вузько...” „подвійні грубі крати...” „холодний камiнь...” „дотикаю різних предметів...” „вікна через коридор...” — „двері залiзні,

подвійні...“ „лиш камінь, камінь, камінь...” „всюди сирий камінь...” „одна камера на чотирох вязнів досить велика...” „одначе всюди відчувається брак воздуха...” „цікаво що є спільна їдальня для увязнених...” „малесеньке подвіря...”

На тім і кінчаться мої безпосередні записки з вязниць старої Венеції і з палати дожив.

А прецінь я там пережив і відчув далеко більше ніж записав. Отже треба се бодай троха передати з пам'яті.

Так, я мав відчуття страху в старих вязницях Венеції. Притім переконався я, що є різні-преріжні відчуття страху навіть в тій самій області — вязнення, як є різні - преріжні відчуття фізичного болю, про що переконався я в часі операції. Найсильнішого відчуття страху, яке взагалі пригадую собі з мого життя в області вязничній, зазнав я в діточім віці в моім родиннім місті. Я міг тоді мати може шість літ а може сім. Мої родичі мешкали під зеленою високою горою, на котрій пишалися ще не зле тоді збережені руїни старого оборонного замку Потоцьких. Перед вікнами нашого дому йшла вузька доріжка, а глибоко під нею плила ріка Стрипа. Далеко по другім боці ріки видно було за млинівкою суд і біля нього вязницю. Та хоч я вже як дитина знав, що се вязниця, вона не робила на мене ніякого злого враження. Пам'ятаю, що вона була якийсь

час обдерта, тому її побілили. Мала крати в вікнах. Я знав навіть кілька досить цікавих оповідань про маленьких злодіїв, котрих замикали в тій тюрмі. Ті оповідання знав я переважно від мого батька, вони всі були веселого змісту, отже я не боявся тої тюрми, ні злодіїв, що сиділи в ній.

Та при тій вулиці при котрій ми мешкали, вже там, де вона наближалася до самого міста, якраз напроти великого костела, стояла стара жидівська милярня. Чорна, понура. Стояла над самою водою і валилася. Та ще робили в ній мило. І тому вона страшно воняла. Аж дух запирало від смороду, який бив від тої милярні. Я з товаришами часом підходив до неї від сторони ріки йдучи водою й оглядав ту „будівлю”, що ідеально надавалася до замкнення її владою, котра чомусь її не замикала. Навіть в ясний день лячно було йти попід почорнілі відзявлені дошки тої милярні й заглядати в її нутро, де видно було неймовірно брудні сходи, аж чорні і слизькі від бруду. А в ночі — Боже єдиний! На саму думку, що треба булоб іти попри ту милярню, жах мене проймав дитиною. Не тільки тому, що та милярня була страшна своїм виглядом, але ще більше тому, що хтось оповів мені, що в тій милярні Жиди вязнять малих християнських дітей, призначених на те, щоби з них перед жидівською пасхою виточити

кров й ужити на маці. Здається мені й досі, що оповідач вірив в те, що оповідав, бо якими красками й образами змальовував мені, як саме Жиди поступають з дітьми, котрих зловили „на маці”. Отже після його погляду Жиди вибирали на ту ціль тільки хлопчиків і то малих, приблизно в віці 6 до 8 літ. Наперед такого хлопчика підглядали, потому в догідній порі, нпр. вечером, коли дитина йшла сама, — ловили. І тоді заткавши дитині уста, щоб не кричала, провадили або несли її силоміць власне до тої мильярні. Там ту дитину вязнили, але добре кормили, головно оріхами, щоб дитина мала багато крові. І як вже накормили, тоді вкладали її в бочівку з острыми цьвоками в нутрі й так качали, аби з дитини виточити якнайбільше крові. І як виточили, то розсилали ту кров, вмочивши в неї делікатні шматочки. Розсилали на всі кінці світа, до ріжних міст, де тільки були жидівські громади.

Так оповідав мій інформатор. При тім було більше таких дітей як я. Розуміється, ми були ще тоді в віці, котрий зовсім виключає всяку критику, отже вірили в правдивість того страшного оповідання. І страшно боялися. *)

*) Пізніше, коли я вже був приблизно 12-літнім хлопцем, довелося мені бути свідком такої сцени: В більшім гурті молоді оден з молодців оповідав, як Жиди ріжуть дітей, щоби кров їх брати „на маці”. При тім був і молодий Жид.

Отже нехай читач уявить собі, що раз вечером і то пізнім вечером, довелося мені малим хлопцям іти попри ту „діточу вязницю“... Вже не памятаю добре, чому я мусів іти пізнім вечером попри неї, мабуть мати була тоді хора й не було кого післати по лік до аптики в місті. Досить, що я йшов. Сам як палець. Коли я йшов до міста, панував півсумерк і можна ще було досить добре бачити різні предмети. Отже я тільки з розмірно невеликим страхом пересмикнувся попри чорну милярню, котру я уважав страшною діточою вязницею. Та коли я вже вертав з міста, темрява панувала навкруги. А в тих часах ніхто не дбав про освітлювання вулиць в малих містах так як дбають тепер. Отже було таки добре темно. І я перший раз в життю йшов сам у такий темряві тай ще до того попри ту милярню! Господи, якже я тоді боявся! І як я пересмикався другим боком вулиці попри саму стіну, аби бути якнайдалше від страшної милярні. І як я тоді перебіг в темряві попри ту милярню: ще тільки раз в життю біг я з таким напруженням, та се вже інша істо-

Він заперечив і спокійно додав, звернувшись до оповідача: „Можеш бути певний, що тебе на маци не возьмуть, вже тому, що Жиди свинини не вживають“. Всі засміялися, а мене від того часу опустили останки страху, навіяного згаданим оповіданням. Дотеп ділає нераз сильніше ніж не знати які учені виводи.

рія. Досить, що я дуже боявся описаної тут мнимої „діточої в'язниці”.

У в'язницях старої Венеції я не втік так як тоді дитиною, але вражіння мав я дуже тяжке. Причини: вони діляться на різні групи. Тяжкий віддих, брак світла, сирий камінь і т. п. Та найсильніше ділають тут дві причини пригноблення. Перша то величезний контраст між тою пишнотою, яку щойно оглядалося (в найкрасшій зі всіх палат Європи з її безліччу творів найбільшого мистецтва!) і тою людською нуждою, яка була в сих страшних в'язницях. Нема сумніву, що й на в'язнів мусів ділати сей дуже тяжкий і великий контраст, бо їх приводили до сих в'язниць безпосередно з величних кімнат Сіньорії, де були й судові кімнати. Отже ті нещасливі люди мали ще в очах весь блиск і весь люксус, розложений в палаті дожив подібно як розкладає величава пава прегарні краски свого хвоста. І тим більше мусів тих в'язнів психічно тортуровати такий контраст, що трудно припустити, аби він колинебудь щез їм з очей і пам'яті. А були між тими в'язнями й такі, яких тут за політичні провини держали і по кількадесять літ, бо випустити їх боялися, а убити мабуть не мали підстави. Є свідоцтва, що оден такий в'язень мучився тут повних 40 (сорок) літ! Уявіть собі тільки: коли він став небезпечний для політики влади Венеції в часі як мав нпр. 25 або 30 літ (бо скорше лед-

ви чи міг стати небезпечний), то сидів там аж до 65 або 70-го року свого дійсно многотрадального життя. Чи й тоді влада Венеції боялася його випустити? Можливо, що й тоді боялася, бо він бувби тоді живим свідком того, що діялося в страшних келіях тої в'язниці. Всяка розумна влада уникає кепської слави, а венецька влада була дуже розумна.

Та надійшов час, коли звироднів розум тої влади і вона зачала тут запроторювати людей без суду і без суду мучити та вбивати. На те є багато доказів з тих часів. А таємні злочини кожної влади далеко гірші від її явних злочинів і похибок. Вони гірші морально і фактично. Коли каналами Венеції зачали плисти трупи людей зі знаками тортур, почав блукати жах по її мармурових палатах і чудових мостах, жах обіймаючий в обійми свої не тільки винних але і невинних, убогих і багатих. А з тим жахом спліталася погорда. І зачала зникати любов до суспільности, котра видала таку владу і на місце любови з'являлася байдужність або ненависть. А котра з них страшніша, не знати. У всякім разі одна і друга як вітріоль нищить силу держави.

Про се повинні старші, досвідчені люди всіх націй постійно поучувати молодь, бо інакше буде зле. Що значить: „буде зле”? Се значить, що навіть з найтугіших і найбільше моральних народів витворюються катилінарні екзистенції, ко-

трих життя буде рівнозначне з тортурою для них самих і для тих, що з ними сусідують. А се буде підложжам до напрасних і надзвичайно тяжких змін, званих популярно „революціями”. Та се вже річ сумнівна, чи постійно по всяких революціях обманювані народні маси, до того заражені півосвітою, дадуться ще й на будуче вести в ім'я ідей, чи просто зачнуть кипіти в ім'я зрозумілого в таких обставинах гасла: „Нехай буде гірше, аби інше!” І тоді увійде людство в довгий період руїни, з котрої може й не по-двигнутися. Бо основну руїну по розвалі старої римської держави направили зовсім нові, свіжі, незужиті і незаражені деморалізацією племена, котрі прийняли Христове євангеліє. А деж є тепер такі племена, котрих не заразило модерне зіпсуття?

В суспільнім і державнім життю кожда установа, котра не тільки шкодить але навіть не помагає суспільности, стає тим самим шкідлива і треба її як найскорше усунути або змінити. Возьмім нпр. колись таку гарну установу як суспільне забезпечення, за котрим робітництво цілої Європи так демонструвало і кров проливало. Що тепер зробили з тої дуже благородної установи? Вже в ніякій повоєнній державі нема людей (з виїмком урядників, котрі мають посади в тій установі), що не проклиналиб суспільного забезпечення і всякого рода

„Кас Хорих”. Навіть незаможні люди, хоч примусово дають гроші до тих кас, коли захорують, платять приватних лікарів. Що більше! Роблять се навіть урядники Кас Хорих. А держава, котра примусовим забезпеченням сподівалася зібрати масу гроша й дати роботу залежним від себе масам нового урядництва, доведе до того, що і грошей не збере, бо наростаюча в тих установах бюрократія зість всі доходи, і загальне незадоволення викличе і надзвичайно ослабить себе на випадок війни.

Та найстрашніше в його положенні не сам той факт, що воно так довго у вязниці, але те, що його дух увязнений і вже здається осліп від довгого сидження в тюрмі. Бо вже другий десяток літ доходить від хвилі коли інтелігенти українського народу стративши віру в Бога й не перетравивши в умі своїм диких теорій большевизму й наївних мрій соціалізму, змовилися з чужими наїздниками проти власної країни й помогли заняти її — тай до тепер в засліпленні своїм не хочуть признати, що зле зробили!

І крутяться далше довкруги своїх наївних фраз, крутяться подібно як ті сліпі кроти, котрим збиточні жорстокі пастухи повипалювали очі... Тільки наші руїнники-інтелігенти самі собі випалили очі, чи може радше своїм безпримірним лінивством думки довели до того, що очі їм просто скаправіли і зогнили, а не-

дуга з тих їх очей зачинає заражувати весь народ.

І ходжу я по сій стухлій тюрмі венецькій і відчуваю жахливі страхіття тюрем большевицьких, де безпримірно винищують квіт племені мого. А з кам'яних келій венецької жахливої тюрми, з її стухлого воздуха пхаються в зболілий мозок дивні думки: вони страшні і рівночасно до лічничого бальзаму подібні.

Хочете довідатися про них? А прошу! Ось вони: То не квіт нашого народу винищує з Божого допусту жахлива влада антихриста, то по тюрмах України й Росії, в сибірських тайгах і на Білім Морі вирізують, витинають і видушують затроений чирак на тілі народу того, чирак, котрий переходив уже в гангріну. Се з допусту Божої мудрости ділає та жахлива сила, що все хоче зла і нераз творить добро — всупереч волі своїй. Той затроений чирак, що вже переходив в гангріну, се була т. зв. інтелігенція нашого племені. Та сама, що збунтувалася в глупоті своїй проти Бога і законів його і понесла той бунт у свій нарід, котрий також зачав приймати його. І тому й він дістав і ще дістане таку порцію, на яку заслужив, дістане — як на вазі відмірив...

Не болій серцем своїм над тим, що витинають затроений чирак на тілі племені твого: його видушать на всім просторі великої землі твоєї, видушать без ніякого милосердя, бо з такою інтелі-

генцією все одно не мігби жити ніякий нарід на світі.

Треба лиш невеличкої групи чистих, робучих і жертвенних людей, щоб уратувати племя твоє. Чи знайдеться вона? Бо вже для племени твого зачервонів той ранок, коли ангели спонукали Лота, глаголючи: Вставай, бери жінку твою і двох дочок твоїх, що при тобі й відходи, щоб і тобі не погинути з беззаконними. І Лот так стуманів, що ангели мусіли його аж взяти за руку і вивести з міста призначеного Богом на загладу.

Чи не бачиш, як стуманів до решти провід народа твого?

Як він озирається туди, відки неможливий ратунок...

А вже здіймається дим від землі як дим із печі...

Ось-ось бурхне сірка і полум'я і газ страшний...

І не має племя твоє ні одного шматочка землі, на котрім моглоб подумати про захист для жінок і дітей своїх. Не має навіть — ясного погляду...

Від таких думок затряслися руки мої у в'язницях Венеції. Я скоро вийшов з них і постановив як найскорше виїхати туди, де Бог дав людству як у реторті побачити розвиток всіх форм правління і всіх форм зіпсуття: в Вічний Рим, в Столицю Апостольську...

І немов рвалася туди душа моя, рвалася з жаху перед смертю племени мого,

затроєного його власним мізком... Рва-
лася, щоб утечи перед свідомістю, що
і я причинявся до того затроєння і за-
туманення.

МУЗЕЙ, ВІДПОЧИНОК, ЛІДО, ВИЌЗД.

Про коней св. Марка, про назву Венеції та про загальне вражіння з Венеції.

Вийшовши з палати дожив, хотів я піти до музею при площі св. Марка. Та музей був зачинений. На дверях було написано, що отворений від год. 3-ої.

Отже я пішов на обід до ресторану при тій самій площі. По обіді сів я собі перед музеєм на сходах і булкою кормив голубів. А як отворили музей, перейшов я його приблизно 50 саль. Тільки перейшов, тут і там спиняючись на хвилинку, бо оглядати його докладніше я вже таки не мав сил: і ноги дуже боліли й ум був занадто переповнений дотеперішними вражіннями. Замічу лише коротенько: музей дуже багатий і варт його оглянути кождому, хто буде в Венеції. Зрештою музеїв у Венеції є більше.

Ще раз кинув я оком на фронтон катедри св. Марка і на славних бронзових коней св. Марка на тім фронтоні. Се найкрасші подоби коней, які нам оставило по собі все клясичне мистецтво. Творець їх правдоподібно грецький скульптор Лізіппос. Первісно тих коней привезено з Греції для тріумфаль-

ного лука Нерона, найбільшої художини між людьми. Потому прикрашували вони лук Траяна. Константин Великий вивіз був тих коней св. Марка до Царгороду й казав уставити на гіпподромі. Венецький дожа Енріко Дандальо в р. 1204 відобрав коней св. Марка від Византії як воєнну добычу і привіз до Венеції. В р. 1797 Наполеон Бонапарте вивіз коней св. Марка до Парижа, відки вони знов вернули до Венеції в р. 1815. В Італії є (зрештою на фактах сперте) повіря, що між тими прекрасними кіньми св. Марка й занепадом держав існує дивний звязок а саме: порушення тих коней з місця все вяжеться з занепадом якоїсь держави. Коли ті коні вперве рушилися з Греції, падала Греція, коли їх вивозили з Риму, падала його влада, коли вивозили їх з Византії, розбито царство її, коли їх вивожено з Венеції, скінчилася самостійність її, коли їх забирали з Франції, падала на завше свята Римська Імперія, навіть коли в р. 1917 тільки хвилево здійсмали тих коней з фронтона базилики св. Марка, щоб забезпечити їх перед бомбами з літаків, революція затрясла російським царством і затопила його в морі мук і крови. А в рік опісля коли знов рушено з місця коней св. Марка, щоб їх висадити на давнє місце, — розлетілося могутнє царство Габсбургів. Словом, — ще ніколи не рушено з місця дивних коней св. Марка, викона-

них генієм найздібнішого племені арійської раси, щоб у тім власне часі не наступив якийсь катаклізм великого політичного значіння...

Чи католицький письменник має бути забобонний? мігби хтось злобно запитати. Відповідаю: Ні, якраз навпаки! То ті, що не вірять в Бога, мусять вірити в якісь забобони. Та з другої сторони католицький письменник не мусить забобонно уникати ствердження фактів тому, що ті факти дивні.

Ті дивні коні св. Марка пригадують подібно дивне ім'я Венеції. Воно дивне тим, що досі напевно ще не досліджені звязки того імени, хоч відомо, що ім'я Венеції походить від племені В е н е т і в, котре згадує вже Геродот як одно з ілірійських племен. Одначе те саме ім'я мало одно з галійських племен, що жило на березі Атлянтійського Океану, на північ від р. Льоари. З сим племенем Венетів старі Римляни відбули свою першу битву на Атлянтійським Океані. Крім того ім'я Венетів (Венедів або Вендів) мали також східні сусіди германських племен, котрі очевидно мали кровний звязок зі Слов'янами, або й самі були Слов'янами. А який був звязок між тими всіми Венетами, ще не відомо. Словом не одна таємниця в тім таємничім місті св. Марка ще жде на дослідників своїх, — почавши від імени того міста.

Дивлюся я на дуже дорогу святиню

св. Марка, що манить очі блеском своїм — і в умі мов жаром вириті блистять слова Христові: „Мир тобі Марку, мій євангелисте”...

Потім вернув я до готелю водним трамваєм і передовсім умився та перебрався у свіже білля, бо весь був злитий потом. І положився. Моя втома була така велика, що я навіть заснути не міг. Отже видихавшись, встав я і взявся списувати свої вражіння з Венеції. Коли вечеріло, вийшов я перейти понад лягуни. Та дощик зачав накрапати і я пішов на вечеру до свого готелю. А по вечері поїхав я ще на острів Лідо. З цікавості, що там такого є, що в кожній „панській” повісті, в котрій описують життя праздноболтающих дармоїдів, мусять бути згадка про Лідо. В провіднику написано, що се одна з найбільше улюблених купелевих місцевостей Європейців з широким берегом, що має гарний мілкий пісок і сильний приплив моря. Соли в морській воді коло острова Лідо має бути багато: 36 до 39 грамів в літрі. Пересічна температура води в місяцях липні і серпні 24 до 27 степенів Цельсія. Той острів має бути сильно укріплений. Всего того не міг я справдити, бо не мав часу на те. Найбільше вражіння робить той острів тим, що на нім можна побачити авто, коня, трамвай — чого на інших островах Венеції нема. Посидів я там на якійсь терасі якоїсь каварні, ви-

пив кепську й дорогу каву тай вернув. Рух на острові Лідо був в тій порі невеличкий.

Було холодно і якось темно коли я вертав водним трамваєм до свого готелю. І дивним дивом: я почував сить з оглядин Венеції, хоч вона мені дуже сподобалася. По дорозі розговорився я з якимсь німецьким професором, котрий потвердив мені моє помічення: що при всій дуже великій оригінальності і красі Венеції довго в ній сидіти трудно.

Під навалом вражінь того дня я досить довго не міг заснути. А ще до того не давала мені заснути думка, чому Венеція так скоро насичує. З застановою над розвязкою того питання я заснув. А свіжого ранка, коли я йшов на недалекий залізничий дворець, мені здавалося, що я розв'язав ту загадку. А саме: кожний, хто вчився в класичній гімназії тай взагалі кожний, хто читав бодай дещо про історію й культуру Італії, має повну голову споминів з Риму, а не з Венеції. Отже коли день два побуде в Венеції, то хоч переконається в її незвичайній оригінальності і красі, має її досить з двох причин: Та краса накопичена на розмірно невеличкім просторі, значить занадто густо наложена і вже тому викликає так скоро вражіння ситости. А по друге ті спомини дійсно грандіозних подій, що має за собою головно Рим, просто тягнуть туди подорожного як

тягне гачок з червачком на вудці той тягарець, що прикріплений у відповіднім місци. Все те складається на таке вражіння, що прегарна Венеція се тільки передсінок, чудовий передсінок, але передсінок Італії та її дійсно головного міста Риму, де довго був і тепер властиво є центр людства, головний його осередок. Словом, колиб Італію можна було порівнати з землею кулею, тоді Венеція булаб райдуга: така величаво гарна і така розмірно невеличка та люба і мила. Але не можна дивуватися, коли хто мимо всієї краси райдуги-веселки не може довше вдивлятися в неї і спішитися, щоб подивитися на властиву землю. Вічне Місто Рим так тягне до себе навіть через далечинь як великий магнес людства. Тягне силою своїх постатей, тягне досвідом тисячеліть, тягне своїм поганством і своїм християнством. Та все таки не мавби поняття про красу і велич земної кулі, хто не бачивби веселки-райдуги. Так не мавби поняття про красу і велич Італії, хто не бачивби Венеції.*).

*) А на кінци вражінь і думок з того прегарного міста, з тої дуги - веселки між містами, одно спеціальне вражіння Українця: я дякував Богу, що я був у Венеції, а не на Соловках, у страшній „Венеції” терпінь народа мого, терпінь, до котрих і я причинився, хоч не став їх учасником. І якась тиха але подвійно глибока радість опанувала мене і тихий та подвійно глибокий смуток ішов над нею з запитом, чи спокують я коли те зло, до котрого і я причинився в життя моїм... Відробити зла мабуть не можна, але — можна спокуювати.

З НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ВЕНЕЦІЮ

Трудно відложити перо й не згадати найбільшого українського подорожника Василя Григоровича - Барського, котрий 24 роки переважно пішки подорожував по Європі, Африці й Азії та й оставив по собі твір п.з. СТРАНСТВОВАНІЯ Василя Григоровича-Барскаго по святымъ мѣстамъ Востока съ 1723 по 1747 г. изданы Православнымъ Палестинскимъ Обществомъ по подлинной рукописи подъ редакцією Николая Барсукова С. Петербургъ 1885. — В тім інтереснім творі є й незлий опис Венеції, котрий тут частинно подаю, щоб показати описовий стиль того часу та бодай сею короткою згадкою пошанувати память нашого найбільшого подорожника, зовсім забутого сучасним поколінням чи може взагалі незнаного йому.

О П И С А Н І Е В Е Н Е Ц І И Г Р А Д А.

Венеція єсть градъ прекрасній славою и честію по всемъ свѣтѣ сіяющій, дивной ради своей лѣпоти и чудеснаго на водѣ морской устроєнія, вся въ себѣ имущій. Имаѣтъ въ себѣ много костеловъ зѣло лѣпотныхъ и много вежей високихъ, при онихъ стоящихъ, и многія часи на нихъ устроєніе, найпаче же первоначальная въ градѣ церковь Святаго Апостола и Евангелиста Марка єсть зѣло лѣпотна, обаче нинѣ въ костель отъ Римлянъ превращенна. Єсть же лѣпота ей таковая: отъявиѣ имаѣтъ верховъ пять болшихъ, цѣнію лѣпотнѣ покровеннихъ, и иными же многими персонами и различными гзимсами мраморными украшенна отъ всѣхъ странъ. Первая, си єсть западная, стѣна мусією и различными мрамори украшенна, аки злато блещитъ, верху же мусіи различными

малована фигурами, посередъ же, на преди шита, четири кони позлащенніе, аки живіе, искуснѣ содѣланніе имать; часи отъ стѣни правой. Внутрь вся даже до половини, наченши отъ верха, прекрасною насажденна мусією, по мусіи же старинное Греческое имать иконописаніе, отъ половини же даже до земля разнолѣпотними таблицами и столпами отъ мрамора драгоцѣно насажденна и украшенна. Первоначалній же престоль (повѣствуютъ), яко цѣни не имать, отъ многихъ бо дражайшихъ мраморовъ и каменей различныхъ еще коштомъ Греческимъ есть содѣланъ. Что же реку о павементѣ или помостѣ? Воистину удивленію великому достоинъ есть, како отъ різновиднихъ малихъ же аки бобъ штукъ мраморнихъ весь насажденъ, різнія фигури, птици, цвѣти, риби и прочая животная изображающій. Многи суть, якоже рѣхъ, прекрасни костели, обаче иніе отъ Греческихъ церковъ превращенніе. И та самая Греческая церковь (при ней же азъ живяхъ) Святаго великомученика Георгія превращенна есть и не вся по древнему Греческому правилу творить отпаву свою, яко же и ми, но въ многихъ різнствуютъ.

Примітка: Сей уривокъ опису Київлянина Григоровича - Барського подав я зі всіми блудами, нічого не справляючи, бо се документ свого часу і тому в нім нічого змінати не вільно.

Деякі дані про Венецію та деякі дані про різні твори мистецтва в ній брав я відки лише міг, з каміння і з паперу, з мурів Венеції та з книжок різних авторів, хоч все те вязав я на свій лад. Моїй нації дав я тут напавду мій опис в моїх алюзіях і дигресіях, що відносяться до неї, її минувшини, її сучасности і її будуччини.

КІНЕЦЬ.

ОПИСИ ПОДОРОЖЕЙ ТОГОЖ АВТОРА ТА ЙОГО ІСТОРИЧНІ ПОВІСТИ.

I.

1. Листи зі Скандинавії (в „Ділі”).
2. Калейдоскоп з України (у львівськiм „Українськiм Слові”).
3. По наших Карпатах (в „Ділі”).
4. До Бакоти. З подорожи до українських Помпеїв (у „Стрільци” й окремою відбиткою).
5. З Угорщини (в „Ілюстрованій Україні”).
6. З Данії (у віденськiй „Волі”).
7. З Латвії (у віденськiй „Волі”).
8. Листи з дороги (у „Вістнику Союза Визволення України”).
9. З Подорожи до Канади (у львівськiй „Свободі”).
10. Образки з Канади (в американськiй „Свободі”).
11. Як виглядає Канада і ми в ній (у віденськiм „Українськiм Прапорі”).
12. Святиня Мормонів (у „Літературно-Науковiм Вістнику” й окремою відбиткою).
13. Водопад Ніягари (в „Літ.-Науковiм Вістнику”).
14. Київ (у шікаговських „Січових Вістях” й окремою відбиткою).
15. В лісах Алберти і Скалистих Горах (у шікагівських „Січових Вістях” й окремою відбиткою).

16. В найбільшій парку Скалих Гір (у шікагівських „Січових Вістях“).

17. В улюбленій столиці Карла Великого (у львівськїм „Поступі“).

18. Преса. Перша міжнародня вистава світової преси в Кольонії (з описом кольонської катедри). Ст. 192. 1929.

19. Вчасна весна в Північній Алберті (в „Новій Зорі” й окремою відбиткою). 1929.

II.

1. Огні Срібної Землі. Історичне оповідання з часів релігійної боротьби на Прикарпатській Русі.

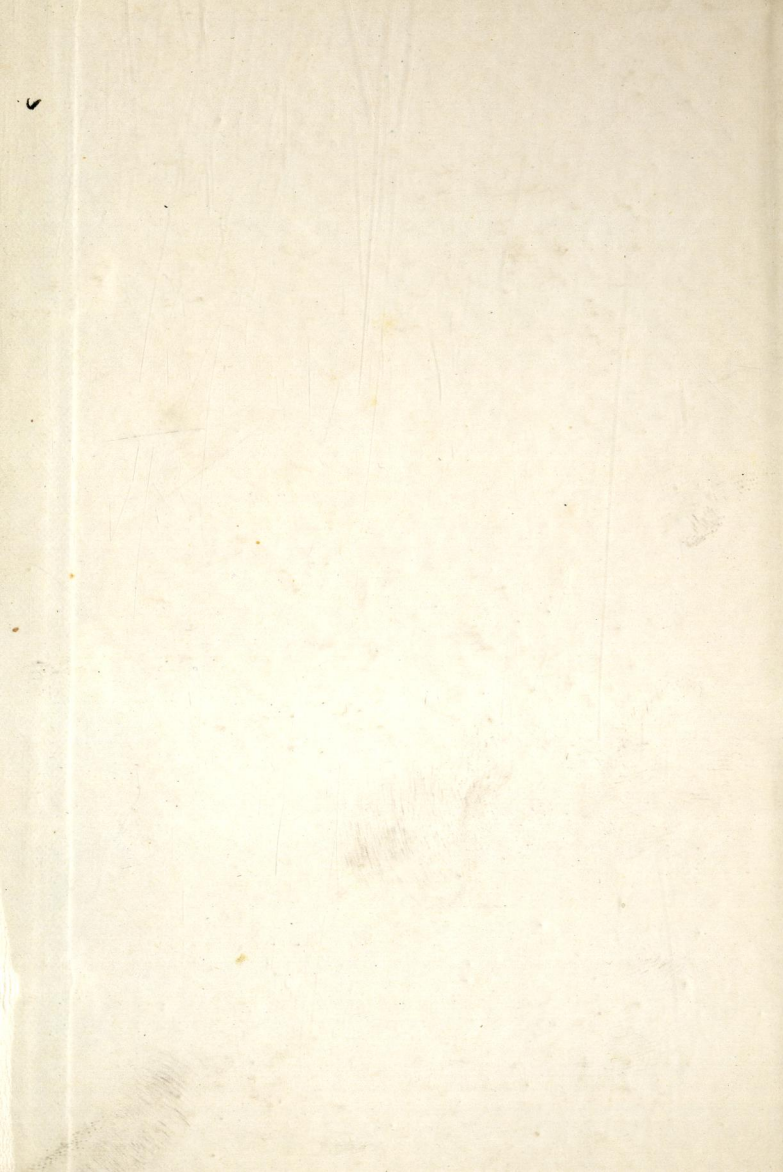
2. Улюблена жінка Володимира Великого (в „Шляхах” 1915).

3. Князь Ярослав Осмомисл. Історична повість з 12. століття. Ст. 417, вел. 8-ка з генеалогічним деревом князів Рурикового Роду. Видання „Просвіти”.

4. Роксоляна, жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, Завойовника й Законодавця. Історична повість з 16 століття. 1930.

5. Проти орд Джінгісхана — (готове до друку).

Список тих праць поданий у бібліографічних цілях, бо набути їх уже не можна — з виїмком „Преси” і „Вчасної весни в північній Алберті” та повісти про Роксоляну.

8,82 (1986)
4054
РЛ

1143

ОСИП НАЗАРУК

ВЕНЕЦІЯ

ВЕНЕЦІЯ